

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад.

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз
7-уми сентябри соли 2017 таҳти № 023/ МҶ
97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Мирзо МУЛЛОАҲМАД
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Мирзо ҲАСАНИ СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сахидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Олимҷон ҚОСИМОВ (д.и.ф.),
Тоҷиддин МАРДОНӢ (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӮФИЗОДА (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Анзурат МАЛИКЗОД (н.и.ф.),
Шервоншо АЛАМШОЕВ (н.и.ф.).

Ҳайати мушавара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукуров (Россия), Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд),
Александр Ҳейзер (Олмон), Садри Саъдиев
(Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, 2022.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ

2022
№ 2*Научный журнал*НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год***Учредитель:** Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана**Главный редактор**
д.ф.н. Аскар ХАКИМ**Заместитель главного редактора**
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ**Ответственный секретарь**
Лутфулло ШАРИФЗОДА**Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана,
каб. 11, редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40**Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик» -**
77755**Наш веб-сайт:** <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com**Журнал** зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за № 0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч- 97.**Редакционная коллегия:****Ф. Шарифзода** (директор ИЯЛ НАНТ),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Дж. Мурувватиён (д.и.ф.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)
А. Маликзод (к.ф.н.),
Ш. Аламшоев (к.ф.н.).**Редакционный совет:** Франсис Ришар (Франция),
Шариф Шукуров (Россия), Али Акбаршоҳ (Индия),
Александр Гейзер (Германия), Садри Саъдиев
(Узбекистан).Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2022.**Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.**

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Раҳмонова Наргис, Султонмамадова Умеда. Забондонӣ халқову миллатҳоро мепаївандад.....	5
Гулзода Наврӯз. Воҳидҳои фразеологӣи тоҷикӣи марбут бо калимаи «сар» ва муодили русӣи онҳо (Аз рӯйи матни «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ).....	10
Тӯраев Бурҳониддин. Этимологияи номҳои чуғрофӣи Хшортоб.....	17
Баротов Далер. Мавқеи вожаҳои соҳтаи ифодагари рангҳо дар эҷодиёти Фарзона.....	21
Худоёрова Нигина. Таркибҳои фразеологӣ дар насри Ёрун Кӯҳзод.....	28
Раҳматуллозода Саҳидод, Иброҳимова Гуландом. Муродифоти қолибҳои асли ва ҳосила (Дар асоси маводи шоҳасари насри классикӣи тоҷик «Чор дарвеш»).....	34

АДАБИЁТШИНОСӢ

Раҳмонзода Абдуҷаббор. Сиддикии Аҷзӣ ва бедории фикрии халқи тоҷик.....	40
Нуров Нуралӣ. Шиноҳти Бедил ва образҳои шеърӣи ӯ дар қорномаи эҷодӣи Мирзо Турсунзода.....	48
Таваккалов Ҳайдармамад. Сабабҳои истифодаи зиёд аз ашъори ирфонӣи Шоҳфутур Муҳаббатшоҳзода қангоми мадҳияҳои.....	57
Қараев Умед. Баҳсҳои перомунӣи тарҷумаҳои форсӣи «Маҷолис-ун-нафос».....	63
Усмонова Гулбаҳор. Таҷассуми шуқӯи инсон дар шеърӣи Рӯдакӣ.....	71
Бухориев Олим. Чанд суҳан дар бораи достони «Сурӯши Сталинград»-и Муъмин Қаноат.....	77
Мансурӣ Замира. Баррасӣи соҳтори тазқираи «Музаққирӣи аҳбоб»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ.....	88
Давлатбекзода Товус. Ашъори қӯдақонаи Гулназар аз нигоҳи қолаб ва соҳтор.....	95
Пайшанбиева Давлатхотун. Истифодаи санъати бадеӣи талмеҳ дар ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бадахшон.....	104
Чоршанбиева Мавзуна. «Муҷикҳо»-и А.П. Чехов дар тарҷумаи Ҳаким Қарим.....	114
Маннонзода Абубақр. Муқолаҳои адабӣ ва фарҳангии Ёронӯ Ҳинд дар давраи Сосонӣ.....	120

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Қосимӣ Саъдӣ. Таҳқиқи сурудҳои «Алла» ва қӯдақона.....	126
Исмоилов Фаридун. Қорномаи Сулаймон пайғамбар дар тасаввуроти мардум.....	135

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Рахмонова Наргис, Султонмамадова Умеда. Знание языков соединяет народы и нации.....	5
Гулзода Навруз. Таджикские фразеологизмы со словом «сар» («голова») и их русские эквиваленты (по тексту «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси).....	10
Тураев Бурхониддин. Этимология согдийского топонима Xšārtāb // Xšārtōb.....	17
Баротов Далер. Место производных слов, обозначающих цвета, в творчестве Фарзоны.	21
Худоёрова Нигина. Фразеологические сочетания в прозе Уруна Кухзода.....	28
Рахматуллозода Сахидод, Иброхимова Гуландом. Синонимичности исходной и производной формы (На материале шедевра классической прозы «Чор дарвеш» (Четыре дровеша).....	34

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Рахмонзода Абдуджаббор. Сиддики Аджи и интеллектуальное пробуждение таджикского народа.....	40
Нуров Нурали. Познание Бедия и его поэтических образов в творчестве Мирзо Турсунзаде.....	48
Таваккалов Хайдармамад. Причины широкого использования мистических стихов Шахфутур Мухаббатшохзада во время мадхиясарои.....	57
Караев Умед. Дискуссии о персидских переводах «Маджалис-ан-нафаис».....	63
Усмонова Гулбахор. Описание человеческой славы в стихотворении Рудаки.....	71
Бухориев Олим. Несколько слов о поэме Муъмина Каноата «Суруши Сталинград»...	77
Мансури Замира. Обзор структуры летописи Ходжа Хассани Нисори «Музакир ахбоб».....	88
Давлатбекзода Товус. Детская поэзия Гулназара с точки зрения структуры	95
Пайшанбиева Давлатхотун. Использование художественного приёма реминисценции(намёка) в стихотворениях поэтов Бадахшана конца XIX–го начала XX веков.....	104
Чоршанбиева Мавзуна. «Мужики» А.П. Чехова в переводе Хакима Карима.....	114
Маноннзода Абубакр. Индо-иранские литературные отношения в период Сасанидов.....	120

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Косими Саади. Исследование калыбельных и детских песен	126
Фаридун Исмоилов. Пророк Соломон в воображениях народа	135

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК:811.161.1(575.3)

ЗАБОНДОНӢ ХАЛҚҶОВУ МИЛЛАТҶОРО МЕПАЙВАНДАД

*Раҳмонова Наргис
Султонмамадова Умеда*

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Агар мо хоҷем, ки бо ҷомеаи пешрафтаи башар баробар қадам гузорем, бояд ба ин масъала (забономӯзӣ) эътибори ҷиддӣ диҳем».

Эмомалӣ Раҳмон

Забон воситаи муҳимтарини робитаи байни инсонҳо буда, ҳамвора бо рушди ҷомеа дар як зина қарор дорад. Миллате, ки аз таърихи худ забони худ бархӯрдор нест, ҳудашро наметавонад муаррифӣ намояд. Забондонӣ яке аз омилҳои муҳим барои донишмандии таърихи фарҳанги хеш ба ҳисоб меравад. Паёми аз 21. 12. 2021-и Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қисми соҳаи маориф ниҳоят муҳим буда, мо - омӯзгоронро ҳам руҳбаланд намуду ҳам масъулияти бештарро ба зиммаамон гузошт. Хусусан, Роҳбари давлат ба масъалаи забон ва забондонӣ дахл карда, аз ҷумла афзуданд: «Забон ойинаест, ки дар он симои пурҷилои миллат равшан инъикос мешавад ва мо бояд ба қадри ин нишонаи ҳастии миллатамон расем...» [3].

Дар мавриди забаномӯзӣ як нуктаи нозуке ҳам ҳаст, ки набояд онро сарфи назар кард. Ҳар як шаҳрванди мамлакати мо бояд хуб дарк кунад, ки дар роҳи омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҳамон вақт қомеъ мешавад, ки аввал забони модарии худро ба таври шоиста омӯзад.

*Ҳар кас ба забони худ суҳандон гардад,
Донишманди сад забонаш осон гардад.*

Умуман, забондонӣ инсонҳоро ба ободонию бунёдкорӣ, сулҳу субот ва ваҳдати ҳамдигарфаҳмӣ роҳнамоӣ мекунад ва дӯстию ҳамкории байни халқҳои кишварҳоро мустаҳкам менамояд.

Воқеияти имрӯза тақозои онро дорад, ки ҳар чӣ бештар омӯхтани забонҳо барои мукамал сохтани маънавияти инсон ва афзудани имконоти иҷтимоию иқтисодии ӯ мусоидат намояд. Мусаллам аст, ки донишмандони забонҳои хориҷӣ мақоми ҳар фардро дар ҷомеа боло мебарад, доираи омӯзишу муошираташро васеъ мекунад. Мақоли «Забон донӣ, ҷаҳон донӣ» аз ҳамин маъно маншаъ мегирад. Дар замони мо вобаста ба соҳибистиклол гардидани ҷумҳурӣ ва густариши робитаҳо бо мамлакатҳои хориҷӣ аҳамияти забондонӣ забаномӯзӣ боз ҳам афзудааст.

Забондонӣ яке аз омилҳои асосии пешрафти замони бозаргонию ҷаҳони муосир ба шумор меравад. Илова бар ин, Тоҷикистони офтобӯя ва ҳамешасабзи мо бо табиати нотақрору манзараҳои афсункори худ кишвари сайёҳӣ эълон гардидааст ҳар сокини солимфитри кишварро мебояд, ки сайёҳони хориҷиро бо забони ҳудашон хуш пазирай ва ба қадри имкон бо онҳо муколама карда тавонад. Шаҳрвандони бонангу ор, маърифатпарвару фарҳангдӯст, муаррифғари Тоҷикистони бихиштосе мебошанд. Миллате, ки фарзандони барӯмандаш онро дар арсаи ҷаҳон метавонанд муаррифӣ намоянд, шикастнопазиру

бегазанд ва заволнопазир аст. Ҳамчунин, тоҷикон метавонанд дар хориҷ аз кишвар бо дониши хубу сатҳи забондонии худ обрӯи миллати хешро баланд бардоранд ва ба ҳеҷ мушкиле гирифтадор нашаванд.

Дар замони ҷаҳонишавӣ омӯзиши забонҳои хориҷӣ муҳим ба ҳисоб рафта, ҷиҳати омӯзишу мутолиаи осори арзишманди адибони ҷаҳон ва қору ғайолияти пурсамар барои наврастони ҷавонон метавонад имконоти мусоид фароҳам оварад.

Бояд таъкид кард, ки пас аз таҳлилу баррасии огоҳонаи вазъи забонмӯзии насли наврас дар таълимгоҳҳои мамлакат Сарвари кишвар чунин дастури муҳим доданд: «Ба Ҳукумати мамлакат, вазоратҳои маориф ва илм, рушди иқтисод ва савдо, Академияи илмҳо супориш дода мешавад, ки дар нисбати аввали соли 2019 барномаи нави тақмили таълими забонҳои русӣ ва англисӣ барои давраи то соли 2030 таҳия ва пешниҳод намоянд».

Пешвои миллат дар Паём пас аз тавзеҳу ташреҳи ин масъала ҳамчунин таъкид карданд, ки «мо ин корро барои ҳудудон, яъне ба хотири баланд бардоштани сатҳи маърифат ва тавсеаи ҷаҳонбинии наврастони ҷавонони кишвар мекунем, на ба мақсади дигар» [3].

Нуктае, ки аз Паёми навабтии Президенти ҷумҳурӣ оварда шуданд, боз як иқдоми муҳиму маърифатпарварона ва далели ғамхории Пешвои миллат ба ҷавонону ояндаи онҳо буда, марҳалаи навро дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ, махсусан забонҳои русӣ ва англисӣ, боз менамоянд.

Тибқи назарсанҷие, ки созишҳои бонифузи ҷаҳонӣ дар мавриди кишварҳои рӯ ба инкишоф анҷом додаанд, Тоҷикистон аз рӯи 4 нишондиҳанда: дастрасӣ ба таҳсилот, сифати таҳсилот, сармояи инсонӣ ва қобилияти рақобати он дар миёни 101 кишвари ҷаҳон дар ҷойи 54 қарор дода шудааст. Албатта, ин дастоварди хуб аст, аммо мо набояд бо он қонеъ шуда, ба ин соҳаи ҳаётан муҳими ҷомеа камтаваҷҷуҳӣ зоҳир намоем. Баръакс, моро зарур аст, ки боз ҳам зиёдтар заҳмат каша, ба масъалаи таълиму тарбия афзалияти бештар дода, сатҳу сифати таълимиро дар ҳамаи зинаҳо беҳтар ва барои таҳсилоти босифат аз тамоми имконот истифода карда, самарабахшии онҳоро таъмин намоем.

Мусаллам аст, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар ҷаҳони муосир ба ҳонанда имкон медиҳад, ки онҳо ба тамоми мавзӯҳо маълумоти бештар ба даст орад. Барои ҷалб намудани ба омӯзиши забон аз роҳу равишҳои гуногун истифода намудан зарур аст.

Барои ҳавасманд намудани ҳонандагон дар муассисаҳои таълимӣ озмунҳои гуногун ва ҳафтаҳои ғанӣ баргузор кардан зарур аст. Дар ин гуна озмунҳо толибилмон аз сатҳи дониши хеш огоҳ мегарданд ва барои омӯختани забон бештар кӯшиши менамоянд. Дар ҳама вақт шавқовар мегузаранд, ки омӯзгор аз методу усулҳои нава ба нава ва технологияҳои муосир самаранок истифода намояд.

Таалаботи бобати омӯзиши забони хориҷӣ солҳои ахир батадриҷ боло рафтааст. Аксари падару модарон мехоҳанд фарзандонашон дар мактабҳои русӣ ва англисӣ ба таълим фаро гирифта шаванд, вале дар ин ҷода бо мушкилот рӯ ба рӯ мегарданд. Бино ба гуфтаи аксари онҳо, имкони дохил кардани фарзандон ба чунин муассисаҳо, ки бештарашон хусусӣ ва ҳамамон гарон аст, душвор мебошад.

Дар Паёмҳои Пешвои миллат, аз ҷумла ба масъалаи забондонӣ забонмӯзӣ ва арҷгузорӣ ба забони давлатӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Сарвари кишварамон набзи замони хуб дарк менамоянд ва медонанд, ки дар шароити кунунии таҳкими муносибатҳои гуногун бо давлатҳо, қувват гирифтани раванди ҷаҳонишавӣ ва рушди воситаҳои техникаи иттилоотӣ забонмӯзӣ аҳамияти бештар касб мекунад. Дар Паёми навабтии Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ, ки 21.12.2021 ироа гардид, боз ҳам ба таври махсус ба масъалаи омӯзиши забонҳо дахл карда шуд.

Сарвари давлати тоҷикон борҳо таъкид кардаанд, ки дар дунёи муосир комёбии ҳар фард аз бисёр ҷиҳатҳо ба он вобаста аст, ки чанд забони маъмули байналмилалиро медонад. Имрӯз, воқеан, забондонӣ тавоноист, он мавқеи шахсро дар ҷомеа муайян месозад. Аз ин рӯ, дар Паём омадааст, ки мо бояд дар баробари муҳаббат ба забони модарӣ ба омӯзиши забонҳои русию англисӣ ҳамчун забонҳои муоширати байналмилалӣ эътибори аввалиндарача бидиҳем. Президенти мамлакат қомилан дуруст гушзад карданд, ки мо омӯзиши забонҳоро на ба хоҳири худхоҳию худнамоӣ, балки бо нияти бештар маърифатнок кардани ҷомеа, ба хоҳири манфиат бахшидан ба миллату Ватан бояд густариш бахшем. Ҳамчун омӯзгори фанни забони русӣ мо ҷавобан ба ин даъвати дастурҳои Сарвари кишвар бар он мекушем, ки фаъолияти худро минбаъд боз ҳам вусъат бахшида, барои забондону маърифатманд шудани насли наврас ҳиссаи арзанда гузорем.

Хуб медонем, ки осори гаронбаҳои адибони барҷастаи рус Пушкин, Толстой, Чехов, Горкий, Шолохов ва дигарон шоҳкориҳои адабиёти ҷаҳон ба ҳисоб мераванд ва пешниҳоди мутолиаи онҳо рағбати хонандагонро ба омӯзиши забони русӣ бештар менамояд. Барои ин омӯзгори забони русӣ бояд худ мутолиаи зиёд дошта, осори арзишманди адибони фарҳангаи русро ба таври шоиста бидонад. Ҳангоми баёни мавзӯи нав метавонад бо пешниҳоди лаҳзаҳои шавқовар аз осори адибони шинохташуда хонандагонро ба омӯзиши забони русӣ шавқманд гардонад. Хонандагон барои огоҳ гаштан аз воқеаи водор мегарданд, ки асарро ёфта, мутолиа кунанд.

Дар замони ҷаҳонишавӣ масъалаи пос доштани забон аз муҳимтарин масъалаҳо ба ҳисоб меравад. Тибқи пажӯҳишҳои олимон, ҳамасола чандин забон аз байн меравад. Сарвари давлат вобаста ба инчунин таъкид доштанд: «...раванди ҷаҳонишавӣ, пешрафти босуръати илму техника, аз ҷумла, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, фаъл гардидани шабакаҳои иҷтимоӣ, инчунин, бархӯрди фарҳангу тамаддунҳо дар замони муосир ба забони давлатӣ низ таъсир мегузорад ва дар роҳи рушди табиӣ он монеаҳои сунъӣ эҷод мекунад. Бинобар ин, зарурат ба миён омадааст, ки милликунонии забони технологияҳои навин дар кишвар дар меҳвари тавачҷуҳи сохтору мақомоти марбута қарор дошта бошад». Сарвари давлат, ҳамчунин, аз истифодаи алфози қабех миёни наврасону ҷавонон изҳори нигаронӣ намуданд.

Дар воқеъ, бузургдошту ҳифзи забони давлатӣ аз ҳар яки мо – омӯзгорон масъулияти зиёд тақозо менамояд, зеро омӯзиши дурусти он ба муаллимон вобастагии амиқ дорад. Ҳангоми қадами аввалин гузоштани кӯдакону наврасон ба таълимгоҳ, мураббияҳову омӯзгорон бояд ба забони адабӣ сухан гуянд ва аз истифодаи лаҳчаи дурӣ ҷӯянд. Дар баробари ин, осори бадеиро вобаста ба синну соли толибимон барои омӯзишу мутолиа пешниҳод намоянд. Агар мо толибимонро ба мутолиаи пайвастаи китобҳои бадеӣ ҷалб намоем, аз як тараф, ҷаҳонбинию тафаккурашон рушд меёбад, аз ҷониби дигар, онҳо ба ин васила забон меомӯзанд ва дар навиштани суханронӣ ба ғалатҳо роҳ намедиханд.

Забони англисӣ ва русӣ аз забонҳои бузургтарини ҷаҳон ба шумор мераванд, ки бештар аз 1,5 млрд одам бо онҳо гуфтугӯ менамояд.

Донишони забони англисӣ дар ҳаёти муосир басо муҳим аст. Он забони ҷаҳонӣ эътироф шуда, дар донишгоҳҳову марказҳои таълимии зиёди дунё таҳсил бо он сурат мегирад. Забони англисӣ дар 58 давлати дунё мақоми давлатӣ дошта, ватанаш Британияи Кабир мебошад. Онро зиёда аз 90%-и мардуми ИМА, Британияи Кабир, Австралия ва Канада истифода мекунанд. Қасоне, ки забони англисиро медонанд, имрӯзҳо имкон доранд ба бойгонии адабиёти ҷаҳон роҳ ёбанд, ба зами ин, барои бомуваффақият кор кардан дар ҷаҳони имрӯза донишони забони англисӣ бештар зарур мешавад. Тақрибан то солҳои 1950 мақоми забони англисӣ дар ҷаҳон чандон баланд набуд ва дар қатори он забонҳои фронсавӣ, олмонӣ, испанӣ, португалӣ, арабӣ ва ғайраҳо ҳам эътибори баланд доштанд. Вале пурзӯр шудани мавқеи давлатҳое, ки дар онҳо мардум асосан ба забони англисӣ гуфтугӯ

менамоянд (аз чумла, ИМА, Британия, Канада, Австралия, Ҳиндустон) дар ниҳоят сабаб шуд, ки мавқеи дигар забонҳо як дараҷа коҳиш ёбад. Дар гули асрҳо дар натиҷаи рӯйдодҳои гуногуни таърихӣ забони англисӣ дар саросари ҷаҳон паҳн шудааст.

Дар замони муосир забони англисӣ дар ҳар қитъа намоёндагӣ мекунад. Имрӯзҳо он дорои стандарти ҷаҳонӣ мебошад. Зиеда аз 70%-и олимони ҷаҳон забони англисиро омӯхтаанд. Тақрибан 85%-и почтаи дунё ба забони англисӣ навишта мешаванд. 90%-и ҳамаи маълумот дар системаи ҷустуҷӯи электронии ҷаҳон ба забони англисӣ ҳамбастагӣ дорад. Ҳамаи ҳамин ба дарки мақому рушди ин забон далел барҷаста мебошад.

Ҳадафи асосии фанни забони англисӣ баланд бардоштани савияи забондонӣ, инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттист.

Забонҳо мисли пул халқҳоро миллатҳоро ба ҳам мепайванданд. Дониши андӯхтаи ҷавонони миллат бояд сипари фарҳанги миллат бошад. Агар мо, омӯзгорон, моҳияти ин мавзӯи ниҳоят муҳимро ба насли ҷавон фаҳмонда тавонем, хатман муваффақ хоҳем шуд.

Аз ин рӯ, ташкил намудани дарсҳои иловагии забони тоҷикӣ ва русӣ ба таҳкими робитаҳои дӯстиву маънавӣ мусоидат намуда, имкон фароҳам меорад, ки насли наврас дар рӯҳияи эҳтиром гузоштан ба арзишҳои маънавӣ тарбия ёбад.

Дарсҳои забони англисӣ ва русӣ бо истифода аз ағъият нутқи толибилмонро бурро менамоянд. Омӯзгори забони англисӣ дар баргузории машғулиятҳо бояд кӯшиш намояд, ки бештар аз луғатҳои нав истифода барад. Дар дарсҳо навиштани калимаҳои мушқилфаҳм дар дафтарҳои алоҳида ва аз ёд намудани луғатҳо захираи луғавии хонандагонро ғайи мегардонад.

Бовар ҳаст, ки роҳбарони муассисаҳои таълимӣ ва устодони ин фанҳо тибқи ин барнома ва нишондодҳои Паём амал намуда, шогирдонро ба аз худ кардани забонҳои русӣ ва англисӣ раҳнамоӣ мекунанд. Дар ин самт омӯзгор бояд осореро интихоб намояд, ки ба синну сол ва психологияи хонандагон мувофиқ бошад. Бо мутолиаи китобҳои бадеӣ, аз як тараф, ҷаҳонбинии хонанда ташаккул меёбад, аз ҷониби дигар, захираи луғавияш ғайи мегардад. Ҳамин тавр, бо мутолиаи чанд асар ӯ забонро зуд ёд мегирад ва метавонад озодона суханронӣ намояд. Дар хотир бояд дошт, то он вақте ки хонанда ба худомӯзӣ майлу рағбат пайдо накунад, забонро хуб омӯхта наметавонад.

Аз ин рӯ, мо – омӯзгорон дар забонмӯзии хонандагон бояд аз роҳу воситаҳои муассири таълим истифода барем, то онҳо зуд забонҳои хориҷиро аз бар намоянд.

Пешниҳодҳо:

- Барои он ки дар мактаб забонмӯзии хонандагон муваффақона бошад, омӯзгор бояд аз роҳу усулҳои фаъоли таълим самаранок истифода кунад. Дар бораи забони русӣ як-ду чумла бояд гуфт дар оғоз:

- Паҳлуи дигари масъала он аст, ки донишҷӯёни имрӯза бояд дар қатори забони давлатӣ забонҳои хориҷиро низ аз бар намоянд, зеро бе донишҳои забонҳои хориҷӣ, махсусан забони русӣ, мутахассиси хуб ба камол расондан ғайримумкин аст.

- Омӯзиши забони русӣ тавре бояд роҳандозӣ гардад, ки шавқу рағбати хонандаро бедор намояд. Барои ин омӯзгор ҳангоми баргузории дарсҳо бояд танҳо бо забони русӣ суханронӣ намояд, зеро яке аз роҳҳои забонмӯзӣ муоширати пайваста аст.

- Ҳар қадар хонанда ба забони русӣ сухан гӯяд, ҳамоно андоза нутқаш инкишоф меёбад. Таҷриба нишон медиҳад, ки агар омӯзгорон дар дарс аз диалогу монолог ва дигар усулҳои шавқовар истифода намоянд, хонанда ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ рағбати бештар пайдо мекунад, зеро муоширати доимии байни ҳамдигар ба забонҳои хориҷӣ малакаҳои нутқро инкишоф медиҳад ва барои дар муҳлати кӯтоҳ омӯختани забонҳо мусоидат менамояд.

- Манбаи дигар дар раванди омӯзиш ва бедор намудани шавқу завқи забонмӯзии хонандагон адабиёти ғании рус маҳсуб мешавад. Дар ин самт омӯзгор бояд осореро интихоб

намояд, ки ба синну сол ва ҳолати равонии хонандагон мувофиқ бошад. Бо мутолиаи китобҳои бадеӣ, аз як тараф, ҷаҳонбинии хонанда ташаккул меёбад, аз ҷониби дигар, захираи луғавияш ғанӣ мегардад. Ҳамин тавр, бо мутолиаи чанд асар ӯ забонро зуд ёд мегирад ва озода тақаллум менамояд.

- Масъалаи дигар дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ истифодаи воситаҳои аёнӣ дар дарс мебошад. Таъмини тахтаҳои электронӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар омӯхтани забонҳои хориҷӣ нақши муҳим мебозад.

КИТОБНОМА

1. Абдурашидов, Ф.М. Моҳият ва аҳаммияти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 / Ф.М. Абдурашидов, М.М. Маҳмудова. – Душанбе, 2021. – 7 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26 декабри 2019, шаҳри Душанбе.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21 декабри 2021, шаҳри Душанбе.
4. Ятимов, С. Масъалаҳои забоншиносии миллӣ дар таълимоти Пешвои миллат / С. Ятимов. – Душанбе, 07.10.2020 /АМИТ «Ховар».

ЗАБОНДОНӢ ХАЛҚҶОВУ МИЛЛАТҶОРО МЕПАЙВАНДАД

Муаллифон дар мақола забонро ҳамчун воситаи муҳимтарини алоқаи байни инсонҳо ва халқу миллатҳо баррасӣ намудаанд. Миллате, ки аз таърихи худ забони худ бархурдор нест, ҳудаширо наметавонад муаррифӣ намояд. Забондонӣ яке аз омилҳои муҳим барои донишмандии таърихи фарҳанги хеш ба ҳисоб меравад.

Забонҳо мисли пул халқҷову миллатҷоро ба ҳам мепайванданд. Дониши андӯхтаи ҷавонони миллат бояд сипари фарҳанги миллат бошад. Агар мо, омӯзгорон, моҳияти ин мавзӯи ниҳоят муҳимро ба насли ҷавон фаҳмонда тавонем, ҳатман муваффақ хоҳем шуд.

Дарвоқеъ, бузургдошти ҳифзи забони давлатӣ аз ҳар яки мо – омӯзгорон масъулияти зиёдеро тақозо менамояд, зеро омӯзиши дурусти он ба муаллимон вобастагии қавӣ дорад.

Калидвожаҳо: забондонӣ, халқ, миллат, сипари фарҳанг, забони давлатӣ, забони англисӣ, забони русӣ, бузургдошт, таърихи фарҳанг.

ЗНАНИЕ ЯЗЫКА СОЕДИНЯЕТ НАРОДЫ И НАЦИИ

В статье рассматривается роль языка, как важнейшего средства общения между людьми, народами и нациями. Нация, не знающая свою историю и язык, не может представлять себя. Знание языка является одним из важнейших факторов познания своей истории и культуры.

Языки, как и мосты, соединяют народы и нации. Знания, полученные молодежью, должны быть щитом национальной культуры. Если мы, педагоги, сможем объяснить подрастающему поколению суть этой очень важной темы, мы обязательно достигнем желаемого.

На самом деле, уважение и защита государственного языка требует от каждого из нас – педагогов – большой ответственности, ведь от педагогов зависит правильное его изучение.

Ключевые слова: язык, народ, нация, щит культуры, государственный язык, английский язык, русский язык, чествование, история и культура.

LANGUAGE MASTERING AS A CONNECTOR OF PEOPLES AND NATIONS

This article deals with role of language as the most important means of communication between people and nations. A nation that does not know its history and its language cannot represent itself. Language mastering is one of the most important factors in the cognition of one's history and culture.

Languages, like bridges, connect peoples and nations. The knowledge gained by young people should be a shield of national culture. If we, teachers, can explain to the younger generation the essence of this very important topic, we will definitely be able to achieve what we want.

In fact, respect and protection of the state language requires great responsibility from each of us – teachers, because the correct study of language depends on teachers.

Keywords: *language, people, nation, patronage of culture, state language, English language, Russian language, honor, history and culture.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Рахмонова Наргис Шарифовна** – д.и.ф., профессори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 917-09-02-99; E-mail: nargisbonu66@mail.ru; **Султонмамадова Умеда** – дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: (+992) 939138484.

Сведения об авторах: **Рахмонова Наргис Шарифовна** – д.ф.н., профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Саид Носир 33. Тел.: (+992) 917-09-02-99; E-mail: nargisbonu66@mail.ru; **Султонмамадова Умеда** – доцент кафедры таджикского языка и документоведения Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г. Душанбе, ул. Саид Носир 33. Телефон: (+992) 939138484.

About the authors: **Rakhmonova Nargis Sharifovna**, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir Street. Phone: (+992) 917-09-02-99; Email: nargisbonu66@mail.ru; **Sultonmamadova Umeda**, Associate Professor in the Department of the Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 33 Said Nosir Street. Phone: (+992) 939138484.

УКД: 82. 0-3121

**ТАДЖИКСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО СЛОВОМ
«САР» («ГОЛОВА») И ИХ РУССКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ
(на материале «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси)**

Гулзода Наврӯз

Филиал МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Фразеологизмы и фразеологические единицы отражают национальную специфику языка. Во фразеологии запечатлен богатый исторический опыт народа, в ней отражены представления, связанные с трудовой деятельностью, бытом и культурой людей. Правильное и уместное использование фразеологизмов придаёт речи неповторимое своеобразие, особую выразительность, меткость, образность [16, 5].

Скляревская Г.Н. приводит высказывания античных философов о метафоре, доказывая то, что они уже содержат зерна идей, послуживших основой для разноаспектного изучения этого языкового феномена: «Квинтилиан полагал, что «метафора дарована нам самой природой» и «содействует тому, чтобы ни один предмет не остался без обозначения». Этому же утверждает Деметрий: «обиходная речь создала такие хорошие метафоры для некоторых понятий, что мы уже не нуждаемся для них в точных выражениях, такая метафора утвердилась в языке, заняв место буквального обозначения». Цицерон трактует метафору как способ формирования недостающих языку значений – перенос по сходству производится «ввиду отсутствия в языке соответствующего понятию слова». Теофраст также признавал за метафорой право пополнять недостаток слов в языке» [1]. Он, говоря о появлении понятия метафора, приводит теорию Цицерона: «Метафора вначале была изобретена как одежда для защиты от холода, а после стала предметом украшения тела и знаком различия» [2] (перевод Г.Н.)

Человек, будучи частью природы, рассматривал части своего тела как часть окружающего мира, состоящей из отдельных предметов. Учитывая некоторое сходство по таким признакам как, например, размер, расположение, назначение, окружающие предметы получали соответствующие названия. Таким образом, на основе названий частей тела появились новые слова, обозначающие предметы, имеющие сходство с частями тела. Такие слова образуют значительную по количеству группу в словарном составе таджикского и персидского языков.

Например, слово «сар» («голова» - самая верхняя (по расположению) часть тела) послужило образованию не только многочисленных сложных слов с первым или вторым компонентом «сар» (**сарвар** – глава; руководитель; начальник; **саргах** – начало, исток; **сардор** – руководитель, **саргарм** – занятый; увлечённый; **саросема** – торопящийся, растерянный; **сарбаланд** – гордый; **сархуш** – в хорошем настроении; **саромад** – родоначальник, основоположник, **сарнайза** – штык; **саропарда** – царская ставка; **саропо** – с головы до ног; **хирасар** – грубый; **гаронсар** – глупый, пьяный; **сиёхсар** – черноголовый, **калонсар** – головастый), но и простых синтаксических оборотов (**сари баланд** – гордость, **сари паст** – покорный, **сари кӯх** – вершина горы, **сари роҳ** – начало дороги, пути; **сари кор** – начало работы, **сари рӯз** – начало дня, с утра; **сари бозор** – начало базара и т.п.).

Логично, что в оборотах **сари кор** - начало работы, **сари роҳ** - начало дороги, пути, **сари дарахт** - верхушка дерева, «**сари об**» – исток, **сари вақт** - вовремя, **сари найза-острий** копьё и т.д. слово «сар» употребляется в переносном значении. Расположение головы на теле человека является основной причиной появления таких конструкций.

Помимо этого встречаются составные глаголы с первым компонентом «сар». Например, **сар бардоштан** – *восставать*, **сар афкандан** – *вешать голову*, приходить в уныние, **сар ниҳодан** – *слушаться, повиноваться*; **сарсарӣ гаштан** – *ходить, бродить, шататься без цели*, **сар баровардан** – *выступать единодушно*; **сар афрохтан (барафрохтан)** – а) *поднять голову*; б) *пер.держать голову горделиво, гордиться; держаться гордо, с достоинством*; в) *взвиваться (о флаге)*; и т.д.

Многие лексические и грамматические единицы, образованные от слова «сар», многозначны. Их значение актуализируется в контексте. Например, выражение «сар ба сар» может иметь следующие значения: а) *поголовно, целиком, весь*; б) *от начала и до конца*; г) *встреча (сар ба сар шудан)*. Таким же образом выражение «сар то сар» обозначает: а) *от края до края*; г) *из конца в конец; повсеместно; сплошь* и т.д.

Учитывая расположение на теле человека и значимость головы как самой важной части человеческого тела, становится понятным происхождение многочисленных новых

слов и оборотов. Именно на основе этих знаний о «сар», мы говорим *сари роҳ* - начало дороги, пути; *сари кӯҳ* - вершина горы, *сари кор* - на работе, *сари рӯз* - начало дня, с утра; *сари бозор* - начало базара и т.п.

Очевидно, что основным значением данной единицы является что-то, связанное с «началом».

Фразеологические единицы со словом «сар» отражают национальную специфику языка, его самобытность [14, 5]. В следующих примерах мы еще раз убедимся в этом:

Сари калоба а) *конец нити в клубке, мотке пряжи*; б) *начало чего-л.*; **сари калоба(и)** *(худ)-ро гум кардан* - *растеряться; запутаться в чём-л., попасть в трудное положение*; **сари калобаи чизеро ёфтан** а) *распутать клубок*; б) *пер.находить выход из затруднительного положения; докопаться до сути дела*; **сари худро гирифта рафтан** – *оставляя всё уезжать в чужие края, эмигрировать*; **сар кашидан аз чизе, сар тофтан (печидан)** а) *не повиноваться чему-л.*; б) *уклоняться от чего-л.*; **сари касеро хӯрдан** *стать причиной чьей-то беды или смерти; аз як гиребон сар баровардан* - *выступать единодушно*; **ба сари касе об рехтан** а) *лить воду на чью-л. голову*; б) *пер.компрометировать кого-л.*; в) *расправляться с кем-л., чем-л.; кончать с кем-л., чем-л.*; **сар бардоштан** *восставать*; **сари мӯй // як сари мӯй**: а) *кончик волоса; волос*; б) *чутьточку, немного, совсем немного*.

Поскольку в центре внимания нашего исследования находятся фразеологические единицы со словом «сар», то нам предстоит рассмотреть эти единицы в сопоставлении с соответствующими русскими оборотами, так как русский и таджикский языки имеют между собой много общего, принадлежат одной семье языков.

Основным отличительным признаком фразеологических единиц в обоих языках является употребление слов в переносном значении. Метафорическое значение данных единиц также выделяет их по сравнению с простыми словами в обычной речи.

Говоря о «Шахнаме», мы не только подразумеваем политическое, историческое и художественное значения этого уникального произведения, но уверенно ставим его языковую важность и стилистическое превосходство на первое место, не говоря уж о его бессмертии и воспитательном значении.

В «Шахнаме» стиль выражения одних и тех же мыслей не повторяется, а каждый раз повторяемые мысли выражаются по-разному, с употреблением новых лексических и фразеологических единиц. Например, считаем уместным привести способы выражения в «Шахнаме» ежедневного события – восхода солнца. Приводимые ниже примеры показывают насколько они разнообразны по стилю и лексическому составу:

Чу бардошт парда зи пеш офтоб, Сапеда баромад, биполуд хоб [9, 16].	<i>Как подняло занавес солнце с лица, Наступил рассвет, отступил сон.</i>
Чу хуршед бардошт зарринсипар, Замона баровард аз чарх сар [10, 252].	<i>Как Солнце подняло золотой щит, Жизнь вытянула голову из небосвода.</i>
Чу хуршеди рахшанда омад паид, Замин шуд ба сони гули шанбалид [11, с. 292].	<i>Как сияющее Солнце появилось, Земля стала подобна цветку шафрана.</i>
Чу хуршед бар кишвари лочвард Саропардае зад зи дебои зард [12, 94].	<i>Как Солнце вышло на край лазурный, Разбит был шатёр из желтой материи.</i>

Чу густард хуршед дебои зард, Бичӯшид дарёи дашти набард [13, 124].	Как Солнце расстелило желтую материю, Вскипело море степи войны.
Ту гуфтӣ, ки бар гунбади лочвард Бигустард Хуршед ёкути зард [10, 11].	По голубому куполу светило И яхонты внезапно засверкали.

Таджикско-персидская классическая поэзия известна больше всего своей высокой художественностью. Поэтому перевести некоторые метафорические выражения иногда оказывается невозможным. Слово «сар» в «Шахнаме» самое популярное по степени употребления и в прямом значении, и в составе фразеологических единиц. В переводе лексическая единица «сар» не всегда (кроме прямого значения) переводится. Например, сопоставим следующие бейты (двустилия):

Сари марди чангӣ хирад наспарад, Ки ҳаргиз наёмехт кин бо хирад [7, 432].	Война не знает разума и не признаёт его, Ведь злоба и разум несовместимы.
Ба даст андарун дошт гурзи падар, Сараш гашта пурхашму пурхун чигар [7, 433].	В руке держа палицу отцовскую, Голова полна гневом, а душа обливается кровью.
Чаҳон сар ба сар подшоҳӣ турост, Даду дом бо мурғу моҳӣ турост [7, 445].	Не ты ли царь семи земных частей, Владыка всех зверей и всех людей?»

Слово «сар» в таджикском языке так многозначно, что невозможно одним словом перечислить все прямые и косвенные его значения. В приводимых ниже примерах сопоставляется расположение «сар» в «Шахнаме» в различных ситуациях:

Чуз аз рустаниҳо нахӯрданд чиз, Зи ҳар-ч аз замин сар барзад низ [7, 73].	Растеньями тогда питались люди. И об ином не помышляли блюде.
Чаҳон аз шаби тира чун парри зоғ. Ҳамон гаҳ сар аз кӯҳ баровард чароғ [7, 84].	Был темен мир, как ворона крыло, – Открыло солнце из-за гор чело

В данном бейте под выражением «сар баровард» подразумевается растение и, если перевести дословно, то звучит оно примерно так: «люди питались всем, что выросло из земли». Но мы встречаем часто это выражение в значении: а) высываться; б) выдвигаться, выделяться;

Ба мардӣ расад, баркашад сар ба моҳ, Камар чӯяду тоҷу тахту кулоҳ [7, 87].	Созрев, упрется в небо головою, Престол добудет мощью боевою.
Ки: «Бар ман замона кай ояд ба сар, Киро бошад ин тоҷу тахту камар?» [7, 85].	«Когда наступит дней моих кончина? Кто на престол воссядет властелином?»

Довольно часто в «Шахнаме» встречаются предложные составные конструкции «сар ба сар» а) поголовно, целиком, весь; б) от начала и до конца; и «сар то сар» - от края до края, из конца в конец; повсеместно, сплошь:

Сухан сар ба сар мубадонро бигӯй, Пажӯхиш куну ростӣ бозҷӯй [7, 84].	Мобедам* сон поведай до конца, И суть его исследуй конца.
---	--

* Мобеды – зороастрийские священнослужители, чин священников в зороастрийской религии.

Шаб омад, чаҳон сар ба сар тира гашт, Маро бозу аз кӯфтан хира гашт [7, 84].	<i>Наступила ночь, мир весь стал темным, Плечи мои как плети после боя.</i>
Чу фардот аз он гуна созам х (в) ариш, К-аз ӯ бошадат сар ба сар парвариш [7, 73].	<i>Такое завтра приготовлю блюдо, Что съешь ты с наслаждением это чудо!</i>

В качестве синонима конструкции «**сар ба сар**» встречаем в «Шахнаме» форму «**саросар**», что обозначает то же, что и «**сар ба сар**».

Маро дил саросар пур аз меҳри туст, Ҳама тӯшаи чонам аз чехри туст [7, 74].	<i>И большего душе моей не надо. Твое лицо узреть – моя отрада,</i>
Саросар замона бад-ӯ гашт боз, Баромад бар ин рӯзгори дароз [7, 78].	<i>Мир под его ярмом стремился вспять, И годы было тяжело считать.</i>
Саросар ҳама дашт шуд рӯди хун, Яке бесару дигаре сарнигун [13, 242].	<i>Вся степь стала словно река из крови, Один повергнут, другой без головы.</i>

Взаимоотношения между изафетными фразеологическими единицами и свободными синтаксическими словосочетаниями – это одна сторона изучаемой проблемы. Другая же, не менее существенная, сторона вопроса касается взаимодействия сложного слова и изафетного фразеологизма (17, с. 31).

В таджикском языке есть сложные слова из различных частей речи: «сарфароз» //«сарафароз» (удостоенный) – прилагательное; составной глагол «сар афрохтан» //«сар барафрохтан» а) поднять голову; б) держать голову горделиво, гордиться, держаться гордо.

В «Шахнаме» в составе метафорических выражений часто встречаются синтаксические изафетные обороты со словом «сар». Например:

Ба Эрон гузорам бару буму рахт, Сари номвар беҳтар аз тоҷу тахт [10, 17].	Откажусь я от всего, что есть в Иране, Умному жизнь дороже, чем корона.
Шавам, кини ин нанг боз оварам, Сари пастро бар фароз оварам [4, 12].	Полон ненависти, буду за позор мстить, С достоинством подняв голову.
Сари сарварон зери гурзи гарон, Чу сандон буду путки оҳангарон [10, 20].	И тот, кто во главе войска был, теперь повержен, Словно под кувалдой на наковальне кузнеца.
Сари номдорон забон баркушод, Зи пайкори лашкар ҳама кард ёд [4, 63].	Глава героев начал рассказывать, И про сражение войск напоминать.

Из числа изафетных словосочетаний «сари номвар» (прославленный вождь), сари сарварон (глава, руководитель), сари номдорон (военачальник), сари паст (покорный) первые три являются простыми синтаксическими оборотами, а четвертый – фразеологической единицей.

Кроме того, в таджикском языке принято переводить русское слово «знатный» как «асилзода» (благородного происхождения, родовитый; аристократ) Но такой перевод не

всегда кажется адекватным. В древних источниках, особенно в «Шахнаме», мы встречаем его в форме «номдор» (известный, знаменитый; прославленный, что ближе по смыслу к словам «сардор», «сарвар» и т.д) (4, 15):

Ки ин кӯдак аз номдоре бувад В-агар дар ҷаҳон шаҳроре бувад [12, 475].	Этот младенец из знатной семьи: Или сын благородных родителей (Или сын самого государя).
---	--

Таким образом, можно отметить, что значение слова «сар», как уже было отмечено, обозначающее важнейшую часть человеческого тела, пройдя более чем тысячелетнюю историю и не теряя первоначального смысла, с развитием языка, получив новые переносные значения, играя большую роль в словообразовании, особенно в образовании многочисленных фразеологических единиц, приобретало более широкий семантический круг. В настоящее время регистрируется появление новых сложных слов с компонентом «сар», (сардабир – главный редактор, сармухаррир – главный редактор, сармушовир – главный советник, саринженер// сармухандис – главный инженер, сараграном – главный агроном, старший агроном, сармуфаттиш – главный следователь, сармутахассис – главный специалист, сарбоз – солдат, сараъзо – грамм. главный член предложения, сармуншӣ – генеральный секретарь и т. д.).

Многочисленные простые синтаксические словосочетания и фразеологические обороты появились в таджикском языке не так давно: сар барзадан – а) всходить (о семенах); появляться, пробиваться (о зелени); б) возникать; появиться; происходить; сар кашидан – подниматься, тянуться вверх, расти; б) колоситься (о злаках); сари касе ба осмон расидан а) сильно обрадоваться, быть довольным; б) гордиться чем-л., и т.д.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
2. Калонтаров, Я.И. Мудрость трёх народов / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 430 с.
3. Луғати мухтасари тоҷикӣ-русӣ (Краткий таджикско-русский словарь). – Душанбе: Маориф, 1988. – 494 с.
4. Мулоқандов, Э. Забон дар тули замон (Язык и время) / Э. Мулоқандов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 143 с.
5. Назарян, А.Г. Фразеология современного французского языка / А.Г. Назарян. – М.: Высшая школа, 1976. – 320 с.
6. Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М.: Наука, 1981. – 275 с.
7. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ. 1. – 480 с.
8. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ. 2. – 320 с.
9. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ. 3. – 528 с.
10. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ. 4. – 408 с.
11. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 5. – 496 с.
12. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 6. – 552 с.
11. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – Ҷ. 7. – 656 с.
12. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ. 8. – 612 с.
13. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – Ҷ. 9. – 496 с.

14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик . / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – Ҷ. 1. – 952 с.
15. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов. – Душанбе; 1963. – Ҷ. 2. – 952 с.
16. Фразеологический словарь русского языка: под ред. А. И. Молоткова 3-е изд. – М.: Русский язык, 1978. – 543 с.
17. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971–190 с.
18. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка. / Н. М. Шанский. – М.: Русский язык, 1963. – 213 с.
19. Шанский, Н.М. и др. 700 фразеологических оборотов русского языка (700 ибораи фразеологияи забони русӣ) / Н.М. Шанский. – М.: Русский язык, 1982. – 11 с.

**ТАДЖИКСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ СО СЛОВОМ «САР» («ГОЛОВА»)
И ИХ РУССКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ
(НА МАТЕРИАЛЕ «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСЫМА ФИРДОУСИ)**

Автор статьи указывает на важность и роль слова «сар» как многозначного лексического элемента в создании сложных слов и фразеологических единиц. Указывая на особенности таджикских фразеологических единиц, сравнивая таджикские и русские фразеологизмы, автор приходит к выводу, что корректность речи зависит от уместного употребления фразеологических единиц, метафорических значений, о чем свидетельствует употребление слов, которые обозначают части тела. В качестве примера использованы отрывки из поэмы «Шахнаме» с переводом, так как поэтический язык этих текстов богат фразеологизмами.

Ключевые слова: таджикский язык, русский язык, фразеологизм, метафора, части тела, пословицы и поговорки, «Шахнаме».

**ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТОҶИКИИ МАРБУТ БО КАЛИМАИ «САР»
ВА МУОДИЛИ РУСИИ ОНҶО
(АЗ РӢӢИ МАТНИ «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ)**

Дар мақола дар бораи аҳаммият ва нақши калимаи «сар» ҳамчун унсуре лугавии сермаъно дар бунёди калимаҳои мураккаб ва воҳидҳои фразеологӣ суҳан меравад. Муаллиф хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ тоҷикиро дар муқоиса бо муодилҳои ба русӣ тарҷумашудаи онҳо нишон дода, бар ин бовар аст, ки чунин воҳидҳои фразеологӣ бамаврид ва бо дар назар доштани маънои маҷозии онҳо бояд истифода шаванд. Ӯ ба унвони намуна аз «Шоҳнома» пораҳои шеърӣ ва тарҷумаи русии онҳоро овардааст, ки дар онҳо воҳидҳои фразеологӣ истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони русӣ, воҳиди фразеологӣ, истиора, узвҳои бадан, зарбулмасалу мақолҳо, «Шоҳнома».

**TAJIK PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE WORD OF "SAR" ("HEAD")
AND THEIR RUSSIAN EQUIVALENTS (BASED ON THE MATERIAL OF
"SHOHNOMA" OF ABULQOSYM FIRDOUSI)**

This article deals with importance and role of the word of "sar" as a polysemantic lexical element in the construction of complex words and phraseological units. Pointing out the peculiarities of Tajik phraseological units, comparing Tajik and Russian phraseological units, the author is sure that the correctness of speech depends on the appropriate use of phraseological units, metaphorical meanings, and that words denoting body parts are particularly noticeable. As

an example, excerpts from the poem "Shahnameh" with translation are used, since its poetic language is rich in phraseological units.

Keywords: Tajik language, Russian language, phraseology, metaphor, body parts, proverbs and sayings, "Shohnoma".

Сведения об авторе: Гулзода Навруз – кандидат филологических наук, ст. преподаватель кафедры лингвистики филиала МГУ им. М. В. Ломоносова в г. Душанбе. E-mail: gulzod49@mail.ru; тел.: (+992) 93 515 56 01.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Наврӯз – номзади илми филология, муаллими калони кафедраи лингвистикаи филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов дар ш. Душанбе. E-mail: gulzod49@mail.ru; тел.: (+992) 93 515 56 01.

About the author: Gulzoda Navruz – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Linguistics of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Dushanbe. e-mail: gulzod49@mail.ru; mob.: (+992) 93 515 56 01.

УДК: 490.550.0.

ЭТИМОЛОГИЯИ НОМВОЖАИ ҶУҒРОФИИ ХШОРТОБ

Тӯраев Бурхониддин Бузургович

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

Деҳаи Хшортоб // Хишотоб [Xšārtob //Xišārtāb] дар қисмати поёнии рӯди Яғноб дар самти ғарбии водии Яғноб ҷойгир шуда, охири деҳаи ин минтақа ба шумор меравад.

То асрҳои XVI-XVII аҳолии деҳаи Хшортоб ҳама билкул суғдизабон буданд (яъне ба таъбири русҳо ва урупоиён барғалат номи забони суғдии мустаъмал дар водии Яғноб забони яғнобӣ номида шуд, ки аслан бозмондаи ҳамон забони суғдии бостонист) ва охиста-охиста бо мурури замону гардиши айём забони эшон зери таъсири забони сернуфузи тоҷикии ғарбиеронӣ қарор гирифта, оқибат аз талаффуз бозмонд (мисли дигар деҳаҳои дар гузаштаи дур суғдизабони водии Яғноб, ба мисли Марғеб, Ворсовут, Кансе, Кирёнте, Тағоби Витихон, Дехкалон (Дарвонкӣ) ва Навобод). Номҳои ҷуғрофии атрофу акнофи деҳаи Хшортоб, ки ағлаби онҳо асолати эронии шарқӣ, яъне суғдӣ доранд, гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки дар гузаштаи наҷандон дур забони аҳли деҳаи Хшортоб, аз ҷумла деҳаҳои кунун тоҷикзабони водии Яғноб, ҳама суғдӣ будаанд.

Деҳаи Хшортоб (Хишортоб) то муҳоҷиркунии иҷбории солҳои 70-уми асри гузашта дорои чунин гузарҳои аҳолинишин буд: Кечона, Ҷӯболо (Ҷӯи боло), Читирмен (Чинтермен // Чинтирмен)-гузари дарунӣ маъно медиҳад, ки дар умқи дара воқеъ аст), Шимен, Пасмен, Самарқандӣ, Пормен, Хшортоб, Ғулбакон ва Варзоб (баландоб, об аз баландӣ, яъне оби аз баландӣ ҷоришаванда).

То муҳоҷиркунии иҷбории замони Шуравӣ деҳаи Хшортоб яке аз деҳаҳои сернуфуси водии Яғноб маҳсуб меёфт. Баъди муҳоҷирати иҷбории солҳои 70-уми асри XX аҳолии деҳаи Хишортоб, мисли дигар деҳаҳои шӯрқисмату нағунбаҳти водии Яғноб, ба дашти Мирзочӯли Тоҷики ноҳияи Зафаробод кӯчонда (барои ривочи кишти пунбадона), дар шакли пароканда умр ба сар бурда, қисми асосияшон дар деҳаи Равшани шаҳраки Гулистони хоҷагии собиқ ба номи С. Айнии ноҳияи Зафаробод, чанд хонавода дар Наврӯзчашмаи (Наврӯзбулок) ноҳияи Ҳисор ва атрофу акнофи ноҳияи Ҳисор, аз ҷумла дар деҳаи Қулмунда ва дар ноҳияи Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе зиндагӣ мекунанд. Инчунин қисме аз аҳолии деҳаи Хшортоб тақрибан дар асрҳои XVI-XVII ба деҳаҳои аслан яғнобинии

Качровут ва Навободи Султони ноҳияи Деваштич (собик ноҳияи Ғонҷӣ) маскун мешаванд. Робитаҳои хешутаборӣ ва пайванди хонаводагӣ байни аҳолии деҳаи Хшортоб (хшортобиҳои ноҳияи Зафаробод) бо Хшортобиҳои музофотҳои Душанбе, ноҳияи Рӯдакӣ, Ҳисор ва ноҳияи Деваштич то кунун хеле мустаҳкам аст. Лаҳҷаи тоҷикии бошандагони деҳаи Хшортоб (ҳам водии Яғноб ва ҳам Зафаробод) аз вижагиҳои махсуси забонӣ иборат буда, аз лаҳҷаву гуфтори дигар деҳаҳои тоҷикзабони водии Яғноб ва болооби водии Зарафшон билкул фарқ мекунад.

Имрӯз деҳаи Хшортоби воқеъ дар водии Яғноб дорои 10 хонавода буда, мардуми он аслан ба чорводорӣ ва кишоварзӣ машғуланд.

Шарқшиноси рус М.С.Андреев, ки солҳои 20-уми асри гузашта ба водии Яғноб сафари илмӣ-тадқиқотӣ дошт, оид ба деҳаи Хшортоб чунин маълумот медиҳад: Дехқадаи Хшартоб (Хшортоб, Хишортоу)- охири дар поин, самти чорӣ рӯи Яғноб деҳаест, ки дар назди калонтарин шаршара дар водии Яғноб воқеъ мебошад. Муҳаққиқони нахустин ҳам, – менависад М. С. Андреев, – охириҳои асри XIX оид ба водии Яғноб маълумот додаанд, кайд кардаанд, ки сокинони деҳаи мазкур танҳо бо тоҷикӣ ҳарф мезананд. Дар солҳои 1927-28 деҳаи Хшортоб дорои 40 хонавода буд [2, 22].

Оид ба номвожаҳои ҷуғрофии водии Яғноб, аз ҷумла перомунӣ номвожаи ҷуғрофии Хшортоб муҳаққиқони пешин, ба монанди К.Г. Залеман, С.И. Климчитский, А. Кун, А. Мустачир, М.С. Андреев, А. Л. Хромов, М. Н. Боголюбов, В. А. Лившиц ва дигарон, маълумоти мухтасар додаанд. Аммо аз байни муҳаққиқони суғдишинос ва ҳамзамон яғнобшинос эроншиноси шинохташудаи рус В.А.Лившиц маълумоти ачиб ироа намудааст.

Қаблан мардуми водии Яғноб, аз рӯи маънидодӣ мардумӣ (этимологияи мардумӣ) номвожаи ҷуғрофии Хшортобро *Xsārtap*, яъне суғ, яғн. *Xsārtā* - сард ва суғ-яғн.: ор-об, яъне «сардоб, оби сард» маънидод мекарданд, ки аз ҳақиқати илмӣ хеле дур аст.

Номвожаи ҷуғрофӣ, ё ҷойноми *Xsārtob* (*Xsārtop*) аз шумори вожаҳои мураккаби дучузаи шаркиэронӣ суғдӣ буда, аз чузҳои суғдӣ шаркиэронӣ *Xsār+t+ap* иборат мебошад, ки маънои «пуртуғён», «пурталотум», яъне оби пурталотум» ва возехтар аз ҳама маънои «шаршара» ё «шаршараи пуртуғёну пурталотум»-ро дорад.

Чузӣ аввали ҷойном дар форсии бостон *xšāg-*, авестӣ – *Ūžar-*, *žgar* ҷорӣ шудан, пурталотум, ба туғён омадан (*ā- ūžāra- iieiti*-ба ҷорӣ шудан водор мекунад, *Ūžarə*, *Ūžarənti-*гирдогирд ҷорӣ, ниг. *Awḫ.*, сатрсутунҳои 530-31), ҳ.қ. *Kšar*-ҷорӣ шудан, ба туғён омадан, пурталотум шудан, *Kšāra-* ба ҷорӣ шудан маҷбур кардан, *Kšārita*-ҷорӣ шудан, туғёнкунанда, талотумкунанда [Mayrhofer KEWA I, с. 287; Mayrhofer EWAIA I, с. 428-29], ф.н. *šāridan*, тоҷ. *šoridan*-ҷорӣ шудан, туғён кардан; *šāršāre*, *šoršorā*, *šaršarā*-шаршара, паш. *Žyard*-чолок, таъҷилӣ, моҳир чусту-чолок; осет.-эрон. *zʷorɣn* / *Ūzorɣn*/ *zʷord*/ *Ūzord*/; диг. *āzʷorɣn* / *āzʷord* фирор кардан, гурехтан, кӯшиш кардан, чадал кардан, чаҳд кардан [ИЭСОЯ] IV, 309; Bailey 1970 23 Bailey DKhs, 186, 412].

Чузӣ маънодори *xšārt* дар ҷойноми *Xšārtāb* дар шакли перфектии сифати феълӣ аз вожаи суғ.- суғ.нав (яғнобӣ)-и* *xšāg-* маншаъ гирифтааст, ки маънои «шоридан»ва «ҷорӣ шудан»-у рехтан (сарозер)-ро дорад. Номи деҳаи *Xšārtāb* ба номи шаршараи бузурге, ки дар наздикии деҳа ҷорист, вобастааст. Барои муқоиса деҳае дар ноҳияи Варзоб бо номи Шаршара вучуд дорад. Номи ин деҳа аз шаршарае, ки дар назди деҳа воқеъ аст, гирифта шудааст.

Бо мурури замон ва гузашти айём, баъди зерӣ таъсири шеваҳои забони дари тоҷикӣ қарор гирифтани забони суғдӣ, маънои *Xšārtāb*, ки сокинони он замоне суғдизабон буданду дарки маънои номвожаи ҷуғрофии *Xšārtāb* барояшон мушкил набуд, имрӯз маънои худро гум кардаасту ба сокинони имрӯзаи ин деҳа норавшан аст. Дар матнҳои суғдӣ яғнобии мутааллиқ ба асри XIX-и сокинони водии Яғноб, ки аз ҷониби К.Г. Залеман бо номи

«Ягнобские этюды» («Очеркҳои Яғноб») гирдоварӣ ва баррасӣ гардидаанд, шаршара дар шакли суғдии нав (яғнобӣ) ба сурати *diwāinōra*, ки тарҷумаи бевоситааш «оби афтанда», «оби сарозер» (калимаи мураккаби «*diwāinōra*»-ро аз китоби «Ягнобские этюды»-и К.Г. Залеман муҳаққиқи эроншинос Э.Бенвенист истифода кардааст) [Benveniste 1955,154], аст, тавассути ёфт ва ҳамкориҳои муҳаққиқи суғдишинос Р. Готё, ки маводи таҳриршудаи таҳқиқоти К. Г. Залеманро ба Э. Бенвенист ирсол кардааст, ба даст омадааст).

Муҳаққиқи варзидаи илми эроншиносии ҷаҳон, суғдшиноси шинохташудаи рус В. А. Лившиц қайд мекунад, ки «рӯди Сирдарё дар замонҳои қадим *Xšart* ном дошт. Гидроними *Xšart*, ки тавассути муаллифони атиқии юнонӣ, ки бо ҷузъи *ya-* (эҳтимолан, артикли эронии қадим) - *Iaksartēs* (*Yaksartēs*) (юнонӣ), *Iaxarte* (лотинӣ) омадааст, дар сарчашмаҳои қадимаи эронӣ, ба мисли навиштаҳои форсии миёна (пахлавӣ), алалхусус дар китоби «Бундаҳишна», ба назар мерасад. Дар «Бундаҳишнаи Бузурги Эронӣ», ки соли 1078 таҳрир ва баррасӣ гардидааст, оид ба рӯди Сирдарё чунин гуфта шудааст [Anklesaria 1908, 87-88]: *hwēnd lwt PWN my'n'a Y smlkn <d> * W plk'n BK' ZLWNyt nš iv/-c hšrt KKYTW nd / Xwajand-rōd pad mayān í Smar (α) kand [d] *ud Fragān be šawēd u-š rōd- iz Xšart xwānend* - Хучандрӯд аз байни Самарқанду Фарғона мегузарад ва онро рӯди Хшарт низ меноманд [В.А. Лившиц. Заметки по топонимике Ягноба. В книге «Памяти В.С. Расторгуевой», (М.2007,214 с. (с.134-137)).

Инчунин *Xšart* ба сифати номи Сирдарё (ё Хучандрӯд) дар сарчашмаҳои қадимаи арабии ибтидои асрҳои миёна нигошташуда назири навиштаҳои Ибни Хурдодбех «Китоб-ал-масолик ва-л-мамолик» (матни с.178), асарҳои ҷуғрофии муаллифаш гумноми (шояд Ибни Фароғун бошад) соли 982 навишташудаи «Худуд-ул-олам» (аз рӯйи таҳқиқи Minorkey 1937, лл 10-а,24-б,26-а) ва дар асари донишманди бузурги асрҳои миёнаи тоҷик Абурайҳони Берунӣ «Қонуни масъудӣ» (с. 470) равшан ба назар мерасад.

КИТОБНОМА

1. Абаев, В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. том. IV. – М.–Л.: Наука, 1989. – 655 с.
2. Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба (записи 1927-1928 гг.) / М. С. Андреев. – Душанбе: Дониш, 1970. – 87 с.
3. Беруни, Абу Райхан. Избранные произведения / Абу Райхон Берунӣ, V, част 1. Канон Р Масъуда. П.Г. Булгакова и А.З. Розенфельд, –Тошкент: Илим, 1973. – 381 с.
4. Боголюбов, М.Н. Ягнобский (новосогдийский) язык/ М.Н. Боголюбов. Исследование и материалы. Автреф. дисс. на соиск. уч. степени док. фил.наук. Душанбе,1956. – 60 с.
5. Лившиц, В.А. Заметки по топонимике Ягноба / В.А. Лившиц. В книге Памяти В. С. Расторгуевой. –М.: 2007. –214 с.
6. Тӯраев, Б.Б. Микротопонимияи водии Яғноб / Б.Б. Тӯраев. Душанбе: Ирфон, 2019. –271 с.
7. Хромов, А.Л. Ягнобский язык / А.Л. Хромов. –Москва: Наука, 1972. – 389 с.
8. Anklesaria, B.T. The Būndahišha being a facsimile / B.T. Anklesaria. –Bombay, 1908. – 320 p.
9. Bailey, H.W. A range of Iranica / H.W. Bailey. – London, 1970. –286 p.
10. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch/ Chr. Bartholomae //Grundriss der iranischen Philologie». – Sinassburg,1895-1901. –P. 398-510.
11. Benveniste E. Un lexique du yagnobi/ E.Benveniste // Journal Asiatique, t. 243, fase2, 271 p.
12. Kitab-al-masalik wa' l-mamalik (Lider viarum et regnorum) auctore Abu' L- Kasim Obaidallah Ibn Aḍdallah Ibn Khordahbeh et Excerpta c Kitab al- Khardj auctore Kodama ibn Dja' far guae cum. Versione ḡalliea edidit indicidus et ḡlossario instruxit M. J. de Goeje. –Lugduni Batavorum,1889. (Bibliotheca Gtographorum Arabicorum, VI).
13. Mayrhofer, V. Ttimologisches Wörterbuch des Altindoarischen / V. Mayrhofer. –Heidelberg,1956-1980. –486 p.

14. Hudūd-al alam «The Region of the World», d Perian Geography 372. A. H. -982 A/D/ Tranlated and explained by V Minorsky. London, 1973 (J. W. Gibb Memorial. NEW Series, XI).

ЭТИМОЛОГИЯИ НОМВОЖАИ ҶУҒРОФИИ ХШОРТОБ

Дар мақола таҳлили луғавию маъноӣ ва решашиносии як номвожаи ҷуғрофӣ, возеҳтар – як комоним (номи деҳа)-и шарқизрони сугдӣ-ягнобӣ Хшортоб, воқеъ дар водии Ягноб сурат гирифтааст. Бо таъкиди ба маъхазҳои илмӣ забониносии эронӣ ва аврупоӣ таърихи пайдоиши номвожаи ҷуғрофии топоними шарқизрони *Xšrātāb* // *Xišārtāb* бо усули муқоисавӣ шарҳи тавзеҳ ва маънидод карда шудааст. Номвожаи ҷуғрофии *Xšārtāb* вожаи мураккаби дучузъаи шарқизрони сугдӣ-ягнобӣ мебошад, ки маънои «шаршара»-ро дорад. *Xšārtāb* номи як деҳа буда, дар водии Ягноб (н. Айнӣ) воқеъ аст.

Калидвожаҳо: Водии Ягноб, Хшортоб, вожаи сугдӣ, топоним, комоним (номи деҳа), таҳлили решашиносӣ, эрониносии, ҳиндуаврупоиносӣ.

ЭТИМОЛОГИЯ ТОПОНИМА *XŠĀRTĀB* // *XŠĀRTŌB*

В статье речь идёт о лексико-семантической, историко-этимологической интерпретации согдийского топонима *Xšārtāb*. На основе научных источников иранского и индоевропейского языкознания дан более точный историко-этимологический анализ согдийского сложного топонима *Xšārtāb*, что буквально переводится «Водопад». *Xšārtāb* – название одного селения, находящегося в долине Ягноба нынешнего Айнинского района Согдийской области Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Ягнобская долина, Хшортоб, согдийское слово, топоним, комоним, этимологический анализ, иранистика, индоевропейские языки, селение, лексико-семантический анализ.

ETYMOLOGY OF THE SOGDIAN TOPONYM *XŠĀRTĀB* // *KhŠĀRTŌB*

The article deals with the lexical-semantic and historical-etymological and historical-etymological analysis of the Sogdian toponym *Xšārtāb*. Based on the scientific sources of Iranian and Indo-European linguistics, a more accurate historical and etymological analysis of the Sogdian compound word (toponym) *Xšārtāb* is given, which literally is translated as «sharshara (waterfall)». *Xšārtāb* is the name of a village located in the Yagnoba Valley of the present Aini district of the Sughd region of the Republic of Tajikistan.

Key words: Yagnob valley, Khshorotob, Sogdian word, toponym, comonym (name of the villages and settlements), etymological analysis, Iranian studies, Indo-European languages, village, lexical-semantic analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тӯраев Бурхониддин Бузургович – н.и.ф., ходими пешбари илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиебони Рӯдакӣ, 21; **Тел.:** (+992)111555750.

Сведения об авторе: Тураев Бурхониддин Бузургович – к.ф.н., ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; **Тел.:** (+992)111555750.

About the author: Turaev Burhoniddin, Candidate of Philological Sciences, Leading Researcher at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST; **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street; Phone: (+992) 111555750.

МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ СОХТАИ ИФОДАГАРИ РАНГҲО ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Баротов Далер Абдусаломович

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ранг яке аз хосиятҳои муҳимми ашё дар олами моддӣ мебошад ва тавассути тафаккури инсон бошууруна қабул карда мешавад. Аз замонҳои қадим мардум ба хондани «забони рангҳо», ки дар афсонаҳои қадимӣ, ривоятҳои халқӣ, таълимоти гуногуни динӣ ва тасаввуфӣ инъикос ёфтааст, дар бораи таъсири рангҳо ба вазъи иҷтимоии одамон, ҳолатҳои гуногуни равонии онҳо аҳамияти махсус меоданд. Ин дар интиҳоби либосҳои рангҳои муайян, мақолҳои халқӣ ва зарбулмасалҳо зоҳир мешуд. Ва ранг ба адабиёти бадеӣ низ роҳ ёфт.

Дар забоншиносии тоҷик системаи калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми рангро аз рӯи маънӣ ва сохти морфологӣ ба ду гурӯҳ чудо кардаанд: рангҳои асосӣ (аслӣ) ва сохта, ки ҳар кадомашон дорои ҷиҳатҳои хос ҳастанд [2, 87].

Мавзӯи баҳси ин мақоларо гурӯҳи дуҷуми вожаҳои ифодакунандаи ранг – калимаҳои сохтае ташкил медиҳанд, ки мафҳуми рангро дар заминаи қиёс ифода мекунанд. Барои қиёс одатан ашёи ҳосе интиҳоб мешаванд, ки ин ё он ранг дар онҳо равшан акс ёфтааст ва ранги онҳо табиатан устувор аст. Ин калимаҳо тобишҳои ҷудогонаи рангҳои алоҳидаи гурӯҳи якум – калимаҳои аслиро ифода мекунанд. Масалан, барои ифодаи тобишҳои дигари ранги зард **норинҷ**, **турунҷ**, **заъфарон** ва дигар калимаҳо истифода мешаванд, ки бо илова намудани пасванди –й ба номи ранг табдил меёбанд. Вожаҳои номбурда ҳарчанд ба гурӯҳи воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ранги зард дохил мешаванд, вале ба ранги махсуси аз аслии зард фарқкунандаро далолат мекунанд. Масалан, норанҷи ранги зарди сурхчатоб мебошад ва ё турунҷи ҳам зард аст, аммо сиёҳтоб ва ғайра. Аксари ин навъи вожаҳои ифодагари рангҳо ҳам собиқаи тулонии садсолаҳо пешро доранд ва дар луғатномаҳои пешину имрӯз номи рангҳоро ифода мекунанд. Дар адабиёти ба хусусияти рангҳо бахшидашуда ташхиси этимологии онҳо ба ҳукми анъана даромадааст. Аз ин рӯ, барои муайян кардани тобишҳои рангҳои алоҳида онҳоро ба гурӯҳҳои ҳамранг чудо карда, то дараҷае ҷиҳати этимологиашонро низ ба эътибор гирифтани зарур мешавад. Чунин заруратро иқтибосӣ будани миқдоре аз вожаҳои ифодакунандаи рангҳои гурӯҳи дувум ва дар тури ҳазор сол аз таркиби луғати забон хориҷ шудани баъзе аз онҳо низ тақозо дорад.

Баррасии вожаҳои сохтаи номи рангҳоро, ки дар эҷодиёти Фарзона ба кор рафтаанд, аз калимаи «нилӣ» оғоз мекунем.

Нилӣ ранге аз навъи кабӯд, ки сиёҳтоб мебошад. Вожаи мазкур аз калимаи **нил** сохта шудааст, ки дар луғатҳо аз ҷумла омадааст:

НИЛ ҳ. 1 نيل бот. гиёҳест дар мамлакатҳои гарм, ки аз шираи он ранги нилӣ мегиранд; индиго. 2. ранги кабӯди баланди сиёҳтоб, ранги лочувардӣ, нилӣ [13, 992].

Аммо дар эҷодиёти Фарзона дар ин шакл (нил) истифода нагардидааст. Дар шакли **нилӣ**, ки зикраш дар боло рафт, зиёд ба кор рафтааст. Дар ФТЗТ ин вожа ба тариқи зер шарҳ ёфтааст:

НИЛӢ نيلی ба ранги нил, ранги кабӯди сиёҳчатоб, нилгун; гунбади нилӣ *кин*. Осмон [13, 993].

*Фикри худро баъд аз ин боло чаронам боз, боз,
Ҳафт ҷилди нилии қомуси гардун во кунам [11, 72].*

Дар байти боло **нилӣ** барои ифодаи ранги осмон ба маънои «кабуди баланд, сиёҳтоб» омадааст.

Дар мисраъҳои зерин вожаи номгирифта ба ҷойи ранги сабз истифода шудааст:

*Байни ҷашмони ману ҷашмони **нилии** баҳор
Айнаке девори шаффофи булӯрӣ мегузорад* [11, 230].

Дар байти дигар, ба назари мо, «гунбади нилии мино» киноя аз осмон ё, умуман дунё мебошад:

*Чун туро дидам, таманно ҷапна шуд,
Гунбади нилии мино ҷапна шуд* [11, 311].

*Вале ба хотири ин як дона
Бигӯ, бигӯ, ки ҷаро осиебаки нилӣ
бетанаффус моро гирд мегардонад* [11, 332].

Дар пораи боло ҳам калимаи **нилӣ** бо вожаи осиебак ҳамнишин шуда, маънои «дунё, гардун»-ро ба вуҷуд овардааст.

Калимаи **нилгун** низ комилан он рангро медиҳад, ки дар боло гуфта шуд ва ин вожа низ дар ашъори шоира истеъмол гардидааст. Дар луғатҳо низ ба ҳамон маъноҳо дарҷ шудааст:

НИЛГУН نیلگون – ба монанди ранги нил кабуд; нилобӣ: осмони нилгун:

*Эй барқ, биё, ки барфурӯзӣ
Оинаи **нилгуни** дилро* [12, 22].

Дар порчаи болоӣ «нилгун» маънои «сиёҳтоб»-ро додааст ва дар байти баъдӣ ҳам айнан ҳамин маъноро медиҳад – «тумани нилгун», маълум аст, ки туман нилгун намешавад, балки кабуди сиёҳранг шуданаш мумкин:

*Тумани **нилгун**, бигӯ, хонад
Дар сарам ояҳо хамӯ –хамӯш* [11, 73].

«Нух гунбади нилгуна» киноя аз нух сайёраи осмонист:

*Ҳафтоду ду миллати ҷаҳон ёри ту буд,
Нух гунбади **нилгуна** дастори ту буд.* [11, 98].

Аммо дар байти зер «нилгун» вожаи сабзро иваз кардааст:

*Ҷонам фусурдаоҳ, ҷашмам тижинигоҳ,
Эй **бахти нилгун**, шабҳои ширмоҳ* [11, 278].

*Бо ҷашмҳои боз бар **нилгун** само
Ту мекуни хитоб: эй раъд, марҳабо!* [11, 278].

ТИРА I تيره 1. торик, тор; сиёҳ. 2. гилолуд, ғайрисоф (об); бахти тира **бахти сиёҳ**, **бахти бад**, **бахти шум**; хоки тира **хоки сиёҳ**; ҷашми тира **ҷашми хира**; **ҷашми қувваи** **биноияш кам**; ҳавои тира **ҳавои гирифта (абрнок)**; тира гаштан (шудан) а) **торик (хира)**

шудан; б) гилолуд шудан; в) бад шудан, шиддат пайдо кардан (муносибат, робита); тира гаштани ақл халал пайдо намудани ақл, ошуфтагии ақл; тира кардан торик кардан; гилолуд кардан; тираву тор сахт торик, торикун сиёх [13, 342].

*Дӯст, таъзирам бикун.
Эй пуронур аз фурӯғи эзидӣ,
як бор таъсирам бикун.
Дӯст, бо анвори поляндаат
тирагиҳои маро ислоҳ кун [10, 111].*

Дар пораи шеъре, ки дар боло қарор дорад, «тира» ё «тирағӣ» ба кор бурда шудааст, ки ба фикри мо, маъноӣ «гуноҳ, хато»-ро дорад, ки ин маънӣ дар фарҳангҳо қайд нагардида. Дар мисраъҳои зер низ вожаи мазкур ба маъноӣ «одами мағруру худписанди нодон» омадааст, ки ғайр аз ҳудаш дар дигарҳо айб ё гуноҳро пайдо мекунад ва ин маъно низ сохтаи хонум Фарзона аст:

*Эй тира, залолат аст кибре, ки тӯрост,
Дар ҳулки ту сояи нақӯӣ анҷост.
Беҳуда нақун қазовати кори касон,
Чун довари ростини мо дар болост [10, 24].*

Дар порчаи зер Фарзона вожаи зери назарро ба маъноӣ «тарс, ҳарос» ба кор бурдааст:

*Аз тирагии кобус,
Аз ҳузнуну беиёӣ.
Бо партави ниёиш,
Пайғамбаро, раҳой [11, 213].*

Дар байтҳои зайл воҳиди луғавии «тира» дар шакли «тирафом» омада, бо ҳамнишинӣ бо калимаи «захм» маъноӣ маҷозии «гуноҳ кардан»-ро додааст:

*Инак, ин захми тирафومي маро
Бо ҳарири сиёҳи шом бипӯш [10, 22].*

Дар умум, маъноӣ байт ба назари мо, «вақти хондани намози шом расидааст ва мо омурзиши гуноҳхоро таманно дорем», мебошад.

*Аз кучо тори нукрагун пайваст
Ба сафи мӯйи тирафومي ман [10, 234].*

Дар ин байт **тирафом** ба маъноӣ аслии худ – **сиёх** ба кор рафта, байт чунин маъно дорад: «Аз кучо дар байни мӯйҳои сиёҳи сар «тори нукрагун», яъне мӯйи сафед пайдо шудааст?».

*Як тӯй, андалеби беовоз,
Огаҳ аз сӯзи нотамоми ман.
Балки танҳо бод, боди асри санг
Мезанад дарвозаҳои тираанг [11, 222].*

Вожаи **тира** ба маънои «бад» низ омада метавонад:

*Мехӯрад бухлу ҳасад ҷони туро,
Дар сарат ғайр аз ҳаёли **тира** нест [10, 87].*

*То як сухане гӯяд, сад тарҳ диҳад рӯро,
Абрӯ ба хиром орад он тираниҳоди дун [10, 54].*

Дар пораҳои зер аз ашъори Фарзона калимаи **тира** дар таркиби калимаҳои сохтаву мураккаб омада, маъноҳои мухталифи «торик, тор; сиёҳ», бахти тира **бахти сиёҳ, бахти бад, бахти шум**; хоки тира **хоки сиёҳ**; чашми тира **чашми хира; чашми қувваи биноияш кам**; ҳавои тира **ҳавои гирифта (абрнок)**; тира гаштан (шудан) а) **торик (хира) шудан; б) гилолуд шудан; в) бад шудан, шиддат пайдо кардан (муносибат, робита)**; тира гаштани ақл халал пайдо намудани ақл, **ошуфтагии ақл**; тира кардан **торик кардан; гилолуд кардан**; тираву тор **сахт торик, торикӯ сиёҳ** ва ғайраро додааст:

*Гоҳе аз марди паҳлавон рӯяд
Писаре ганҷдузду **тира**хаёл [11, 35].*

*Халқи ман бисёр халқи тундгӯст,
Ҷавҳари маънои ҳарфаи **тира** аст [11, 121].*

*Ба рағми **тира**гиҳои ҷаҳолат
Каломе оташинро тег кардам [10, 47].*

*Андар сараи қулоҳи сафеди барф,
Барфиву сарду **тира** нафасҳояш [10, 151].*

*Само аз абрҳои **тира** пур шуд,
Қирав мегустарад домони намнок [10, 213].*

АРҒУВОНӢ ارغوانӣ ба ранги арғувон, сурхи баланд, сурхи моил ба бунафш, сурх; майи арғувонӣ **шароби сурх**; (ба) ранги арғувонӣ (ба) **ранги сурх**. Вожаи мазкур аз калимаи «арғувон» ба вучуд омадааст, ки дар луғатҳо, аз ҷумла дар ФТЗТ, маъноҳои зайли он зикр гардидаанд:

арғувон//арғавон ارغوان 1. гули сурхранги ба соқа часпида, ки пеш аз намоён шуданаш баргҳояш намудор мешаванд. 2. дарахти ин гул, ки баланд аст ва баргҳои гирд дорад ва дар саноати доруворӣ истифода мешавад. 3. маҷ. арғувонӣ, сурх. 4. маҷ. чехраи зебо ва гулгун [12, 75].

Чунонки маълум аст, шоира Фарзона ба баъзе вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми ранг (сабз, сурх...) маъноҳои дигари хос илова намудааст. Арғувонӣ як навъи ранги сурх аст, адиб ба вожаи «арғувон» маънои «дил»-ро низ додааст:

*Ало, эй **арғувони** осмонӣ,
Бирӯй аз ман, бирӯй, дастӣ маро гир [11, 13].*

Дар порчаи зер калимаи мазкур ба маънои аслии худ корбаст шудааст:

*Дар зодрузи сабзаи салому алайк
Гамбуски **арғувони** сияҳхале
бо номи шоиронаи «пар – пар»,
фархундамақдаму баишоратовар,
зеботар аз кабӯтар
ногаҳ фуруд омад [11, 56].*

«Субҳҳои арғувонӣ» дар поре аз таронаи хонум Фарзона маъноӣ «тулуи Офтобро» медихад:

*Кош, бо чашмони чун чашми
ту сода мешитобидам
ба табрики баҳор,
бар муборакбоди боғи сабздидор,
бар тавофи зиндагонӣ,
бар дуруди **субҳҳои арғувонӣ** [11, 145].*

***Арғувонӣ** шуд
Меваи зайтун.
Заъфаронӣ шуд
Боғи бемаҷнун [10, 56].*

Дар порашеъри боло вожаи «арғувонӣ» ба маъноӣ «пухта расидани меваи зайтун» ба кор бурда шудааст, ки дар луғатҳо ин маънӣ дарҷ нагардидааст.

*Бар димоғи муштоқам ин шамими ҷон табрик,
Нози нозгул табрик, шарми арғувон табрик [10, 187].*

Дар байти боло вожаи «арғувон» ба маъноӣ гули дарахти арғавон, ки ранги сурхи баланд дорад ва чехраи аз шарм сурхшудаи духтарон ҳам ба он монанд аст, мавриди корбурд қарор гирифтааст.

*Аё соатҳои арғувонӣ,
дақиқаҳои савсаниву
аё сонияҳои ёсаминӣ.
Ман аз имрӯз бо шумо
ҳамсулулу ҳамсулуку ҳамтаманноям
Навтارين сунъи Худоям [11, 298].*

Дуруст аст, ки рангҳои ба истилоҳ сохта дар забони муосири тоҷикӣ зиёдтар аз онанд, ки мо мавриди таҳлил қарор додаем. Масалан, рангҳои **чигарӣ**, **хокистарӣ**, **нукрагӣ**, **тиллоӣ** ва дигару дигарҳоро ном бурдан мумкин аст, аммо аз як тараф, дар ҳудуди як мақола наметавон ҳамаи он рангҳоро баррасӣ намуд ва аз тарафи дигар, на ҳамаи ин рангҳо дар эҷодиёти шоира Фарзона истифода шудаанд ва вобаста ба ин омилҳо онҳо аз доираи таҳлили мо берун мондаанд.

Хулоса, адиби мумтози тоҷик – Фарзона вожаҳои ифодакунандаи маъноҳои рангҳои сохтaro на танҳо ба он маъноҳое, ки дар луғатномаҳо дарҷ гардидаанд, балки боз ба маъноҳои дигар низ, ки худ ба онҳо додааст, хеле борикинона ва пуробуранг мавриди истифода қарор додааст.

КИТОБНОМА

1. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – Ҷ. 2. – 456 с.
2. Мачидов, Ҳ. Ифодаи мафҳум ва ном бо калима / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – 1997. – № 5-6. – С. 6-8.
3. Мачидов, Ҳ. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – 1998. – № 1-2. – С. 10-13.
4. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
5. Мачидов, Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
6. Музофиршоев, М.О. Наввожаҳо ва усули тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷик / М. Музофиршоев. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 172 с.
7. Музофиршоев, М.О. Воҳидҳои услубӣ-фардӣ дар эҷодиёти Фарзона. / М. Музофиршоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, – 2016. – № 4\7 (217). – С. 130-133.
8. Музофиршоев, М.О. Таҳаввулотии маъноӣ ва грамматикӣи вожаи «сабз» дар эҷодиёти Фарзона / М. Музофиршоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2017. – № 4\1. – С. 128-131.
9. Чаъфаров, М. Тарзи ифодаи мафҳуми ранг дар як асари тиббӣ / М. Чаъфаров // Забоншиносии тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 150-180.
10. Фарзона. Мухри гули мино / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
11. Фарзона. Себарга / Фарзона. – Хучанд, 2008. – 300 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Мураттибон: В.А. Капранов, Ҳ. Рауфов, Т. Зехнӣ ва диг.). – Иборат аз ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. – 951 с; Ҷ.2. – 948 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон С.Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. – Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 945 с.
14. Шарофов, Н. Сохта шудани калимаю терминҳои нав ба воситаи калка // Мактаби советӣ. – 1980. – №3. – С. 4-18.
15. Эшонова, Д. Хусусиятҳои лексикӣи услубӣи наъми Лоик Шералӣ (полисемия, омоним, пароним). Рисола барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ. – Хучанд, 2007. – 152 с.

МАВКЕИ ВОЖАҲОИ СОХТАИ ИФОДАГАРИ РАНГҲО ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Мавзуи баҳси мақоларо ранг – калимаҳои сохтаре ташиқ медиҳанд, ки мафҳуми рангро дар заминаи қиёс ифода мекунанд. Барои қиёс одатан ашъи хосе интиҳоб мешаванд, ки ин ё он ранг дар онҳо равшан акс ёфтааст ва ранги онҳо табиатан устувор аст. Ин калимаҳо тобишҳои ҷудогонаи рангҳои аслиро ифода мекунанд. Аксари ин калимаҳои ифодагари рангҳо ҳам собиқаи тулонии ба садсолаҳо пешро доранд, ки дар луғатномаҳои пешину имрӯз номи рангҳоро ифода мекунанд.

Ранг боиси тағйироти мушаххас ва муайян дар ҷаҳони равонии инсон мегардад. Нақши ранг дар рамздории халқҳои гуногун бузург аст. Ранг ба руҳияи инсон таъсир мерасонад, аз ин рӯ, дар забонҳо ва фарҳангҳои бисёр халқҳо рангҳои муайян маънои рамзӣ доранд. Ин хусусиятҳои ранг боиси он гардид, ки дар адабиёти бадеӣ, хосатан дар осори манзум, ҳамчун тасвиркунандаи олами эҳсоси адибон нақши муайяно касб кунад. Шоира Фарзона луғати ифодакунандаи номҳои рангро бо нозукиҳои ба худ хос барои тасвири олами ботинӣ бо маъноҳои асли ва маҷозӣ моҳирана ба кор бурдааст.

Рангҳои сохтаи гайриаслӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёданд, аммо дар мақола калимаҳои «нилӣ», «тира» ва «арғувонӣ» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: ранг, рангҳои сохта, калимасозӣ, маъноҳои асли, маъноҳои иловагӣ, шоира Фарзона, нилӣ, тира, аргувонӣ.

РОЛЬ ПРОИЗВОДНЫХ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЦВЕТ В ТВОРЧЕСТВА ФАРЗОНЫ

Темой статьи являются производные слова, выражающие понятие цвета на основе сопоставления. Для сравнения обычно выбираются особые предметы, в которых ярко отражаются тот или иной цвет, причем этот цвет устойчив от природы. Эти слова представляют разные оттенки исходных цветов. Большинство слов, выражающих эти окраски, имеют давнюю историю.

Цвет является одним из свойств объектов материального мира и воспринимается как осознанное зрительное ощущение благодаря человеческому мышлению. Роль цвета в символике различных народов велика. Цвет воздействует на психику человека, поэтому в языках и культурах многих народов определенные цвета имеют символическое значение. И это, в свою очередь, способствовало тому, что цветовое восприятие мира нашло свое отражение в лексической системе языка. Эти особенности цвета привели к значительной его роли в художественной литературе, особенно в поэзии, как средство описания эмоционального мира писателей. Поэтесса Фарзона в своих стихотворениях умело использовала слова, выражающие названия цветов с определенными тонкостями, чтобы образно описать внутренний мир человека.

В таджикском языке много искусственно созданных названий цветов, однако в настоящей статье анализируются лишь слова тёмносиний, темный и багровый.

Ключевые слова: цвет, искусственные цвета, словообразование, оригинальные значения, дополнительные значения, поэтесса Фарзона, тёмносиний, тёмный, багровый.

THE SYMBOLISM OF COLOR IN THE CONTEXT OF FARZONA'S PROSE

This article deals with fictional words expressing the concept of color based on comparison. For comparison, special objects are usually chosen in which a particular color is vividly reflected, and this color is stable by nature. These words represent different shades of the original colors. Most of the words expressing these colors have a long history.

Color is one of the properties of objects in the material world and is perceived as a conscious visual sensation due to human thinking. The role of color in the symbolism of various peoples is great. Color affects the human psyche, therefore, in the languages and cultures of many peoples, certain colors have a symbolic meaning. And this in turn contributed to the fact that the color perception of the world was reflected in the lexical system of the language. These features of color have led to a significant role in fiction, especially in poetry, as a description of the emotional world of writers. The poetess Farzona in her poems skillfully used words expressing the names of flowers with certain subtleties to figuratively describe the inner world of a person.

There are many artificial colors in the Tajik language, but the the words blue, dark and purple are analyzed in this article

Keywords: color, artificial colors, word formation, original meanings, additional meanings, poetess Farzon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротов Далер Абдусаломович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** (+992) 989-13-77-61.

Сведения об авторе: Баротов Далер Абдусаломович – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры современного таджикского литературного языка.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 989-13-77-61.

About the author: Barotov Daller Abdusalomovich, Tajik National University, Doctoral Ph.D. in the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue, **Tel.:** (+992) 989-13-77-61.

УДК: 809.155.0

ТАРКИБҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР НАСРИ ӮРУН КӮҲЗОД

Худоёрва Нигина

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар байни фразеологизмҳо воҳидҳое ҳастанд, ки шаклан ба таркибҳои грамматикӣ монанданд. Таркиби грамматикӣ, қабл аз ҳама, калимаро пеши назар меорад. Калима аз рӯйи сохт ва шакли грамматикӣ моли сарф мебошад, яъне маълум аст, ки он аз ҷиҳати сохти грамматикӣ ҷаҳор навъ мешавад: сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ. Аммо забоншиносон фразеологизмҳоро, ки ҷунин сохт доранд, моли наҳв мешуморанд. «Таркибҳои фразеологӣ ҷунин таркибҳои синтаксисии шахшуда ва ба ҳукми ифодаҳои рехтаву устувори забон табдилёфта мебошанд, ки ба мисли гурӯҳҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ маъноӣ яклухту бутунро ифода мекунанд. Таркибҳои фразеологӣ монанди таркибҳои синтаксисӣ калимаи асосии тобеъкунанда надоранд. Онҳо аз пайвасти ду калимаи мустақилмаъно ба вучуд омадаанд» [4, 38]. Роҷеъ ба истифодаи таркибҳои устувор дар насри бадеӣ фикри андешаи олимони забоншиносон гуногун аст. Ба ақидаи баъзе аз муҳаққиқон, истифодаи ҷунин унсурҳои забон танҳо барои ороиши сухан ва образнок ифода намудани фикр воқеъ мегардад.

Як гурӯҳ калимаҳои таркибӣ сермаъно буда, вобаста ба ифодаи фикр яке аз маъноҳои он қорбаъ мегардад, гурӯҳи дигар маъноҳои зиёд надоранд ва танҳо як – ду маъноро ифода мекунанду бас, гурӯҳи сеюм ба ғайр аз маъноҳои аслии худ маъноҳои маҷозӣ доранд. Аз ин рӯ, нависанда ҳангоми қорбаъи таркибу ибораҳои рехтаи феълии забони асар бадеӣ, забони матбуот барои ба таври қомил, ҷозибанок ва саҳеҳ баён намудани фикри худ аз ин сарвати муҳим бояд бамавқеъ истифода барад.

Дар қорбаъи вожа ва истилоҳот як гурӯҳ таркибҳои феълие дар забони тоҷикӣ мустақил қардидаанд, ки зӯҳури онҳо ба низомии лексикӣ забони тоҷикӣ тағйирот ва дигаргунӣ қорид сохт ва низомии лексикӣ забони муосири тоҷикро таҷдид намуд.

Доираи қарогии ин гурӯҳи таркибҳои устувор таҷсеаёфта буда, онҳо дар шаклу қолабҳои нав ва вожаҳои услубии тоза зӯҳур намудаанд.

Дар забони асарҳои Ӯрун Кӯҳзод таркибҳои фразеологӣ ҷун маводи захираи фразеологӣ ҳеле қаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Таркибҳои фразеологӣ ҳам дар забони муаллиф ва ҳам дар забони персонажҳо ба назар меқасанд.

Профессор Ӣ. Маҷидов дар таҷсифи таркибҳои фразеологӣ зикр мекунад, ки онҳо аз ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ бо баъзе ҳусусиятҳои қомилан фарқ мекунанд. «Инро ҷунин шарҳ додан мумкин аст, ки дар таркибҳои фразеологӣ унсури асосии структурии ибора ва ҷумла – алоқаи тобеъ вучуд надорад» [4, 283]. Ба ин мисолҳо таваҷҷӯҳ, намуда ин ҳусусиятро равшан дида мумкин аст:

– Тӯю тамошо аз қадим ҳаст ва ҳар **расму русуме**, ки бобову додоҷмон қарда бошанд, мо ҳам мекунем, ин ҷӣ бадеӣ дорад [Бандии озод, 91]. – Ростаҷро гӯям, шамшер задан осонтар будааст, назар ба он ки аз **урфу одат** ҳалос шавӣ, – гуфт Ислом [Бандии озод, 183].

Дар мисолҳои боло таркибҳои пайвасти ҷуфти **расму русум, урфу одат** чунин хусусият доранд. Агар ба таъкиди профессор Ҳ. Маҷидов таъя кунам, ҳангоми муқаррар намудани таркиб, пеш аз ҳама, ҳамин гурӯҳи таркибҳо пешӣ назар меоянд, агарчи, таркибҳои пешояндӣ, ки ба ибораҳо боз ҳам наздиктаранд, хеле зиёданд. Аммо муҳаққиқ фарқи таркибҳои пешояндиرو, пеш аз ҳама дар якҷутба (одновершинность) будани онҳо медонад.

Ҳамин тавр мефаҳмидам – **аз сидқи дил** тасдиқ мекунад Хумор [Кини Хумор, 49]. Ман ба яқравии ту ҳайрон, – **аз сидқи дил** таъҷҷуб кард Зокир [Кини Хумор, 57]. Вай одамонеро, ки аз дари қафои базаву атторҳо даромада, корашонро буд мекарданд ё дар магазин бенавбат аз пешӣ ҳама гузашта харид мекунанд, **аз таҳти дил** бад мебинад [Бандии озод, 258]. Рикқат фаро гирифташ, ки дар тули ин солҳои дароз боре бо ӯ нишаста чун одам бо одам **аз таҳти дил** суҳбат накардааст [Кини Хумор, 136]. **Гӯш ба қимор** мешуданд, ки боз чӣ воқеа рӯй меода бошад, боз чӣ рӯзеро аз сар мегузаронида бошанд, боз чӣ таҳқир мебинад ва кӣ ҷазо мегирад [Роҳи паси ағба, 31].

Бахшо дар атрофи таркибҳои фразеологӣ хеле зиёданд. Профессор Ҳ. Маҷидов чунин андеша дорад, ки як гурӯҳи таркибҳои ҷуфти фразеологӣ, ба мисли **сару бар, сару кор, сару тан** бояд ба мисли баъзе калимаҳои мураккаб якҷо навишта шаванд, зеро онҳо задаи ягона дошта, дар забони тоҷикӣ як қатор чунин воҳидҳои забон ҳамчун калимаи мураккаб навишта мешаванд: **рафтуо, частухез, гуфтугӯ** ва монанди инҳо [1, 288]. Дар ин маврид андешаҳои муаллиф воқеан асоси устувор доранд. Агар калимаҳои мураккаби зикршуда ва таркибҳои дигари дорои ҳамин гуна сохторро муқоиса кунам, фарқи ҷиддӣ ба назар намерасад.

Таркибҳои фразеологиро Ҳ. Маҷидов ба гурӯҳҳои зер ҷудо мекунад: 1. таркибҳои ҷуфт (копулятивӣ); 2. таркибҳои тавтологӣ; 3. таркибҳои пешояндӣ [1, 290].

Таркибҳои ҷуфт аз ҷиҳати сохт аз гурӯҳи дигари таркибҳо комилан фарқ мекунанд. Ҳамин аст, ки дар атрофи онҳо бахшо низ зиёданд. Профессор Ҳ. Маҷидов онҳоро як андоза таҳлил ва ҷамъбаст намуда, дар мавриди онҳоро номгузорӣ кардан (воҳидҳои ҷуфт, синонимҳои ҷуфт ва ғ.) таркибҳои ҷуфтро мувофиқ мешуморад [1, 291], ки мо низ ба ин андеша мувофиқ ҳастем. Агарчи дар забони тоҷикӣ таркибҳои ҷуфти аз ҷиҳати тарзи пайвастишавӣ гуногун мавҷуданд, дар осори нависанда таркибҳои ҷуфти ҳаммаъноро бештар мушоҳида кардан мумкин аст:

Барои ҳамин рафтаҳо баргарданд, ҳама ба пешвоз мебаромаданд, **хешу табор** ба шукронаи пою қадамаш мол мекуштанд, хун мебароварданд, қурбонӣ мекарданд [Бандии озод, 116], – И, дастархон ҳолӣ – ку? Ту ҳоло ҳам меҳмон – мӣ? Меҳмонӣ як рӯз, ҷӯра. Хез, ягон **захру зуқум** биёр, чаро кунам [Писанддара, 71].

Дар мисоли боло таркибҳои **хешу табор, захру зуқум** таркиби ҷуфти муродифанд. **Хешу табор** таркиби фразеологиест, ки ба забони адабӣ аз услуби гуфтугӯӣ гузаштааст. Аз ин рӯ, он дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» зикр нашудааст, аммо дар шарҳи маънии калимаи «хеш» дар маънии дуомаи калимаи «табор, наздикон» оварда мешавад. Ин таркиб дар адабиёти классикӣ дар шакли «хешу акрон» ба қор мерафтааст:

*«Валекин кас аз хешу акрони ӯ
Набуд оғаҳ аз дарди пинҳони ӯ» [8, 474].*

Таркиби ҷуфти **хешу табор** агарчи аз ду калимаи мустақил иборат аст, ҷузъи **табор** имрӯз ҳам дар забони адабӣ ва ҳам гуфтугӯӣ маъмул нест. Таркиби ҷуфти **захру зуқум** ба маънои «чизи хурданӣ» омада, ҷузъи дуомаи яъне **зуқум** дар алоҳидагӣ истифода намегардад.

Ба як гурӯҳ таркибҳои чуфт ҳамин ҷиҳат хос аст. Чунончи, дар таркиби **иззату икром** қисмати **икром**, агарчи ба мисли калимаи **иззат** арабист, дар забони адабии тоҷикӣ ниҳоят камистеъмол аст ва маъмулан дар таркиби ҳамин воҳиди фразеологӣ ба кор бурда мешавад.

Воҳиди фразеологӣ **орзуву ҳавас** дар забони гуфтугӯӣ хеле серистеъмол аст: Агар ту ҳам, писарам, гапи маро гардонӣ – гуфт ӯ оби чашм поккунон, – агар ту ҳам обрӯӣ моро набардорӣ, **нону намаки** халқро надихӣ, **урфу одаташонро** пос надорӣ, агар ту ҳам **орзуву ҳаваси** моро пушти по занӣ, Худо шоҳид аст ва ту бояд бидонӣ, ки як дасти падарат то рӯзи қиёмат аз гӯр берун меистад ва модари шӯрбахтат шири сафедашро ба осмонҳо мечӯшад [Бандии озод, 93]. Дар мисоли боло нависанда барои тақвияти фикр чанд таркиби фразеологиро пайдарҳам меорад. Корбасти паси ҳамдигари таркибҳои фразеологӣ аз як ҷониб ба қолаби овозии онҳо алоқамандӣ дошта бошад, аз ҷониби дигар, далели он аст, ки қолаби таркиби фразеологӣ ба идомаи тулони фикр мусоидат мекунад. Чунин тарзи нигоҳиш услуби хоси нависанда Ӯрун Кӯҳзодро нишон медиҳад.

Гурӯҳи дигарро таркибҳои тавтологӣ ташкил медиҳанд. Чунонки профессор Ҳ. Маҷидов қайд мекунад, аз нигоҳи семантика ва хусусиятҳои сохторӣ таркибҳои тавтологӣ аз таркибҳои чуфт кам фарқ мекунанд, танҳо ҷузъҳо дар онҳо пурра ё нопурра такрор мешаванд [1, 322]. Маводи ҷамъовардаи мо нишон доданд, ки дар асарҳои Ӯрун Кӯҳзод як қисми чунин таркибҳо аз такрори шакли ҷамъи ҷузъи аввал сохта шудаанд. Ин гуна таркибҳо низ ба миқдори муайян дар насри нависанда ба назар мерасанд. Дар таркибҳои **расму русум, ҳурмату эҳтиром** ҳамин хусусият дида мешавад. Калимаи **русум** шакли ҷамъи ҳуди **расм** аст, аммо дар алоҳидагӣ дар забони тоҷикӣ ниҳоят кам ба кор бурда мешавад ва асосан дар таркиби воҳиди фразеологӣ ба назар мерасад:

–Тӯю тамошо аз қадим ҳаст ва ҳар **расму русуме**, ки бобову додоҷмон карда бошанд, мо ҳам мекунем, ин чӣ бадӣ дорад? [Бандии озод, 91]. Баръакс, дар таркиби ҳурмату эҳтиром, ҳар ду ҷузъ ҳам дар алоҳидагӣ дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд: Ҳама баробару бародар мешаванд, **ҳурмату эҳтироми** ҳама ба як дараҷа риоя мешавад ва касе ҳад надорад, ки ҳукуки дигареро поймол кунад [Бандии озод, 117].

Гурӯҳи дигари таркибҳои тавтологӣ осори нависандаро шакли инкорӣ ҷузъи якум дар ҷузъи дуум ташкил медиҳад: **дилу бедилон, хоҳаму нахоҳам**:

Умари ваъдаро ёдовар мешуданд ва аз сидқи дил ба каромати ӯ бовар надоштанд ва дар айни замон, **дилу бедилон, хоҳаму нахоҳам** мунтазири муъҷиза буданд гӯё [Тоҷикони имрӯза, 41].

Таркиби **дилу бедилон** дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ба маънии «бе хоҳиш, бе рағбат, нохоҳам, бо дили нохоҳам» [9, 362] шарҳ ёфтааст.

Таркибҳои пешояндӣ

Навъҳои гуногуни таркибҳои фразеологӣ бо хосиятҳои шаклу маъноӣ худ аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан, таркибҳои рехтаи пешоянду исм майли бештаре ба калимаҳо доранд, ҷузъҳои онҳо яқини талаффуз мешаванд. Онҳо зоҳиран калимаҳои таркибиро ба хотир меоваранд, чун калимаҳо сохту семантикаи доимӣ доранд. «Чудо навишта шудани ин қабил таркибҳо фақат анъанаи қоидаҳои имлоист, ки бо моҳияти илмӣ чунин далелҳои забон ягон алоқае надорад, чунки ҳиссаҳои дохилии онҳо на аз ҷиҳати аломатҳои маъноӣ – грамматикӣ ва на аз ҷиҳати хосиятҳои савтии худ воҳидҳои мустақили забон шуда наметавонанд» [11, 21]. Профессор Ҳ. Маҷидов дар тақвияти ин мулоҳизаи муҳаққиқи рус Н.М. Шанский чунин менигорад: «Ба ин сабаб таркибҳои устувори пешоянду исмро, ки ба дараҷаи баланди идиоматикӣ расидаанд, фақат шартан ба воҳидҳои фразеологӣ дохил кардан мумкин аст» [4, 38].

Умархон аз тағи чашм ба рӯи онҳо песонида нигарист, вале ба гап шарик нашуд. (6, 26). –Кучо? – **бо дили нохоҳам** мепурсад Исфандиёр (Кини Хумор, 39). ... ва дар **омади**

гап гуфтанд, ки баъзе урфу одатҳо ханӯз пурра аз байн нарафтаанд (Кини Хумор, 41). **Аз дусар** ислоҳи корҳои ҷаҳон ба дасти ту нест. Аз дасти ту чӣ ҳам меояд? (Кини хумор, 57).

Ҳамин тавр, таркибҳои фразеологӣ асарҳои Ёрун Кӯҳзод чунин таркибҳои синтаксисии шахшуда ва ба ҳукми ифодаҳои рехтаву устувори забон табдилёфта мебошанд, ки ба мисли гурӯҳҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ маънои яклухтро ифода карда, монанди таркибҳои синтаксисӣ калимаи асосии тобеъкунанда надоранд ва онҳо аз пайвасти ду калимаи мустақилмаъно ба вучуд меоянд. Ҳамчунин, дар забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод таркибҳои фразеологӣ чун маводи захираи фразеологӣ хеле фаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

КИТОБНОМА

1. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
2. Мачидов, Ҳ. Таркибҳои фразеологӣ / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ. – 1980. – №1. – С. 24-26.
3. Мачидов, Ҳ. Таркибҳои ҷуфти фразеологӣ дар забони асарҳои устод Мирзо Турсунзода / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ. – 1981. – №10. – С. 18-20.
4. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
5. Мачидов, Ҳ. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – 1998. – № 1 – 2. – С. 10-13.
6. Мачидов, Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ/ Ҳ. Мачидов.- Душанбе: Дақиқӣ. – 2014. – 351 с.
7. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Пайванд, 2011. – 385с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ. 1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с. – Ҷ. 2. – 1969. – 949 с.
9. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с.
10. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Ҷилди 2 / М. Фозилов. – Душанбе, 1964. – 802 с.
11. Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка / Н.М.Шанский.– М: ЛЕНАНД, 2015. – 274с.

МАНБАӢҲО

12. Кӯҳзод, Ёрун. Кини Хумор (повест) / Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон.– 1978. – 238 с.
13. Кӯҳзод, Ёрун. Писанддара (повестҳо) / Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Маориф, – 1984. – 208 с.
14. Кӯҳзод, Ёрун. Роҳи паси ағба (повест ва ҳикояҳо) / Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 384 с.
15. Кӯҳзод, Ёрун. Бандии озод / Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб, 1994. – 267 с.
16. Кӯҳзод, Ёрун. Тоҷикони имрӯза (Достонҳо, мақолаҳо) / Ёрун Кӯҳзод. – Москва: Трассдорнаука, 2000. – 191 с.
17. Кӯҳзод, Ёрун. Ҷамъи парешон / Ёрун Кӯҳзод. – Душанбе: Сурушан, 2003. – 136 с.

ТАРКИБҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР НАСРИ ЁРУН КӢҲЗОД

Дар мақола баҳс дар хусуси таркибҳои фразеологӣ ва усули истеъмоли онҳо дар осори Ё. Кӯҳзод меравад. Дар байни фразеологизмҳо воҳидҳои ҳастанд, ки шаклан ба таркибҳои грамматикӣ монанданд. Дар забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод таркибҳои фразеологӣ чун

маводи захираи фразеологӣ хеле фаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Таркибҳои фразеологӣ дар забони ҳам нависанда ва ҳам персонажҳо ба назар мерасанд.

Таркибҳои фразеологиро забониносон ба гурӯҳҳои **таркибҳои ҷуфт, таркибҳои тавтологӣ ва таркибҳои пешояндӣ** ҷудо кардаанд.

Таркибҳои ҷуфт аз ҷиҳати сохт аз гурӯҳи дигари таркибҳо комилан фарқ мекунад. Агарчи дар забони тоҷикӣ таркибҳои ҷуфти аз ҷиҳати тарзи пайвастишавӣ гуногун мавҷуданд, дар осори нависанда таркибҳои ҷуфти ҳаммаъноро беиштар мушоҳида кардан мумкин аст.

Гурӯҳи дигарро **таркибҳои тавтологӣ** ташикл медиҳанд. Дар асарҳои Ёрун Кӯҳзод як қисми чунин таркибҳо аз такрори шакли ҷамъи ҷузъи аввал сохта шудаанд. Ин гуна таркибҳо низ ба миқдори муайян дар насри нависанда ба назар мерасанд.

Навъҳои гуногуни **таркибҳои фразеологӣ пешояндӣ** бо хосиятҳои шакли маъноӣ худ аз ҳам фарқ мекунад. Масалан, таркибҳои рехтаи пешоянду исм майли беишаре ба калимаҳо доранд, ҷузъҳои онҳо як ҷо талаффуз мешаванд. Онҳо зоҳиран калимаҳои таркибро ба хотир меоваранд, чун калимаҳо сохту семантикаи доимӣ доранд.

Муаллиф таркибҳои фразеологӣ асарҳои Ёрун Кӯҳзодро мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулоса меояд, ки онҳо чунин таркибҳои синтаксисии шахсида ва ба ҳукми ифодаҳои рехтаву устувори забон табдилёфта мебошанд, ки ба мисли гурӯҳҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ маъноӣ яклухтро ифода карда, монанди таркибҳои синтаксисӣ калимаи асосии тобеъкунанда надоранд ва онҳо аз пайвасти ду калимаи мустақилмаъно ба вуҷуд меоянд. Ҳамчунин, дар забони асарҳои Ёрун Кӯҳзод таркибҳои фразеологӣ чун маводи захираи фразеологӣ хеле фаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, таркибҳои фразеологӣ, таркибҳои ҷуфт, таркибҳои тавтологӣ, пешояндӣ, Ёрун Кӯҳзод.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СОЧЕТАНИЯ В ПРОЗЕ УРУНА КУХЗОДА

В статье рассматриваются фразеологические сочетания и способы их употребления в произведениях таджикского писателя У. Кухзод. Среди фразеологизмов есть единицы, близкие по форме к грамматическим сочетаниям.

На основании принятых лингвистами классификационных критериев можно выделить три основных структурно-семантических типа фразеологических сочетаний (ФС). Это: а) копулятивные ФС, б) тавтологические ФС и в) предложные ФС. Одним из самых многочисленных типов фразеологических сочетаний являются копулятивные ФС. Копулятивные ФС представляют собой устойчивые сочинительные образования, состоящие из двух категориально разнозначных компонентов, соединяющихся в абсолютном большинстве случаев посредством энклитического союза -у (или же его вариантов -ву и -ю), следующего за первым компонентом. К копулятивным ФС по многим лексико-грамматическим и структурным особенностям приближаются тавтологические ФС - ФЕ, состоящие из повторяющихся компонентов или же элементов. Тавтологические ФС такие же одновершинные, неразделимые и цельнозначные сочетания, как и копулятивные ФС с той лишь разницей, что составные компоненты в них частично или же полностью повторяются. Среди всех разновидностей структурно-семантических типов ФС наиболее трудно выделяемыми являются собственно-предложные ФС, т.е. устойчивые раритеты былых словосочетаний и предложений, структурная целостность и фразео-грамматическая направленность которых непосредственно зависит от соответствующего составного предложения.

Как выяснилось, в языке произведений Уруна Кухзод в качестве источника фразеологических средств широко используются ФС. Фразеологические сочетания

использованы как в авторской речи, так и в языке персонажей, сделавшие язык творчества писателя богатым, красочным и лаконичным.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологические словосочетания, парные словосочетания, тавтологические словосочетания, приставочные словосочетания, Урун Кухзод.

PHRASEOLOGICAL COMBINATIONS IN THE PROSE OF URUN KUKHZOD

This article deals with phraseological units and ways of their use in the works of the Tajik writer, U. Kuhzod. There are units that are close in form to grammatical combinations among phraseological units in the works of mentioned writer.

Based on the classification criteria adopted by linguists, three main structural and semantic types of phraseological combinations (PC) can be distinguished. These are: a) copulative PC, b) tautological PC and c) prepositional PC. One of the most numerous types of phraseological combinations are copulative PC. Copulative PC are stable coordinative formations consisting of two categorically different components, connected in the absolute majority of cases by means of the enclitic union - y (or its variants - vy and -ю), following the first component. Copulative PC in many lexico-grammatical and structural features are approaching tautological PC - phraseological units, consisting of repeating components or elements. Tautological PC-s are the same single-peak, inseparable and whole-valued combinations as copulative PC-s, with the only difference being that their constituent components are partially or completely repeated. Among all varieties of structural-semantic types of PC, the most difficult to distinguish are proper-prepositional PCs, i.e. stable rarities of former phrases and sentences, the structural integrity and phraseological and grammatical orientation of which directly depends on their compound preposition.

As it turned out, in the language of the works of Urun Kuhzod, PC are widely used as a source of phraseological means. Phraseological combinations are used both in the language of the writer and in the language of the characters and made the language of the writer's work rich, colorful, concise and sincere.

Key words: phraseological units, phraseological phrases, paired phrases, tautological phrases, prefixed phrases, Urun Kuhzod

Маълумот дар бораи муаллиф: Худоевора Нигина – муаллими калони кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; **Нишони:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17; Тел.: (+992) 918 24 59 60.

Сведения об авторе: Худоевора Нигина – старший преподаватель кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета; **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17; Тел.: (+992) 918 24 59 60.

About the author: Khudoyorova Nigina – Senior Lecturer in the Department of Modern Tajik Literary Language, Tajik National University; **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue; Tel.: (+992) 918 24 59 60.

МУРОДИФОТИ ҚОЛИБҲОИ АСЛӢ ВА ҲОСИЛА
(дар асоси маводи шоҳасари насри классикии тоҷик «Чор дарвеш»)

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло
Иброҳимова Гуландом

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Баррасии масоили нахвӣи осори манзуму мансури имрӯзу гузаштагонанмон аҳаммияти зиёди илмӣю амалӣ дорад. Ин масъала диққати донишмандони ватанию хориҷиро солиёни зиёдест ҷалб кардааст. Аз ҷумла, донишмандоне чун С.Абдурахимов, Ю.Д. Апресян, Н. Березин, Е.Э. Бертелс, Р.Н. Бузакова, Л. Бузургзода, Р. Ғаффоров, К.Г. Залеман, В.А. Жуковский, М. Исматуллоев, Ш. Исмоилова, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов, Н. Маъсумӣ, М.М. Мирзоева, А. Мирзоев, Б. Ниёзмухаммадов, М. Норматов, Л.С. Пейсиков, В.С. Расторгуева, Ю. А. Рубинчик, Ш. Рустамов ва дигарон ба ин масъала даст зада, перомуни хусусиятҳои гуногуни ибора ва ҷумлаҳои забони тоҷикӣ-форсӣ ва дарӣ асару мақолаҳои мутааддиде ба нашр расонидаанд, ки дар пешбурди масоили назарӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Бо истифода аз ин осори гаронмоя дар ин матлаб ба масъалаи таҳқиқи қолибҳои аслӣ ва ҳосилаи яке аз асарҳои пурмухтавои адабиёти классикимон «Чор дарвеш» таваҷҷуҳ зоҳир шуд. Дар байни осори классикӣ «Чор дарвеш» бо тарзи ҳосси баён ва воситаҳои нахвӣи хос мақоми маҳсул қасб кардааст. Дар байни масоили нахвӣи масъалаи муродиф шудани қолибҳои аслӣ ва ҳосила дар асари мазкур диққатҷалбкунанда бошад ҳам, то ба имрӯз мавриди баррасии илмӣ қарор нагирифтааст. Бино бар ин, таҳқиқи илмӣ муродифоти нахвӣи ҷумлаҳои содаи қолибҳои аслӣ ва ҳосила, аз манфиат ҳолӣ набуда, имконоти ифодаи маъно ва мазмуни матлубро меафзояд.

Инак, дар «Чор дарвеш» ҷумлаҳои дучор меоянд, ки дар қолибҳои гуногуни нахвӣ ба як маънои наздик далолат мекунанд, ки ба он феъли таркибии номӣ мусоидат кардааст. Ба ин ҷумлаҳо таваҷҷуҳ намоед: Ман рухсат додам, ки дароянд. Ҷарроҳ он моҳро рухсати ҳаммом дод [18, 23].

Дар ҷумлаҳои баробархукуки ҳар ду қолиб як феъли умумӣ – **рухсат додан** қарор фармуда шудааст. Ҷумлаи аввал мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пуркунанда ва дуумӣ ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилии ҳикоягии пурраи тасдиқӣ мебошад. Агар ин ҷумлаҳоро дар қолиби якдигар иваз намоем, мазмун пурра ифода меёбад: Ман рухсати даромадан додам; Ҷарроҳ рухсат дод, ки он моҳ ҳаммом кунад.

Иваз кардани ҷумлаи дуум нишон дод, ки ифодаи мазмуни қолиби аслӣ дар шакли ҳосила мувофиқ ва осонбаён аст. Феъли **рухсат додан** дар ҳар ду ҳолат ҳам дар мавқеи худ (хабари ҷумла) устувор мондааст. Дар қолиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ифода гардидани мазмуни ҷумлаи сода дар мисоли зер ҳам мушоҳида мешавад:

Сухан мухтасар, ман онҳоро дӯсти ҷонӣ гумон кардам ва хушу гӯшамро ба суҳанони онҳо додам [18, 16] // **Сухан мухтасар, ман гумон кардам, ки онҳо дӯсти ҷонианд (...ҷонӣ ҳастанд) ва хушу гӯшамро ба суҳанони онҳо додам.**

Дар матни асл ибораи исмӣ (дӯсти ҷонӣ) ба вазифаи пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта омада бошад, дар қолиби ҳосила он ҳамчун ҳиссаи номии хабар (дӯсти ҷонӣ ҳастанд), пуркунандаи бевосита, ки бо ҷонишини шахси сеюми ҷамъ ва пасоянди

-ро ифода ёфтааст, чун мубтадо амал мекунад. Аз ҳар ду қолиби ҳаммаъно пушаймони гӯянда баръало эҳсос мешавад. Қолиби муродифоти мазкур ҳам дар забони адабӣ ва ҳам гуфтугӯӣ истифода мешавад.

Дар «Чор дарвеш» ҷумлаҳое ба назар расиданд, ки дар онҳо ҷузъи ёвари хабар ихтисор гардидааст: Дар қуллаи кӯҳ марди зоҳидеро дидам, ки бар лаби чашма ва пойи дарахте нишаста машғули ибодат [18, 46] // ... *машғули ибодат нишаста буд // нишаста машғули ибодат буд // ба ибодат машғул буд.* – Маликаи офоқ матоъ ва кумош талабида [18, 53] // ... *талабидааст // ... талаб кардааст.*

Дар ҷумлаи аввал феъли **будан** ва дар дувумӣ бандаки хабарии шахси сеюми танҳо **аст** фуруғзор шудааст, яъне ба ҳодисаи эллипсис гирифтोर шудаанд. Сабаби ин амал шояд дар кӯтоҳбаёнӣ ва сарфаи неру бошад. Аммо чунин тарзи ифода ба насри забони муосири тоҷикӣ чандон хос нест.

Барои ифодаи як мазмун дар асар баъзан ҷумлаҳои содаи саволии аслию риторикӣ кор фармуда шудаанд:

... ин зулм ба ту аз кучо расид? [18, 20]; *Оё кадом золим ин зулм бар ту раво дида?* [18, 49].

Ҷумлаи саволии дувум риторикӣ буда, эҳсоси гӯянда, сӯзу гудози ўро аз ҳолати мушоҳидашаванда ифода мекунад. Бино бар ин, ҷавоб талаб намекунад, аммо ба пурсиши аввал шунаванда метавонад, ҷавоб гӯяд ва ё нагӯяд, зеро воситаи қувватдиҳандаи маъноӣ мутаассирӣ (*ҳиссачаи оё*) дар ин ҷумла мавҷуд нест.

Дар мисолҳои зер низ як мазмун чанд тариқа баён шудааст:

1. – Агар хизмате бошад, фармояд [18, 26]. – *Бародар, боз хизмате дошта боӣ, бифармо!* [18, 27].

2. – Духтари вазири аъзам, ки дар ҳусну ҷамол монанд надорад [18, 132] // *Монанди духтари вазири аъзам дар ҳусну ҷамол касе нест // Духтари вазири аъзам дар ҳусну ҷамол бемонанд аст;*

Ман ба рӯи ӯ нигоҳ карда хурвашеро дидам, ки назираш набуд [18, 133] // ... *беназир буд.*

Дар мисоли аввал муносибати гӯянда тавассути шакли феъли аорист (шахси сеюми танҳо), дар қолиби ҳаммаънояш ба воситаи феъли шахси дуҷуми танҳо ифода гардидааст. Гӯянда дар мавриди аввал бо эҳтиёт ва эҳтиром нисбат ба шахси калонсол (шояд бегона – соҳиби амал номаълум) муносибат мекунад, аммо дар мавриди дуҷум адресати нутқ маълум аст ва гӯянда дар муносибат бо ӯ самимист ва аз тахти дил омодаи хизмати ӯст. Дар шаклҳои феълии фармояд ва бифармо, ки ба шахси дуҷум далолат мекунанд, тафовути нозуке мушоҳида мегардад: шакли феълии фармояд низ ба шакли дуҷуми танҳо мансуб аст, аммо дар он тавассути бандаки феълии шахси дуҷуми ҷамъ (*-ед*) категорияи эҳтиром ифода ёфтааст. Дар калимаи бифармо тобиши амр ва хоҳиш ба таври тавъам ифода гардидаанд. Муносибати эҳтиром дар ин маврид аз мазмуни ҷумла эҳсос мешавад. Дар мисоли дигар, ки ҳаммаъноӣ ҷумлаҳои боло, ин мазмун ҳолисона ифода шудааст: – *Фарзанд, хизмат чист?* [18, 21].

Дар қолибҳои ҳаммаъноӣ дувум дараҷаи таъвиз яқсон нест. Мазмуни ҷумлаи аввалро дар қолиби ҷумлаи содаи яктаркиба ва дутаркиба баён кардан имконпазир аст, аммо қолибҳои ҳосила оҳанги таъкиди қолиби аслиро аз байн мебаранд. Баръакс, агар хабарии ҷумлаи дувумро бо ҳаммаънояш иваз кунем, оҳанги таъкид барқарор мегардад: *назираш набуд – беназир буд.* Дар ин маврид, пасванди шаклсозии «*на-*»-ро (дар феъли будан) пасванди «*бе-*» иваз мекунад, аммо он на феъл, балки ба ҳиссаи номии он (исми маънии назир) пайваست мешавад. Мазмуни ин ҷумларо дар қолиби ҷумлаи сода баён кардан ғайриимкон аст.

Дар чуфти қолибҳои ҳаммаъноӣ зерин низ муродифшавӣ тавассути воситаҳои калимасозу шаклсоз сурат гирифтааст:

... падари пирамро аз аҳволи ман хабаре нест [18, 79] // *Падари пирам аз аҳволи ман хабар надорад // ... беҳабар аст.*

– Шумо ... аз ҳукми подшоҳ беҳабаред? [18, 80] // *... аз ҳукми подшоҳ хабар надоред?*

Чи тавре ки мушоҳида шуд, як мазмун тавассути ҷумлаҳои содаи яктаркиба ва дутаркиба ифода гардид, аммо дар қолиби ҳосила баён шудани як маъно ҳудуди муайян дорад, ки он аз ҷорҷӯбаи меъерӣ забони адабӣ берун намебарояд. Ҳаммаъношавии қолибҳои аслий ва ҳосила ба тарзи ифодаи маъно, роҳу воситаҳои баёни он ва муносибатҳои грамматикӣ миёни баъзе аъзоҳои он вобастагӣ дорад. Онҳо муносибатҳои зеринро ифода мекунанд:

1. Муносибати субъект бо объекти бевосита. Чи тавре ки зикр шуд, муродифоти қолибҳои мухталифи нахвӣ дар заминаи муносибатҳои грамматикӣ миёни аъзои он ба вучуд меояд. Чунончи, дар мисолҳои зерин:

1) Дарвешон ҳама ин маслиҳатро маъқул донистанд (14) // *Ин маслиҳат ба ҳамаи дарвешон маъқул афтод;*

2) Вай ду фарзанд дошт (15) // *Ӯро ду фарзанд буд.*

3) Як канизаки Румияро мефурӯшанд (42) // *Як канизаки Румия фурӯхта мешудааст.*

Дар ин қолиби ҷумлаҳо исми шахси дарвешон, ҷонишини шахсии вай ба соҳиби амалу ҳолат, калимаҳои маслиҳатро, канизак ба объекти бевосита (пуркунандаи бевоситаи суратёфта) далолат мекунанд. Дар қолиби ҳосила ба сифати пуркунандаи бавосита ба ҳамаи дарвешон, пуркунандаи бевосита ҷонишини «ӯро» баромад менамоянд.

Маълум мешавад, ки дар қолибҳои аслий ба вазифаи мубтадо ҳамеша исмҳои шахс ё ҷонишинҳои шахсӣ меоянд. Дар ҳосилаҳо ин вазифаро муваққатан исмҳои абстракт адо мекунанд, ҳарчанд вазифаи аслияшон объекти бевоситаи амал мебошад. Дар қолиби ҳосила соҳиби аслии амалу ҳолат зикр намешавад. Дар мавриди зикр гардидан ба вазифаи пуркунандаи бевосита меояд. Дар қолибҳои мазкур умумияти дигар мушоҳида мешавад, ки он дар тарзи ифодаи хабар зоҳир мегардад. Хабар дар ин мавридҳо бо шакли мафъулии феъл ифода меёбад.

2. Муносибати субъект бо объекти бавосита. Муносибати субъект бо объекти бавосита бо маъноӣ дорой ва воқеияти феълҳо алоқамандӣ дорад. Дар ҷумлаҳои зер маъноӣ дорой ва мансубият дар қолиби ҷумлаҳои сода ифода гардидааст: Модарам аз рӯи дурандешӣ ва боақлӣ ҳеҷ овоза накарда, махфиёна дар ҷустуҷӯи ман будааст [18, 44]; Даруни гунбад ҷор суффа дошт [18, 50].

Таъвизи ин ҷумлаҳо чунин сурат мегирад: *Модарам, ки дурандеш ва боақл буд, ҳеҷ овоза накарда, махфиёна маро ҷустуҷӯ мекардааст // Азбаски модарам дурандеш ва боақл буд... // Аз сабаби он ки модарам дурандеш ва боақл буд...; Гунбад дорои ҷор суффа буд.*

Ҳангоми таъвиз дар қолиби ҳосилаи ҷумлаи аввал пешоянди таркибии номӣ (аз рӯи) фурӯгузор гардида, ҷойи онро пайвандаки тобеъкунандаи ки гирифт. Пуркунандаи бавосита, ки тобиши сабабноқӣ низ дорад, чун ҳиссаи номии феъли таркибӣ баромад кардааст. Исмҳои ифодакунандаи амалу ҳолат, одатан, шакли дигари ифода низ доранд: ҷустуҷӯӣ – *ҷустуҷӯӣ кардан* (маро ҷустуҷӯӣ кардан – *дар ҷустуҷӯи ман будан – ҷустуҷӯи ман*). Вобаста ба ин, дар таркиби ибора низ бо воситаҳо ва навъҳои гуногуни алоқа бо ҷузъҳои дигар алоқаманд мешаванд. Дар

қолиби ҳосила ибораи феълии пешояндии дар чустучӯи ман будан бо ибораи феълии пасояндии маро чустучӯи кардан иваз гардид. Ин қолиб бештар хосси услуби хаттист.

Қолиби асли агар ба маънои дорой ва доро набудан далолат кунад, дар қолиби ҳосила мавҷудият ва муносибатҳои мухталиф ифода меёбад. Чунончи: Касеро бо вай дӯстӣ ва алоқа нест [18, 199] // *Касе бо вай дӯстӣ ва алоқа надорад // Ҳеҷ кас бо вай дӯстӣ ва алоқа намекунад.*

Дар қолиби асли, хабар бо феъли «нест» ифода ёфта, ба маънои доро набудан далолат кардааст. Хабарҳои ҳосилаҳоро шаклҳои инкорӣ феълҳои доштан ва кардан таъкил додаанд. Дар таъвиҷи қолиби асли ба ҳосила таносуби маъноӣ таркиби предикат нақши муҳим мебозад. Чунончи: алоқа нест // *алоқа надорад // алоқа намекунад.* Ба назари мо, шаклҳои ифода дар забони адабиёти классикӣ ва муосир як андоза тафовут доранд. Қолиби «Касе бо вай дӯстӣ ва алоқа надорад», дар забони муосири тоҷикӣ ифодаи маъмул буда, «Касеро бо вай дӯстӣ ва алоқа нест» бештар дар осори гузаштагонанон ва, аҳёнан, дар адабиёти бадеии муосир дучор меояд. Маълум мешавад, ки ин қолиби нахвӣ дар гузашта решаи устувор доштааст. Доир ба ин масъала профессор Б. Камолиддинов чунин ақида доранд: «...намунаҳои аз осори насри асрҳои X-XII адабиёти форсу тоҷик истинодшуда шаҳодат медиҳанд, ки ин қолиби синтаксисӣ дар таърихи забонамон решаҳои мустаҳкам доштааст ва аз ин ваҷҳ ба таъсири беруна нисбат додани баромади он асоси илмӣ надорад» [12, 66].

Дар ифодаи мавҷудият бо тобишҳои гуногуни маъноӣ феълҳои дигар ҳам истифода мегарданд:

Нозанин нақшаи онро маъкул донист [18, 25] // *Нақшаи он ба нозанин маъкул шуд.* Аз ин фалокат ба ҷон расидам [18, 26] // *Ин фалокат ба ҷонам расонд.*

Аз мисолҳо аён мегардад, ки дар намунаи аввал мубтадо (нозанин) дар ҳосила ба пурқунандаи *бавосита (ба кӣ – ба нозанин)*, дар дувумӣ, баръакс, пурқунандаи *бавосита (аз чӣ? – аз фалокат)* ба мубтадо (фалокат) бадал шудааст. Пурқунандаи бевоситаи ҷумлаи аввал (нақшаи онро) дар ҳосила ҳамчун мубтадо (нақша) амал мекунад, аммо дар ҷумлаи дувум бо фуруғзори пешоянд калимаи фалокат дар ду маврид ду вазифаро адо кардааст. Маълум мешавад, ки соҳиби аслии амал дар ин гуна мисолҳо бо тарзҳои гуногун ифода меёбад. Мубтадои қолиби асли бо исми шахс ё ҷонишини шахс ифода ёфта бошад, ҳангоми иваз кардан ба пурқунандаи бавосита табдил меёбад, ки ин аз таносуби маъноӣ байни онҳо дарак медиҳад ва ин ҷанба ба ҳаммаъноӣ оварда мерасонад.

Дар «Чор дарвеш» қолиби аслии «... ном дорад» дар шаклҳои зерин вохӯрад:

1. Ёро Озодбахт мегуфтанд [18, 10] // *Ў Озодбахт ном дорад // Номи ў Озодбахт аст // Номиш – Озодбахт; ...ўро Хоҷа Аҳмад мегуфтанд [18, 15] // Ў Хоҷа Аҳмад ном дорад // Номи ў Хоҷа Аҳмад аст // Номиш – Хоҷа Аҳмад.*

2. Маро Нуъмони сайёҳ мегӯянд [18, 53] // *Ман Нуъмони сайёҳ ном дорам // Ман Нуъмони сайёҳ ҳастам // Ман – Нуъмони сайёҳ // Номам – Нуъмони сайёҳ.*

3. Саркардаи онҳо Қайхисрав ном дорад [18, 57] // *Номи саркардаи онҳо Қайхисрав аст // Саркардаи онҳо – Қайхисрав // Саркардаиш – Қайхисрав.*

4. Маро Бехзодхони роҳзан мегӯянд, ки подшоҳони фаранг аз бими ман ва аз зарби шамшери ман хоби роҳат намекунанд [18, 78] // *Ман Бехзодхони роҳзан ҳастам, ки подшоҳони фаранг аз бими ман ва аз зарби шамшери ман бароҳат хоб намекунанд // Бехзодхони роҳзанам, ки подшоҳони фаранг аз бими ман ва аз зарби шамшерам бароҳат намехобанд.*

Ҳамин тавр, ҷӣ тавре ки мушоҳида кардем, аз як қолиб ҷандин ҳосилаи имконпазир ба вуҷуд омад. Як маънӣ тавассути ҷанд навъи ҷумлаи сода (ҷумлаҳои

содаи яктаркибаи феълии номуайяншахс, дутаркиба) ва воситаҳои гуногуни грамматикӣ ифода гардид. Ишора ба номи персонажҳо тавассути энклитика низ сурат гирифтааст. Дар ин гуна қолибҳо ифодаи шахс муҳимтар буда, энклитика барои ифодаи субъект хидмат мекунад.

КИТОБНОМА:

1. Абдурахимов, С. Ибораҳои номии забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 165 с.
2. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Инфра, 2004. – 412 с.
3. Березин, Н. Грамматика персидского языка / Н. Березин. – Казань, 1853. – С. 441-478.
4. Бертельс, Е.Э. Учебник персидского языка / Е.Э. Бертельс. – Л., 1932. – 402 с.
5. Бузакова, Р.Н. Синонимия словосочетаний / Р.Н. Бузакова // Проблемы грамматического строя мордовских языков / Труды МШИЯЛИЭ. – Вып. 77. – Саранск, 1984. – С. 3-33.
6. Бузургзода, Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои ғоибона / Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1942. – С. 36-55.
7. Ғаффоров, Р. Синтаксиси ҷумлаҳои сода / Р. Ғаффоров // Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Проспект. – Душанбе: Дониш, 1973. – С. 98-136.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ.2. – 368 с.
9. Дорофеева, Л.Н. Язык фарси-кабули / Л.Н. Дорофеева. – М., 1960. – 84 с.
10. Исмаилов, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / М. Исмаилов. – Душанбе, 1963. – 234 с.
11. Исмоилова, Ш. Муродифоти ибораҳои исмӣ бо пешоянди барои / Ш. Исмоилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/9 (185). – С. 25-28.
12. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 134 с.
13. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке (синонимия субстантивных словосочетаний и простых предложений) / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 285 с.
14. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе, 2006. – 409 с.
15. Маъсумӣ, Н. Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.
16. Мирзоева, М.М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С.Айни / М.М. Мирзоева. – Душанбе, 2017. – 400 с.
17. Рустамов, Ш. Мушкilotи синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 339 с.
18. Чор дарвеш. – Душанбе, 2009. – 109 с.

МУРОДИФОТИ ҚОЛИБҲОИ АСЛӢ ВА ҲОСИЛА

(дар асоси маводи шоҳасари насри классикии тоҷик «Чор дарвеш»)

Мақола ба масъалаи муродифоти грамматикӣ, хусусан, муродифоти нахвӣ ҷумлаҳои содаи қолибҳои аслӣ ва ҳосила дар яке аз шоҳасарҳои адабиёти классикӣ «Чор дарвеш» бахшида шудааст. Таҳқиқи илмӣ маълум менамояд, ки дар қолибҳои

аслӣ ба вазифаи мубтадо ҳамеша исмҳои шахс ё ҷонишинҳои шахсӣ меоянд. Дар ҳосилаҳо ин вазифаро муваққатан исмҳои абстракт иҷро мекунам, ҳарчанд вазифаи аслияшон объектӣ бевоситаи амал мебошад. Дар қолиби ҳосила соҳиби аслии амалу ҳолат, зикр намешавад.

Калидвожаҳо: муродиф, қолиби аслӣ, қолиби ҳосила, қолиби ҳаммаъно, хусусиятҳои наҳвӣ, ибора, ҷумлаи сода.

СИНОНИМИЧНОСТИ ИСХОДНОЙ И ПРОИЗВОДНОЙ ФОРМЫ (на материале шедевра классической прозы «Чор дарвеш» (Четыре дervеша))

Статья посвящена проблеме грамматической синонимии, в особенности, синонимии простых предложений исходной и производной форм в одном из шедевров классической литературы «Чор Дарвеш». Научный анализ показывает, что в исходных формах личные существительные и личные местоимения всегда занимают начальную позицию. В производных эту функцию временно выполняют абстрактные существительные, хотя исходная их функция – непосредственный объект действия. В производной форме первоначальный владелец действия или ситуации вообще не упоминается.

Ключевые слова: синоним, исходная форма, производная форма, синонимическая форма, грамматические признаки, словосочетание, простое предложение.

SYNONYMS OF THE SOURCE AND DERIVATIVE FORMS (based on the masterpiece of classical prose «Chor Darvesh»)

The article is devoted to the problem of grammatical synonymy, in particular, the synonymy of simple sentences of the original and derived forms in one of the masterpieces of classical literature "Chor Darvesh". Scientific analysis shows that personal nouns and personal pronouns always occupy the initial position in the original forms. In derivatives, this function is temporarily performed by abstract nouns, although their original function is the direct object of the action. In the derivative form, the original owner of the action or situation is not mentioned at all.

Key words: synonym, original form, derived form, synonymic form, grammatical features, phrase, simple sentence.

Маълумот доир ба муаллиф:

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло- муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҚТ, узви вобастаи АМИТ. Нишонӣ: 734013, ш. Душанбе, к. Бехзод 25. Тел: 2275938; 919002178; e-mail: info@kumitaizabon.tj; saxidodi@list.ru.

Иброҳимова Гуландом- унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айни. Нишонӣ: 734021, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел: 2241383; 988949503; e-mail: gulgul@bk.ru

Информация об авторах:

Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло- заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан. Адрес: 734013, г. Душанбе, ул. Бехзод, 25. Тел: 2275938; 919002178; e-mail: info@kumitaizabon.tj; saxidodi@list.ru.

Иброгимова Гуландом- соискатель кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С.Айни. Адрес: 734021, г. Душанбе, ул. Рӯдакӣ, 121. Тел: 2241383; 988949503; e-mail: gulgul@bk.ru.

Author information:

Rahmatullozoda Sahidod Rahmatullo- Deputy Chairman of the Committee on Language and Terminology under the Government of the Republic of Tajikistan. Address: 734013,

Dushanbe, st. Bekhzod 25. Tel: 2275938; 919002178; e-mail: info@kumitaizabon.tj; saxidodi@list.ru.

Ibrogimova Gulandom - competitor of the Department of Theory and Practice of Linguistics, TSPU named after. S. Aini. Address: 734021, Dushanbe, st. Rudaki, 121. Tel: 2241383; 988949503; e-mail: gulgul_@bk.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 894.550 (092):17

СИДДИҚИИ АЧӢИ ВА БЕДОРИИ ФИКРИИ ХАЛҚИ ТОЧИК

*Раҳмонзода Абдуҷаббор**Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

Сайидахмадхоҷаи Сиддиқии Аҷзӣ аз ҷумлаи равшанфикрони барҷастаи охири асри XIX ва аввали асри XX тоҷик мебошад, ки ҳамроҳ бо устод С. Айнӣ, А. Фитрат, М. Беҳбудӣ ва дигарон дар рушди адабиёти навини тоҷик ва тарғиби афкори ҷунбиши ҷадидия саҳми бениҳоят бузург гузоштааст.

Аҷзӣ соли 1864 дар деҳаи Ҳалвоии ноҳияи Ҷомбойи вилояти Самарқанд дар оилаи ҳунарманд ба дунё омада, саводи ибтидоиро аз бобояш омӯхта, баъд дар мадрасаҳои Самарқанд ва Бухоро таҳсил намудааст. Вай дар ин муддат дониши хуб ба даст оварда, сарфу наҳви арабӣ, ҳикмат, ахлоқ ва дигар илмҳоро аз бар карда, забонҳои туркӣ ва русиро низ омӯхтааст. Ҳамзамон, чанд ҳунарро аз бобову падар омӯхта, дар Бухоро баробари таҳсил ба ҳунармандӣ низ машғул шудааст.

Аҷзӣ соли 1901 ба хоҳири адои ҳаҷ аввал ба Ироқ, сипас ба Маккаву Мадина сафар карда, дар бозгашт як муддат дар сафоратхонаи Русия дар Ҷидда ба сифати тарҷумон қору ғайолият намудааст. Дар ин ҷо баробари тарҷумонӣ нозуқиҳои забони русиро аз бар карда, бештар ба мутолиаи осори адибони рус ва омӯзиши мероси маънавии гузаштагонии тоҷику форс машғул шудааст. Ӯ баъди як сол хидматро тарк карда, ба сафар мебарояд ва аз шаҳрҳои Санкт-Петербург, Маскав, Тифлис дидан мекунад.

Соли 1903 Аҷзӣ бо афқору ҷаҳонбинии нав ба Самарқанд баргашта, таассуроти сафарашро доир ба пешрафти илму техника, дигаргуниҳои ҳаёт ва рушди кишварҳои мутаракқӣ дар рӯзномаҳои вақт интишор менамояд. Ҳамзамон, таҷрибаи ғанӣ пайдо карда, дар пайи босаводу бомаърифат намудани фарзандони халқ кӯшида, нахустин коре, ки дар ин роҳ амалӣ месозад, мактаbero бо усули савтия дар деҳаи Ҳалвой ифтидох менамояд. Мактаби ӯ баъди мактаби Абдулқодири Шакурӣ дувамин муассисаи таълимӣ бо усули ҷадид дар муҳити Самарқанд ба ҳисоб мерафт. Тафовути мактабҳои мазкур аз мадрасаҳои анъанавӣ аз он иборат буд, ки толибилмон дар онҳо зуд савод ба даст оварда, озодона китобхон мешуданд ва саводи хаттию шифоҳӣ мебароварданд.

Таъсиси ҷунин мактабҳоро мударрисони кундзехн, рӯҳониёни иртиҷой ва ҳокимони вақт қабул надоштанд ва барои бастанӣ ҷунин муассисаҳо иқдом карда, аз ҷумла дар пайи ҳаёс кардани Аҷзӣ мешаванд ва дар назди зимомдорони вақт ўро бадном мекунанд. Шоир бо рамзу киноя аҳволи хешро дар як байташ ҷунин шарҳ медиҳад:

*Ба шoхи ҳар дарахтам доми сайёде бувад, Аҷзӣ,
Ки дар ҳар як нигаҳ рам ҳӯрдаам, санҷобро монам [5, 79].*

Баъди чанд муддат дар асоси таъкибу таҳқир ва фишори мударрисони ҷохталаб адиб маҷбур мешавад, ки мактаби деҳашро бандад ва дар деҳаи Полвонарики наздики Самарқанд аз сари нав мактаб боз намояд. Ба ин мактаб 24 нафар талаба ҷалб шуда, як қисмашонро русбачаҳои тоҷикидон ташкил мекарданд. Дар мактаб ба ғайр аз аҳкоми шариат сарфу наҳви арабӣ, инҷунин забони русӣ, таърих, ҷуғрофия, риёзӣ таълим дода мешуд ва толибилмон баробари забони тоҷикӣ забонҳои арабӣ ва русиро аз бар карда, аз

илмҳои табиатшиносӣ огоҳ мешуданд. Ба ин восита онҳо саводи бештар гирифта, доираи ҷаҳонбинияшон васеъ мегардид.

Сиддикии Аҷзӣ барои мактаб китоби дарсӣ навишта, ҳикояҳои нависандагони рус, аз ҷумла Лев Николаевич Толстой, қиссаи «Шинел»-и Н. Гогол ва ғайраҳоро ба забонҳои тоҷикӣ тарҷума карда, барои хониш ба талабаҳои мактаб ва дигар муассисаҳои таълимии савтия тақдим менамуд. Баъдҳо Аҷзӣ кори тарҷумаро идома дода, «Қиссаи моҳигир ва моҳии тилло»-и А.С. Пушкин, шеърҳои «Маймун ва айнак», «Зоғ ва рӯбоҳ»-и А. Н. Крылов, «Ҳотираҳои шикорчӣ»-и И.С. Тургеневро тарҷума кардааст.

Ба ғайр аз ин, Сиддикии Аҷзӣ дар шаҳри Самарқанд дуқони китоб боз карда, онро «Кутубхонаи Зарафшон» номгузорӣ мекунад. Дар китобхона баъзан шоирону олимони аҳли хунару адаб ва равшанфикрони Самарқанд ҷамъ омада, доир ба навгониҳои замон, усули таълими ҷадид, ҷалби бештари наврасону ҷавонон ба илмомӯзӣ суҳбат мекарданд. Ба ғайр аз ин, дар ҳамин давра вай дар мактаби Абдулқодири Шакурӣ дарс меғуфт ва ба усули таълими мактаби вай ошноӣ пайдо карда, ақидаҳои хешро дар бораи беҳтар омӯзонидани наврасон баён менамуд. Дар ин мактабҳо муаллимони аз китобҳои дарсии «Раҳбари савод»-и Абдулқодири Шакурӣ, «Ҷуғрофия»-и М. Бехбудӣ, инчунин китобҳои қироати бадеӣ, ба мисли «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» истифода мекарданд. Дар ин давра бо хоҳиши равшанфикрони Самарқанд А. Фитрат китоби «Мавлуди шариф ё худ мирёти хайрулбашар»-ро таълиф мекунад, ки соли 1914 дар Тошканд ҷоп мешавад. Он аз муқаддима, 15 ҷасл ва хулоса иборат буда, аз сарнавишти Пайғамбарамон Ҳазрати Муҳаммад (с) нақл мекунад. Ин китоб дар мактабҳои нав ба сифати маводи дарсӣ истифода мегардид.

Аҷзӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳои «Бухорои шариф», «Самарқанд», «Оина», «Ҳуррият» «Тарҷумон», «Мулло Насриддин», «Вақт» мақолаҳо ба нашр расонида, аҳолиро аз воқеаҳои рӯйдодҳои аморат, вазъи ҷаҳон ва навгониҳои илму техника дар Аврупо ва Русия огоҳ менамуд.

Сиддикии Аҷзӣ аз хурдӣ ба адабиёт шавқи зиёд дошт ва осори адибони гузаштаи тоҷикӣ форсиро аз бар намуда, ба шеърҳои шоирӣ рағбати зиёде пайдо карда буд. Вай шуруъ аз соли 1880 ба шеърнависӣ машғул мешавад. Шоир дар жанрҳои анъанавии ғазал, қасида, маснавӣ, рубоӣ қувваозмӣ карда, баъдҳо ба онҳо мазмунҳои навро ҳамроҳ менамояд ва мисли дигар равшанфикрон ва ҷадидони замонаш ба тарғиби илму маориф машғул шуда, дар муҳити адабию илмии Самарқанду Бухоро машҳур мешавад. Вай дар солҳои 1910 - 1916 достони «Анҷумани арвоҳ» (1912), маҷмуаи ашъори «Ганҷинаи ҳикмат» (1914) ва достонҳои «Мирёти ибрат» (1914) ва «Айн-ул-адаб» (1916)-ро таълиф карда, ҳамчун шоири навадеш дар байни дӯстдорони адаб маъруф мегардад. Ҳамчунон «Достони ҷанги Булғор» ва асари мансурии «Муколамаи ғоҷи»-ро таълиф карда, дар пайравии ҳикояи «Шикорчӣ»-и И.С. Тургенев ҳикояи «Шикор»-ро навиштааст, ки қисме аз онҳо то ба ҳол ба шакли комил ҷоп нашудаанд.

Сиддикии Аҷзӣ дар достони нахустини худ «Анҷумани арвоҳ» ба муқобили беадолатии замон баромада, рафтору кирдори баъзе аз рӯхониёнро иртиҷой ва бесаводро ғош менамояд ва аз усули сохтори аморат норозӣ будани хешро бо як маҳорати хос бозгӯ мекунад. Дар ин достон қаҳрамони марказӣ ҳуди шоир буда, ба арвоҳи амирону вазирон, баҳусус амир Музаффар, писари вай амир Абдулаҳад ва наберааш амир Олимхон баҳс карда, онҳоро саҳт мазаммат менамояд ва бо тариқи ҳаҷву истеҳзо кирдорҳои зишташонро ғош месозад. Барои ин асараш вайро иддае аз рӯхониён қофир эълон карда, барои зиндон карданааш талош меварзанд. Аммо равшанфикрони шаҳр ба ҳимояи шоир бархоста, ба муқобили онҳое, ки «масъалаи тақфир»-ро эҷод карда буданд, баромада, адибро аз ҷанголи туҳматгарон озод мекунанд. Шоир бо ин роҳ аз фитнаи рақибони хеш халосӣ ёфта, қорҳои эҷодии худро идома медиҳад.

Бо вучуди таъкибу сиёҳкориҳо, Аҷзӣ соли 1914 достони тамсилию рамзии «Миръоти ибрат»-ро таълиф мекунад, ки қаҳрамононаш пири хирадманди аврупоӣ ва тӯтии гӯёи ўст. Онҳо бо ҳам баҳс карда, вазъи Туркистон, ақибмондагии кишвар ва саропо бесавод мондани аҳолиро таҳлил мекунанд. Шоир барои раҳой аз ин ҳолат ислоҳоти соҳаи маорифро муҳим шуморида, илму донишро тарғиб мекунад ва бақои давлатро дар пойдории илм, дониш, забон ва қонун мебинад. Вай ишора менамояд, ки бидуни ин ҷаҳор поя ҳеҷ як миллат оянда надорад ва рушд нахоҳад кард. Шоир баробари ин роҳҳои бомаърифат гардидани халқро шарҳ дода, доништан ва аз бар кардани илмҳои тиб, ҳикмат ва амсоли инҳоро муҳим мешуморад.

Дар ҳар ду дoston шоири тараққиҳоҳ ва маорифпарвар ақидаҳои ислохотхонаи ҳешро гоҳе ошкоро ва гоҳе бо рамзу киноя баён намуда, дар бедории афкори иҷтимоии халқ, рӯ ба мактаб овардани наврасону ҷавонон таъсири калон мерасонад.

Достони "Миръоти ибрат" дар миёни адибони равшанфикр бештар шуҳрат пайдо мекунад, аввалин шуда устод Айнӣ аввалин касест, ки аз он пайравӣ менамояд ва шеърӣ «Ёди мозӣ»-ро дар ин мавзӯ таълиф мекунад. Тошхӯҷаи Асирий, достони «Ҷӯи Бекобод» ё «Тамсили Асирии Хучандӣ»-ро эҷод карда, ба достони «Миръоти ибрат» пайравӣ мекунад ва бо ин восита ақидаҳои Аҷзиро идома медиҳад. Ин адибон дар асарҳои худ ислохот ва камбудҳои ҷомеаро фош менамоянд.

Дар шеърӯ ғазалҳои Сиддиқии Аҷзӣ навғониҳо бештар ба назар расида, онҳо дар мушоҳидаҳои иҷтимоӣ сиёсии шоир зиёдтар тасвир ёфтаанд. Қисме аз онҳо оҳанги иҷтимоӣ дошта, ба тарғиби масъалаҳои илмӯзӣ, донишандӯзӣ ва дарки моҳияти иҷтимоӣ ҳаёт ва эҳёи миллий бахшида шудаанд. Дар баъзе шеърҳои дигараш адиб ба муқобили ҷаҳлу нодонӣ баромада, омӯзиши илмҳои навро ташвиқ менамояд ва ягона роҳи халосӣ аз ақибмондагиро дар пайвастан ба донишу хирад медонад. Ў ҳатто забондониро як воситаи муҳими босавод шудани мардум эътироф карда, дар як шеъраш чунин менависад:

*Агар сесад забон донӣ, фузун нест,
Ҳама рӯзе ба кор ояд, зарар чист?
Надонӣ гар забони давлати худ,
Пушаймонӣ надорад оқибат суд.*

Дар ғазали дигараш Аҷзӣ ҳамватанонашро ба омӯзиши таҷрибаи пешқадами Аврупо даъват карда, андешаашро бо усули мурочиату хитоба ҷамъбаст мекунад. Вай таъкид мекунад, ки барои ба даст овардани ояндаи дурахшон мардум бояд сабабҳои пешрафти кишварҳои мутараққиро омӯзанд ва онро дар амал ҷорӣ намоянд. Шоир диди иҷтимоияшро дар байти мазкур чунин ифода менамояд:

*Агар аз зиндагӣ доред уммед,
Урупо ҳар чӣ медонад, бидонед! [6, 302].*

Ба ақидаи Муҳаммадҷон Шакурӣ, «он чи Аҷзӣ дар байти боло гуфтааст, имрӯз ҳам аҳаммияташро аз даст наодоаст. ... аз худ кардани дастовардҳои бузурги Ғарб бояд аз ҳадафҳои миллий бошад» [6, 302].

Дар ҳақиқат, Сиддиқии Аҷзӣ бо сабку баёни тоза ба адабиёти нави садаи бист ворид шуда, ба шаклу мазмуни жанрҳои анъанавӣ навғониҳо ворид намуд. Ў мундариҷаи ғоявии баъзе шеърҳои худро тағйир дода, бештар ба тасвири воқеаҳои ҳаррӯзаи ҳаёт таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Бо ин роҳ дар эҷодиёти Аҷзӣ шеърӣ иҷтимоӣ ҷойи ашъори ғиноиро гирифта, тасвири воқеияти ҳаёт, ҳақиқати зиндагӣ, ақидаҳои маорифпарварӣ, донишомӯзӣ,

илмталабӣ, тараққиҳоҳӣ ва мубориза ба муқобили зулму истибдод афзалият пайдо кардаанд.

Сиддикии Аҷзӣ дар рушди матбуоти тоҷик низ саҳми босазо гузошта, на танҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои Бухоро ва Самарқанд ҷоп кардааст, балки ба забонҳои туркӣ, озарбойҷонӣ ва русӣ матолиби ҷолиб таълиф намуда, дар саҳифаҳои матбуоти ҳамон давра ба таъб расондааст.

Сиддикии Аҷзӣ, бахусус баъди огоҳ шудан аз инқилоби Русия соли 1917 бештар ба тарғиби ғояҳои нав машғул шуда, ба ҳаракати равшанфикрони шаҳри Самарқанд ҳамроҳ мегардад ва миёни аҳолии қорҳои ташвиқотӣ мебарад. Вай бо роҳҳои гуногун ҳамдиёрони хешро ба моҳияти инқилоб ва ҳадафҳои он ошно карда, афкори ислохоталабиро идома медиҳад. Даре нагузашта равшанфикрони шаҳр ба ду гурӯҳ тақсим шуда, як иддаи онҳо узви «Шурои исломия» мегарданд ва ба тарғиби ақидаҳои панисломӣ машғул мешаванд ва қисми дигарашон «Иттифоқи меҳнаткашони мусулмон»-ро таъсис дода, тарафдори мардуми заҳматкаш мешаванд. Аҷзӣ дар қатори гурӯҳи дувум қарор гирифта, то охир бар зидди аморат мубориза мебарад ва ба инқилоб расида, дар таъсиси сохтори нави давлатдорӣ фаъолона иштирок менамояд.

Аҷзӣ дар ҳамин давра то ба дараҷаи муовини Комиссари адлияи шаҳри Самарқанд расида, дар ин вазифа чанд сол кор мекунад ва ба сабаби беморӣ аз вазифа даст кашида, ба кори муаллимӣ машғул мешавад. Вай бо бовари то инқилобро қабул карда, онро «давраи адолат ва мусовот» номидааст. Дар ин давра ӯ бо рӯзномаҳои «Хуррият» ва «Меҳнаткашлар товуши» ҳамкорӣ карда, мақола ва шеърҳои ҳаҷвӣ танқидии худро бо таҳаллуслҳои «Майна», «Ҷинагина», «Шашпар», «Тир», «Гумном», «Олмос», «Шарифбек», «Найза» ҷоп кардааст.

Сиддикии Аҷзӣ соли 1926 бемории вазнинро аз сар гузаронида, моҳи июли соли 1927 дар Самарқанд вафот мекунад. Марги ин равшанфикру тараққиҳоҳ, шоири бомаҳорат, рӯзноманигори асил ва омӯзгори навоар барои аҳли адаб ва халқи тоҷик ғоҷе ва талафоти бузурге ба шумор мерафт.

Бо огоҳи шудани қарни нав ва таҳаввулоти иҷтимоӣ сиёсии ҷаҳон дар ин давра адабиёти тоҷик низ самти тараққиҳои худро тағйир дода, ба инъикоси масъалаҳои умдатарини ҷомеа рӯ овардааст. Дар аввал адибони ин давра ақидаҳои маорифпарвариро идома дода, бо шинос шудан бо муҳити Аврупову Осӣ, аз бар қардани забонҳои хориҷӣ, бахусус русию туркӣ ва ошноӣ пайдо намудан бо ақидаҳои тараққиҳоҳони кишварҳои ҳамсоя ба адабиёт мазмуни наву ғояҳои тозаро ворид месозанд. Ҳамзамон дар назди адибони равшанфикр ва тараққиҳоҳ масъалаҳои нав ба миён гузошта мешаванд, ки асоси онро тарғиби мазмуни ҳаёти нав, бедории афкори иҷтимоӣ халқ, ислохотҳо, ватандӯстӣ, ҳудогоҳӣ, бедории фикрӣ ташкил мекард. Дар ҳамин давра мавзуи ватандӯстӣ, ҳудогоҳию худшиносӣ, дарки фалсафии моҳияти ҳаёт ва шинохти арзишҳои миллию маърифатӣ фарогири тору пуди адабиёти ҷадида гашт ва сабки баёну тарзи тасвир маҷрои нав гирифт. Адибони давраи мазкур аз мураккабнависӣ, истифодаи калимаҳои душворфаҳм, ибораҳои муғлақ ва ҷумлаҳои давомдор даст кашида, соданависиро пеша намуда, дар қолаби жанрҳои анъанавӣ назму наср мазмунҳои тозаро ҷой қарданд ва ғояи ислохоталабӣ ва бедории фикрии халқро асоси эҷодиёти хеш қарор дода, дар ин самт ба қомебиҳо ноил гардиданд.

Мазмуни нав дар адабиёти тоҷики садаи бист бо таъсири ашъори ватандӯстонаи Абдуррауфи Фитрат оғоз шуд ва минбаъд дар эҷодиёти устод Садриддин Айний, Сиддикии Аҷзӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Мирзо Сирочи Ҳаким, Тошхоҷаи Асирӣ ва дигарон доманаи фарох пайдо кард.

Дар ин давра назми тоҷик шеваи тасвирро тағйир дода, бештар ба баёни масъалаҳои иҷтимоӣ рӯ овард ва мавзуи асосии шеърро масъалаҳои рӯзмарра, аз қабилӣ тарғиби

мактабу маориф, бедории миллӣ, муносибатҳои нави фарҳангиву иҷтимоӣ ва амсоли инҳо фаро гирифт. Дар назми ин давра жанрҳои анъанавӣ ба мисоли ғазал, қасида, қитъа, маснавӣ, рубой, дубайтӣ, мухаммас, мусаммат ва ғайраҳо роиҷ бошанд ҳам, онҳо оҳанги нав касб карда, мазмунӣ ғоявиашон ифодагари руҳи замон ва тағйири таҳаввули тафаккури инсон гардид.

Дар ҳамин давра дар таркиби сохтори шеърӣ чадид қолабшиканӣ ба вучуд омада, як қатор шеърҳои аз ҷиҳати шаклу мазмун нисбатан нав арзи ҳастӣ намуданд, ки онро дар ҳамон замон Садри Зиё ҳамчун «шеърӣ нав» муаррифӣ карда буд.

Дар адабиёти ҷадидия баробари назм наср низ рушд намуда, бисёре аз адибон назару андешаҳои худро тавассути насри нисбатан содаву раван баён мекарданд. Дар ин давра Абдуррауфи Фитрат асарҳои «Мунозира», «Баёноти сайёҳи хинд», «Раҳбари наҷот», «Оила», Мирзо Сироҷи Ҳаким «Тухафи аҳли Бухоро», Сиддиқии Аҷзӣ «Шикор»-ро таълиф карданд, ки дар онҳо, аз як тараф, ақидаҳои ислохотхоҳӣ тарғиб мешуданд ва аз сӯйи дигар, мардумро ба бедорӣ даъват намуда, босавод кардани онҳоро мақсади аввалиндараҷа медонистанд ва моҳияти ҳаёти нав ва муносибатҳои нави иҷтимоиро шарҳу тавзеҳ медоданд.

Дар ин давра тарҷумаи асарҳои илмиву адабӣ яке аз хусусиятҳои навҷӯёнаи адабиёти ҷадидия ба шумор рафта, махсусан Сиддиқии Аҷзӣ ба тарҷумаи асарҳои нависандагони рус машғул шуда ва чанд ҳикояву қиссаҳои адибони русро ба тоҷикӣ ва ўзбекӣ тарҷума намуд. Абдуррауфи Фитрат аз туркӣ китоби Исмоили Ғаспаронӣ «Муслмонони Дор-ур-роҳат»-ро тарҷума намуда, тавассути он ба ташаккули тафаккури равшанфикрони замон таъсири ҷиддӣ расонид. Дигар адибони пешқадам низ мақолаҳоро аз ҷариву форсӣ интиҳоб карда, дар рӯзномаву маҷаллаҳои даврӣ ҷоп мекарданд ва ҳамватанонашонро бо ақидаҳои наву ислохотталабона шинос менамуданд. Бо ин роҳ адабиёти садаи аввали бист ба бедории фикрии халқи тоҷик таъсири амиқ расонида, хидмати шоистаро дар роҳи расидан ба худшиносии миллӣ анҷом дод.

Дар ин амали хайр саҳми бевоситаи Сиддиқии Аҷзӣ ниҳоят бузург мебошад. Насли имрӯзи даврони соҳибистиклолӣ вазифадор аст, ки барои омӯзиши осори вай талош намояд ва мероси адабии ўро ҷамъоварӣ карда, манзури хонандагон гардонад.

Дар кори ҷамъ овардани осори Сиддиқии Аҷзӣ хидмати ду адабиётшиноси барҷаста Холиқ Мирзозода ва Муҳаммадҷон Шакурӣ қобили таъкид мебошад.

Устод Х. Мирзозода дар чанд мақолааш доир ба шахсияти шоир маълумот дода, намунаҳои ашъори ўро дар маҷаллаи «Шарқи сурх» ба таъб расонидааст. Вай соли 1936 дар маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» мақолаи «Аҷзӣ ва эҷодиёти ў»-ро ҷоп карда, дар бораи тарҷумаи ҳол ва мазмуну мундариҷаи асарҳояш таҳқиқот интишор намудааст. Баъд, дар рисолаи докторияш «Масъалаҳои асосии инкишофи ғоявӣ-эстетикӣ назми советии тоҷик дар асри бистум» ва «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» мавқеи эҷодиёти Аҷзиро дар адабиёти аввали садаи XX муайян кардааст. Дар китоби «Адабиёти советии тоҷик» (барои синфи 10) низ дар мавриди Аҷзӣ сухан гуфта, мақоми ўро дар бедории фикрии мардуми тоҷик махсус таъкид намудааст.

Устод Х. Мирзозода, бешак, аз зумраи олимони тоҷик аст, ки хидмати беназири Сиддиқии Аҷзиро ёд карда, саҳми шоистаи адибро дар адабиёти аввали садаи бистум дуруст муайян намудааст.

Устод Муҳаммадҷон Шакурӣ дар асоси раҳнамоии устодаш Холиқ Мирзозода фаъолияти таҳқиқотӣ ва илмияшро аз омӯзиши осори Сиддиқии Аҷзӣ шуруъ кардааст. Вай барои таҳияи рисолаи номзадӣ мавзӯи «Сиддиқии Аҷзӣ ва эҷодиёти ў»-ро интиҳоб карда, таҳти роҳбарии Х. Мирзозода ба ҷамъоварии мавод шуруъ менамояд ва дар муддати се сол рисоларо омода карда, ба ҳимоя пешниҳод мекунад. Дар ин муддат олими ҷавон чанд мақола интишор карда, мақом

ва шахсияти шоирро дар адабиёти тоҷики охири асри XIX ва аввали асри XX равшан мекунад. Аммо дар вақти ҳимоя миёни аъзои Шурои диссертатсионӣ баҳси илмӣ пайдо шуда, Аҷзиро ба катори адибони иртиҷоӣ ҳамроҳ мекунад ва кори олими ҷавонро пас мегардонанд. Дар бораи тафсилоти ин масъала донишманди шинохта Абдуҳолиқ Набавӣ чунин менависад: «Замоне ки устод Шакурӣ ба кори пажӯҳишгарӣ қадам гузошт, нақду адабиётшиносии тоҷик акнун ба марҳалаи ҷустуҷӯҳои бонизом ворид мегардид. То ин замон оид ба масъалаҳои адабиёти ба истилоҳ шуравии тоҷик ба ҷуз аз чанд рисола ва мақолаҳои ҷудогонаи устод Айнӣ, Раҳим Ҳошим, Нарзуллоҳи Бектош, Абдулғанӣ Мирзоев, Шарифҷон Ҳусейнзода, Сотим Улуғзода, Баҳриддин Азизӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Ғанӣ Абдулло, Ҳолиқ Мирзозода дигар чизи зиёду муҳимме таълиф нашуда буд. Зиёда аз он, ибтидо аз нимаи солҳои сиюм ва баъди ҷанг дар нақди адабиёт қазовати идеологӣ хеле роиҷ гардид ва имкони дар интиқод даст ёфтан ба меъёрҳои аслии арзишдиҳӣ ба осори адабӣ коре басо мушкил буд.

Устод Шакурӣ дар айни авҷ гирифтани ҳамин қабил назар ва дастурҳои иҷборӣ ба нақду таҳқиқи таърихи ташаккул ва махсусиятҳои инкишофи адабиёти гузаштаву муосири шуравии тоҷикӣ машғул шуд. Дар навиштаҳои ҳамон вақт шогирдонаи эшон ҳаминро метавон чизи аз ҳама муҳим ба шумор овард, ки ӯ аз аввал кӯшидааст адабиёту ҳунарро чун падидаи иҷтимоиву эстетикӣ шинохтани баҳо дода бошад. Ин кӯшиши устод Шакурӣ барои дарёфти роҳи таҳқиқи таҳассусию солими илмӣ, риояи меъёрҳои аслии пажӯҳишӣ ва риояи қазовати беғаразона ва ҳирфай дар он шароити мураккаб худ як амали ибратомӯз ба шумор меояд.

Нахустин пажӯҳиши батафсиلى устод Шакурӣ ба таҳқиқи яке аз қараёнҳои мураккабу пурзиддияти адабиёти тоҷикии ибтидои садаи XX – «наҳзати ҷадидия» ва шарҳи ҳоли эҷодиёти яке аз намояндагони барҷастаи он – Сиддиқии Аҷзӣ бахшида шуда буд. Дар замоне ки ин пажӯҳиши устод анҷом ёфт, муносибат ба наҳзати миллии ҷадидия дар Тоҷикистон ва умуман шуравии собиқ хеле мураккаб ва аксаран манфӣ буд. Вале олими ханӯз ҷавон бо раҳнамоии адабиётшиносии пуркор Ҳолиқ Мирзозода, дар натиҷаи ҷустуҷӯҳои зиёд ва ҷиддӣ дар бойгонихо, рӯзномаҷот ва кутубхонаҳои Осиеи Марказӣ бо назари тоза ва одилонаву беғараз вориди қазия шуда, собит карда буд, ки ҷадидия қараёни мураккабу дар асл пешқадам аст ва Аҷзӣ аз намояндагони пешрави он ба шумор меояд. Таълифи рисолаи мазкур, ки «Аҷзӣ ва эҷодиёти адабии ӯ» ном дошт ва аз 440 саҳфа иборат буд, соли 1952 анҷом ёфт. Дар он замон ва ҳаёти адабӣ, зиндагӣ, мавзӯ ва мундариҷа, ҳасоиси жанру услуб, маҳорати адабӣ ва забони навиштаҳои Аҷзӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар ҳошияи он хеле аз асарҳои ба забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ бо таҳаллуҳои мустаори Гумнон, Шарора, Тир навиштаву пароканда мондаи ӯ низ илова шуда буд. Аммо ин таҳқиқи пурмуҳтаво аз сиёсатзадагии замон ва низоъҳои шахсии уламои давр лағв гардид ва меҳнати наздик ба панҷсолаи олими ҷавон ба ҳеч бароварда шуд...» [3].

Доир ба ин масъала дар китоби устод Шакурӣ «Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон» ба ҷойи муқаддима мақолаи Пайванди Гулмурод бо номи «Саъди акбари илму фаҳанги тоҷик» ҷой дода шудааст, ки ин воқеаро бори дигар тасдиқ менамояд. Дар ҳақиқат, бо иллати намояндаи «миллатгароёни буржуазӣ қаламдод» [2, 7] кардани Аҷзӣ ҳимояи устод Шакурӣ доир намегардад ва худӣ вай бо сад мушкилӣ аз ҷарҳи сиёсати замон раҳой меёбад....

Ба шарофати Истиқлоли давлатӣ барои омӯзиши адабиёти тоҷики аввали қарни бист шароити мусоид фароҳам омад ва муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла академик М. Шакурӣ ба ин мавзӯ баргашта, адабиёти аввали садаи XX ва намояндагони онро мавриди пажӯҳиш қарор дод. Маҳз ба шарофати Истиқлоли миллии адибону равшанфикрони ин давр аз гирдобии сиёсати барғалат раҳой ёфтанд ва хидмату корҳои шоистаашон аз нав мавриди омӯзиш қарор гирифта, бисёре аз донишмандони адабиёт, аз ҷумла устодон Соҳиб Табаров,

Муҳаммадҷон Шакурӣ, Холиқ Мирзозода, Расул Ҳодизода, Худой Шариф, Маъруф Рачабӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Масрур Абдуллозода доир ба ин давраи адабиёт мақола, рисола, очерк ва китобҳои зиёде навишта, ба раванди иҷтимоӣ сиёсии ҷараёни равшангароии садаи бистум ва ҳаракати ҷадидӣ баҳои воқеӣ доданд. Хушбахтона, ин анъана дар адабиётшиносии тоҷик идома дорад.

Пас аз нобаробарии зиёд устод М. Шакурӣ руҳафтада нашуда, дар мавзӯи «Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ» рисолаи илмӣ таълиф карда, бомуваффақият онро дифоъ мекунад ва алорағми ҳамаи рақибони илмӣ захмати зиёд кашада, ба дараҷаи академикӣ мерасад.

Олими нуктасанҷ хидмати Сиддиқии Аҷзиро ҳамеша пеши назар оварда, дар бораи маълумоти ниҳоят фаровон ҷамъ оварда буд. Ба мо- шоғирдон низ баъзан аз ҷаълияти маорифпарварӣ ва адабии шоир қиссаҳо намуда, ўро дар қатори устод С. Айнӣ, А. Фитрат, М. Бехбудӣ ва дигарон яке аз ҷаҳраҳои тоҷикӣ адабиёти аввали садаи бист медонист.

Баъдҳо дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» (ҷилди якум) [4], ки роҳбари таълифу нашри ин асари шашҷилда устод М. Шакурӣ буд, ба таври иҷмолӣ дар бораи Сиддиқии Аҷзӣ суҳан рафта, хидмати шоир дар пешрафти адабиёти аввали садаи ХХ, нақши ў дар арзи ҳастӣ қардани шеърҳои иҷтимоӣ таъкид мешавад. Донишманди нуктасанҷ дар китобҳои «Хурӯсон аст ин ҷо» ва «Истиқлол ва худшиносии миллӣ» низ аз Сиддиқии Аҷзӣ ёд намуда, доир ба баъзе мақола ва китобҳои дарсии ў назари хос баён намудааст.

Дар китоби «Нигоҳе ба адабиёти садаи бист» устод М. Шакурӣ ҷустуҷӯҳои адабӣ бадеии адабони ин давра таҳлил карда, аз диди нав ба адабиёти тоҷикӣ садаи бист назар меандозад ва дар қатори эҷодиёти Садри Зиё, Садриддин Айнӣ, Абдуллоҳи Фитрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Тошҳаҷи Асирӣ ва дигарон доир ба хидмати Аҷзӣ дар адабиёти он давра изҳори андеша менамояд.

Навназарии устод М. Шакурӣ дар китобҳои «Ҷусторҳо» ва «Равшангари бузург» мушоҳида шуда, ў хангоми таҳлили осори устод Айнӣ аз Аҷзӣ ёд карда, саҳми ўро дар назми садаи бистум басо арзишманд медонад. Дар муқаддимаи таълиқи Садри Зиё «Тазкори ашъор» доир ба афкори зебоипарастонаи падари бузургвораи шарҳ навишта, оҳанги нав гирифтани адабиёт ва падид омадани «шеъри нав»-ро дар адабиёти ҷадидия шарҳ дода, аз навиҷдорӣҳои Сиддиқии Аҷзӣ дар шеър ёд менамояд.

Устод М. Шакурӣ ба шахсияти Аҷзӣ, инчунин, дар китоби «Садри Бухоро» низ рӯ оварда, дар баробари Садри Зиё хидмати шоистаи ўро таъкид мекунад ва аз таъсис додани мактабҳои бо усули савтияи вай ёд мекунад. Инчунин, аз хусуси дар ҷараёни муборизаҳои қадиму ҷадид иштирок қардани Аҷзӣ аҳбори нав пешниҳод менамояд. Ба ақидаи донишманди маъруф, Сиддиқии Аҷзӣ дар ин давра на танҳо ақидаҳои маорифпарвариро идома медиҳад, балки дар бедории шуури халқӣ тоҷик нақши бузург мебозад.

Дар рисолаи «Инсонгароии омӯзиш ва забони миллӣ» ва китоби «Панкуркизм ва сарнавишти таърихӣ тоҷикон» устод Шакурӣ аз Сиддиқии Аҷзӣ ёд карда, хидмати ўро дар пешрафти адабиёти аввали садаи бистум алоҳида таъкид менамояд.

Ҳамин тавр, ҳулоса қардан мумкин аст, ки адабиётшиносии ҷаҳонӣ ва олими забардаст М. Шакурӣ аз раъи худ нагашта, то охири умр на танҳо ба раванди ташаккули адабиёти нави тоҷик баҳои воқеӣ медиҳад, балки хидмати шахсиятҳои барҷастаи ин давра, ки дар бедории афкори ҷомеа, босавод намудани мардум, ташаккули тафаккури иҷтимоӣ ва сиёсӣ саҳми басозо гузоштаанд, дуруст арзёбӣ менамояд.

Бешак, маҳз ҷаълияти равшанфикрони аввали садаи бист буд, ки наҳзати худшиносӣ боло рафт, рӯзномаву маҷаллаҳои оммавӣ пайдо шуд, баҳсҳои илмӣ дар масъалаҳои иҷтимоӣ қувват гирифт ва барои расидан ба маърифати ҳудӯғӣ ва инқилобгароӣ шароити мусоид фароҳам омад. Ҳамин амалқарди равшанфикрону ислохотхӯрони содиқ минбаъд

барои арзи ҳастӣ кардани сохтори нави иҷтимоӣ ва сиёсӣ роҳи васеъ боз намуд ва ҳалқи тоҷик баъди ҳазор сол соҳиби давлат гардида, ормонҳои миллӣ амалӣ шуд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. – Тоҳрон: Созмони мероси фарҳангӣ, 1385/2007. – 372 с.
2. Гулмурод, Пайванд. Саъди акбари илму фарҳанги тоҷик / Пайванди Гулмурод // Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон. – Душанбе: Адиб, 2012. – С. 3-16.
3. Набавӣ, Абдуҳолик. Чехраи мондагори устод Муҳаммадҷон Шакурӣ. / Абдуҳолик Набавӣ. // Самак, 10.10.2021.
4. Мирзозода Х., Сайфуллоев А., Абдуманнонов А. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. – Душанбе: Дониш, 1984. – 356 с.
5. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / Муҳаммадҷон Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
6. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон / Муҳаммадҷон Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 304 с.

СИДДИҚИИ АҶЗӢ ВА БЕДОРИИ ФИКРИИ ҲАЛҚИ ТОҶИК

Муаллиф қўшидааст, ки дар заминаи таҳлилу баррасии маводи сарҷаишмаҳои адабӣ ва таҳқиқи афкори муҳаққиқони риштаи адабиёт симои воқеии шоир, рӯзноманигор, тарҷумон ва маорифпарвари намоёни охири асри XIX ва аввали садаи XX адабиёти тоҷик Сиддиқи Аҷиро ба хонанда ошно намояд. Номбурда дар асоси муқоисаи андешаҳои муҳаққиқон ва таҳлили афкори адабии шоир собит менамояд, ки Сиддиқи Аҷзӣ тавассути ақидаҳои маорифпарваронаи худ дар рушду инкишофи шуури иҷтимоии замон ва бедории фикрии ҷавонони айёми ҳаи саҳми босазое гузоштааст.

Сиддиқи Аҷзӣ барои амалӣ намудани ормону ақидаҳои нав дар ташикли мактабҳои аз назари усули таълим неирарфта иштирок карда, дар баробари ин ба тарҷумаи асарҳои адабии маиҳури рус пардохтааст.

Калидвожаҳо: Самарқанд, адабиёт, равишанфикр, шоир, ҳикоя, тарҷума, мактаб, забони русӣ, китоби дарсӣ, дукони китоб.

СИДДИКИ АДЖЗИ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ПРОБУЖДЕНИЕ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Автор попытался познакомиться читателя с реальной личностью известного таджикского поэта, журналиста, переводчика и просветителя конца XIX-начала XX веков, основываясь на анализе и обзоре литературных источников и исследовании мнений литературоведов. В итоге, на основе сопоставления мнений исследователей и анализа литературной мысли поэта доказывается, что Сиддики Аджи внес весомый вклад в развитие общественного сознания и интеллектуальное пробуждение молодежи того времени.

Для воплощения в жизнь новых идей и замыслов Сиддики Аджи принимал участие в организации передовых в методическом плане школ, одновременно занимался переводом произведений известных русских писателей.

Ключевые слова: Самарканд, литература, интеллект, поэт, повесть, перевод, школа, русский язык, учебник, книжный ларёк.

SIDDIKI AJZI AND THE INTELLECTUAL AWAKENING OF THE TAJIK PEOPLE

The author tried to acquaint the reader with the real personality of the famous poet, journalist, translator and educator of Tajik literature of the late 19th and early 20th centuries, based on the analysis and review of literary sources and the study of the opinions of literary critics, researchers. As a result, based on a comparison of the opinions of researchers and an analysis of the literary thought of the poet, it is proved that Siddiqi Ajzi made a significant contribution to the development of public consciousness and the intellectual awakening of the youth of that time.

To implement new ideas and plans, Siddiqi Ajzi took part in organizing methodologically advanced schools, and at the same time he was engaged in translations of famous Russian writers works.

Key words: Samarkand, literature, intellectual, poet, story, translation, school, Russian language, textbook, bookstore.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонзода Абдучаббор – доктори илми филология, профессор, академики АМИТ.

Сведения об авторе: Раҳмонзода Абдуджаббор – доктор филологических наук, профессор, академик НАНРТ.

About the author: Rahmonzoda Abdujabbor, Doctor of Philological Sciences, Professor, Academician of the NAST.

УДК 83,3 (0) 3

ШИНОХТИ БЕДИЛ ВА ОБРАЗҲОИ ШЕЪРИИ Ӯ ДАР КОРНОМАИ ЭҶОДИИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Нуралӣ Нуров

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Устод Мирзо Турсунзода дар силсилаи ашъори «Қиссаи Ҳиндустон»-и хеш дар баробари тасвири вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ Ҳиндустони замони шоир, ки онро бо чашмони хеш дидааст, ба шинохти ҷойгоҳи ҳосси суҳанварони форсиҷабони ин сарзамин ва нақши осору образҳои шеъри онҳо дар ташаккули эҷодӣ худ таваҷҷуҳи ҳосса зоҳир намудааст. Аз ҷумлаи шоирони номвари форсиҷабони ин сарзамин, ки устод Мирзо Турсунзода дар яке аз шеърҳои ин силсила барои шинохти мақому ҷойгоҳи ӯ иқдом намудааст, Мирзо Абдулқодири Бедил ба шумор меравад. Дар шеъри «Тара Чандри», ки аз ҷумлаи ашъори ин силсила буда, соли 1947 ба қалам омадааст, иродату муҳаббат, нигоҳи ҳоссаи устод Турсунзода ба ин суҳанвари бузурги адабиёти тоҷикҷабони Ҳинд, шахсият ва веҷаҳои муҳими анвои ашъори ӯ, ки дар ин сарзамин замоне умр ба сар бурдааст, таҷассуми равшан пайдо намуда. Ҳосса, тарҳи куллии шеър бозгӯии он аст, ки маҳз образҳои достони маъруфи Бедил «Комде ва Мадан» сарчашмаи илҳами шоир ба шумор мераванд.

Ба андешаи муҳаққиқони тоҷик Расул Ҳодизода ва Атахон Сайфуллоев, агар сафарҳои Мирзо Турсунзода ба Ҳинд, ки омили иншои силсилаи ашъори «Қиссаи Ҳиндустон» ва ручӯ ба шахсияти Бедил дар ин шеър гардида бошад, аз сӯи дигар, барои офаридани образи рақосадухтар – Тара Чандри аз достони «Комде ва Мадан»-и Бедил

илҳом гирифта, ки дар ин роҳ хосатан образи Комде барои эҷоди як образи нав дар адабиёти муосири тоҷик ба Мирзо Турсунзода кумак намудааст.

Аз назари дигар, агар мо ба умқи матлабҳои дар ин шеър нухуфта аз паҳлӯи дигар рӯчу намоем, боз ҳам нуқоти муҳиму қобили тааммуле равшан мегарданд, ки нақду назарҳои ҷолиби устод Турсунзодаро муқаррар месозанд. Аввалан, сухан дар бораи шинохт ва эътирофи мақоми шоирӣ Бедил ва ибтикори ӯ дар қаламрави адабиёти форсизабони Ҳинд меравад, ки аз сӯйи аҳли тазкира ва дигар донишмандону шоирони он замон ба унвони тарзи нав ва ё ҳатто сабки бедилӣ дар қаламрави сабки ҳиндӣ эътироф гардидааст. Албатта, ҳамин таъкиди Мирзо Турсунзода «ба обу ранги нав Бедил чу омад дар ҷаҳони назм» худ новобаста ба печида гуфтани муҳамбаёнӣ, ки ба шеъри шоир нисбат дода мешавад, ба роҳи тозаии вай дар қаламрави шеър ишорат мекунад. Дар мисраи дувум ҳам ин матлаб аз паҳлуи дигар таъкид мешавад, яъне бо омадани Бедил аз ӯ боғу бӯстони назм ҳусни дигар омӯхт, яъне роҳу равиши нави суханварӣ эҷод гардид:

*Ба обу ранги нав Бедил чу омад дар ҷаҳони назм,
Аз ӯ ҳусни дигар омӯхт боғу бӯстони назм [15, 50]*

Вақте ба дидгоҳҳои Мирзо Турсунзода дар бораи Бедил дар ҳар байти шеър ба таври амиқ таваҷҷуҳ мекунем, маълум мешавад, ки ин шоири нотақдор бо он табаҳхури комиле, ки бар ашъори Абулмаъонӣ дорад, зимнан ба гуфтору андешаҳои худӣ шоир ҳам ишорат мекунад. Ба таъбири дигар, шинохти Мирзо Турсунзода аз шеър ва сабки сухани Бедил пеш аз ҳама аз каломҳои худӣ ӯ сарчашма мегирад. Он ҷо ки Бедил мегӯяд:

*Бедил, таҷаддудист либоси ҳаёли ман,
Гар сад ҳазор сол барояд, куҳан наям [4, 919].*

Аз ҳамин ҷо вачҳи дигари махсуси таваҷҷуҳи Мирзо Турсунзода ба шеъру андешаи Бедил ва баҳраварӣ аз образҳои шеъри ӯ ба нуфузи мақоми фикрӣ ва маънавии ин суханвари мумтоз дар қаламрави Фароруд дар охири асри нуздаҳ ва аввали асри XX ба шумор меояд, ки ҳамон неруи бузурги бедилхонии мардум бо маром дар тамоми қаламрави асри гузашта ба шоистагӣ идома кардааст. Ҳарчанд низоми сиёсати давлатӣ тамоюл ва тобиши дигареро дар муносибат ба адабиёти гузаштаи мо соҳиб буд, аммо вазъи кулӣ ва, муҳимтар аз ҳама, фарҳангии Тоҷикистон ин айём бозгӯи он аст, ки таваҷҷуҳи ҷомеаи маърифатии кишвар ба Бедил тағйире накардааст.

Ҳамин тавр, ҳарчанд ба масъалаи сабки Бедил, ки дар байти дувуми ин шеър ҳамчун шеваи шеваи сухан гуфтан бо «рамзу тамсил» ва «мураккабии тарзи баёни шоир» аз ҷониби донишмандони соҳибноми мо ишорат шудааст, аммо дар мавриди эътирофи тарзи тозаии Бедил ва навоариҳои сабкӣ ӯ мулоҳизоте ба мушоҳида намерасад. Ба иборати дигар метавон афзуд, ки устод Мирзо Турсунзода ҳамин услуби хоси бедилро, ки сарбаста эълон намудаду ниҳон мондани маъниро аз вежигҳои махсусаш мешуморад, як навъ тозақорӣ унвон мекунад ва маънии дар баёни печидаи шоир ифодашударо ба гавҳаре шабех мекунад, ки дар қаъри дарё пинҳон аст:

*Сухан меронд сарбаста, ниҳон медошт маъниро,
Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё [15, 50].*

Нуктаи дигари қобили таъкид он аст, ки бо он ҳама нуфузи комили маънавии Бедил дар муҳити фарҳангии мардуми тоҷик дидгоҳҳои зидду нақиз роҷеъ ба сабки сухани ӯ ҷой

доштанд, ки аз замони зиндагонияш оғоз ёфта, ҳатто то имрӯз идома дорад. Яке аз ин шеваҳои бархурд ба шоирӣ ва тарзи сухани Бедил доштани дидгоҳи интиқодӣ ба наҳваи баёни мармуз ва ибҳомгӯӣ ба шумор меравад. Ҳатто гоҳе Бедилро ба ифрот дар печидагӯӣ ва ибҳом айбдор кардаанд ва шояд таъсири ҳамин дидгоҳҳо дар андешаҳои иброзшуда дар мавриди ин шеър ҷой дошта бошад. Хосатан, дар замони шуравӣ, ки содабаёнӣ дар шеър дигар шеваҳои баён мавриди истиқбол буда, нақду назарҳои интиқодӣ аз шеваи пӯшидаи Бедил то ҷое нуфуз пайдо карда буд. Аз назари дигар, таъкид ба эътирофи тарзи тозаи Бедил ва баъдан таъкид бар сухани сарбастаи ӯ аз сӯйи устод Турсунзода боз ҳам метавонад сарчашмае дар каломии худӣ Бедил дошта бошад, ки дар чандин маврид ба ҳамин пӯшидагӯӣ худ ишорат доштаву гоҳе ба дурустии ин роҳи хеш низ таъкид намудааст:

*Ҳар чӣ килкам менигорад, маҳз ҳарфу савт нест,
Ҳуш мебояд, ки дарёбад забони бедилӣ [6, 106].*

Ҳамин амр, ки устод Мирзо Турсунзода бо камоли огоҳӣ аз шеваи кори Бедил чунин пӯшидабаёнӣ маъниро дар каломии ӯ мисли гавҳари андаруни дарё маънидод мекунад ва гузашта аз ин масал задани шеъри Бедил ба дарё низ худ гувоҳи эътироф ва шинохти дараҷаи баланди каломии ин шоири маънишикор мебошад.

Назари устод Турсунзода дар бораи шахсияти Бедил низ ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Албатта, ишороте дар гуфтори муҳаққиқони ғавқуззикр, ки Бедил, пеш аз ҳама дар муносибат ба ҳамаи ақвоми милал бо ҷашми инсон назар меафканад, ҷой дорад. Дурустии ин баррасӣ ҷойи баҳсе надорад, вале суоле пеш меояд, ки чаро Мирзо Турсунзода якбора ба муфтию мулло ва руҳонии бетавфиқ набудани Бедил ишорат мекунад:

*На муфти буд, на мулло, на бетавфиқ руҳонӣ,
Фақат мекард бар дунё нигаҳ бо ҷашми инсонӣ [15, 50].*

Пеш аз ҳама, решаҳои ин андешаро метавон аз баъзе меъёрҳои шинохти шахсиятҳои адабии гузашта дар замони моқабли ӯ, ки бархе аз аносири он дар аҳди шоир ҳам роиҷ буданд, ҷустуҷӯ намуд. Бештареи ин гурӯҳ дар симои шоирони гузаштаи мо қабл аз он ки як ҷеҳраи аслии зиёӣ, маорифпарвар, шоири ҳақиқиро бишносанд, бо таъя ба бархе аз ашъори ирфонии онон дар симои ӯ мулло, суфӣ, руҳонии бетавфиқро дида, аз ҳамин раҳгузар ба ашъори суханварон баҳо дода, каломашонро аз зовияи масоили динӣ маънигузорӣ мекарданд, агарчанде ашъори эшон дар асл ношӣ аз чунин мазмунҳое ҳастанд, ки дар тафсириҳои гурӯҳи мазкур дида мешаванд. Ба ин хотир, Бедил бо ишорат ба ҳамин нақду назарҳои гурӯҳи мазкур таъкид медорад, ки Абулмаонӣ аз ин гуна инсонҳое набуд, ки шумо мепиндоред, балки ӯ, пеш аз ҳама инсонии комиле ба шумор мерафт, ки аз зовияи биниши як инсонии комил ба ҳамаи масоили дунё роҳ мекушод ва муносибат менамуд.

Дар идома устод Турсунзода мустақиман ба санохонии шоир ба Комде таъкид мекунаду суруде аз Мадан мекунад, ки сарчашмаи аслии илҳомии устод дар иншои ин шеър гардидани достони маъруфи «Комде ва Мадан»-ро муқаррар месозад:

*Сано бар Комде гӯён, суруде аз Мадан хонон,
Ба тори назми худ овард ишқи поки ин ёрон.
Ба раҳси Комде шайдо, ба овози Мадан мафтун,
Навишт ин номаи ушшоқ шоир бо дили пурхун [15, 50].*

Ин ҷо ду нуктаи дигари марбут ба достони мазкури Бедил маълум мегардад, ки аввал ҳамаи шева ва заминаҳои нигориши маснавии мазкур мебошад. Вакте ки Мирзо Турсунзода

ба Комде сано гуфта, суруде аз Мадан меҳонад, маълум мешавад, ки ин ҷо ба оғози достони Комде ва Мадан ишорат аст, ки Бедил ба тавсифи ҳар ду қаҳрамони марказии достон пардохтааст. Дар ситоиши Комде нахуст байтеро бо зикри номи ӯ ҳамчун сароғоз овардааст, ки чунин аст:

*Ҳам дар ин қиссаи ҳайраттимсол
Комдею Мадан омад ба ҳаёл [7, 711].*

Ин байт зимнан ба номи достон ишорат карда, оғози он ба шумор меравад. Маснавӣ чунин оғоз мешавад:

*Мутриби сози иқтидороҳанг
Мезанад захмаи дигар бар чанг,
Ки дар иқлими Ҳинд шоҳе буд,
Гулнигину чаманкулоҳе буд [7, 711].*

Маълум мешавад, ки Комде раққосаи дарбори ҳамин шоҳи Ҳинд аст ва Бедил барои тавсифи ӯ чунин фармуда:

*Комде ном луъбати найранг,
Дошт раққосаи таранбоҳанг.
Сад қиёмат зи шӯҳиаш гарде,
Сад баҳор аз гулаш раҳоварде....
Ҳосилуламр он биҳиштнамуд,
Ҳар чи буд, офати ду олам буд [7, 711-713].*

Бо истифода аз китоби «Мирзо Абдулқодири Бедил»-и устод Айнӣ профессор Атахон Сайфуллоев 18 байт аз ин қисмати васфи Комдеро оварда, баъдан дар мавриди иртиботи тасвирҳои шоиронаи шеъри Мирзо Турсунзода ва маснавии Бедил чунин навиштаанд: «Баъзе тавсифу ташбеҳоти шеъри Мирзо Турсунзода ба воситаҳои тасвири бадеии достони Бедил наздиканд. Бедил гуфтааст:

*Ба мақоме, ки рақси мавзун дошт,
Хели товус гирди Маҷнун дошт [11, 289].*

Дар навбати аввал ба назар мерасад, ки мисраи дувуми байт ғалат хонда шудааст, чун шакли саҳеҳи он ҳамон гунаест, ки дар матни боло бо истифода аз тасҳеҳи устод Бобобек Раҳимов зикр шуд, яъне: «Хайли товус гирди Маҷнун дошт». Аммо ба назари мо, агар мисраи аввалро ба шакли «гарди Маҷнун доштан» хонем ҳам, маънӣ ҳалал намеёбад. Дар ин ҳол, ҳосили маънӣ чунин хоҳад буд, ки дар мақоме, ки Комде рақси мавзун мекард, гурӯҳи калони товусони хушхиром аз мушоҳидаи чилваҳои ӯ девона мешуданд, яъне гарди Маҷнун ба худ мегиранд. Ба таъбири дигар, маҷнунӣ тамошои рақси Комде мешуданд. Дар фарҳанги мардуми тоҷик ибораи «гарди чизе ё касе задан» маъруф аст ва агар касе дар коре муваффақ шавад, меғӯянд, «гарди фалонӣ» задааст. Ин ҷо низ суҳан аз он меравад, ки вақте Комде ба рақси мавзун меомад, гумон мерафт, ки ҳама селайи товусон маҷнунӣ чилваҳои ӯ мешуданд.

Дар идомаи достон ситоиши Мадан оғоз мешавад, ки таъкиди «суруде аз Маданхонон» дар ин шеъри устод Турсунзода ишорате ба ҳамин бахш аст. Дар он аз ҷумла омада:

*Ҳамчунон мутриби Муданноме,
Сархуши наишъаи тарабҷоме. ...
Ҷӯши сероби раги созаи,
Наишъае дошт вақфи овозаи [7, 713].*

Дар баробари ин, мурур ба ин бахши шеъри устод Мирзо Турсунзода

*Ба вақти рақси мавзунат, ба чашмони пурафсунат
Кабӯтар дар ҳаво, оҳу ба саҳро гаишта маҷнунат.
Ба вақти чархгардонат, ба гирди пойи печонат
Намояд ҷилва дар чашмам пари товус ба домонат [15, 50].*

маълум месозад, ки бо ҳамон огоҳии комиле, ки устод аз матни маснавии Бедил доранд, таркибу тасвирҳоро гоҳе айнан ва гоҳе наздик ба он дар сурудаи худ ворид кардаанд. Дар навбати аввал, робитаи маъно миёни байти болои Бедил ва ҷаҳор мисраи мазкури устод Турсунзода ба мушоҳида мерасад, ки ҳар ду ба тасвири рақси образҳои асосии ашъор- Комде ва Тара-чандри пардохтаанд. Ибораи «рақси мавзун» аз достони Бедил ба шеъри устод Турсунзода кӯч бастааст. Аммо вақте дар мисраи дувум ба мушоҳида мерасад, ки шоир кабӯтар дар ҳавову оҳу дар саҳроро маҷнуни раққосаи худ мебинад, ин ҷо ҳам қаробате бо байти болои эҳсос мегардад, зеро Бедил хайли товусонро дар асл девонаву ошики рақси Комде тасвир менамояд, ки он дар таркиби ибораи «гарди Маҷнун» таҷассум дорад. Баробари қаробати маъноӣ ибораҳои «хайли товус» аз Бедил, таъбири «пари товус» низ дар ҳар ду шеър пайвандҳое эҷод кардааст, ки баҳравари устод Турсунзодаро аз каломии Бедил бозгӯи менамоянд. Дар баробари ин, сарчашмаи таъкиди Мирзо Турсунзода ба «чашмони пурафсун»-и Тара-Чандри ин абёти Бедил аст, ки дар сифати Комде суруда шуда:

*Азми рақсаи ба қоматорӣ
Ҳар куҷо кард фитнапаймой.
Гар ғуборе баланд шуд 3-он ҷо,
То қиёмат надид ҷониби ӯ [7, 712].*

Ин ҷо омили аслии қаробат вожагони «пурафсун» ва «фитнапаймой» аст, ки дар шеъри Турсунзода сифати чашм аст ва дар достони Бедил сифати ҷилваи қомат дар ҳолати рақс. Устод Турсунзода дар идома низ баҳраҳои аз ин байт бардоштаи хешро дар таркиби ибораҳои «ба вақти чархгардонат», «ба гирди пойи печонат» ҷой додаанд. Баробари ин, байти дувуми дар боло зикршуда аз Бедил барои эҷоди таркиби дувуми шеъри устод Турсунзода нақш гузоштааст. Аз ин рӯ, вучуди ҳамин пайванд ва иртиботи тасвирҳоро маънисозӣ миёни ин ду шеър аст, ки дар мисраи дигаре аз шеъри Мирзо Турсунзода вачҳи асосии робитаи сурудаи ӯ бо образи марказии достони Бедил чунин ҷилва кардааст:

*Ба мисли Комде дар ҳусну дар санъат ҷаҳонгирӣ
Ту, эй раққосаи даврон, Тара-Чандри, Тара-Чандри.
Дили тоҷику ҳинду чун ду шамъи анҷуман афрӯхт,
Ба доғи ин ду шамъи анҷуманафрӯз Бедил сӯхт.
Чу дидам дар диёри ту хазони бўстонеро,
Намудам ҷустуҷӯ аз Комде дар он нишонеро.
Чу дидам дар сари кӯи ту биништа ғубореро,
Дар он аз Комде ҷустам нишони ёдгореро [15, 50].*

Маълум аст, ки Мирзо Турсунзода пеш аз ҳама меҳонад, ки образе ба сурати Тара-Чандри офарад, ки ба Комдеи Бедил монанд бошад. Дар навбати аввал мурур ба ин порчаи шеър аз он паём мерасонад, ки офариниши симои ҳунарманде ба мисли Комде орзуи Мирзо Турсунзода аст ва огоҳию мутолиаи ин дoston барои расидан ба ин ҳадаф таъсири матлубе ба зехну андешаи шоири мо гузоштааст. Ба ин маънист, ки Мирзо Турсунзода ба заҳматҳои Бедил барои офариниши ин образ баҳои баланд дода, таъкид медорад, ки тавассути эҷоди ин маснавӣ ва хосса образҳои аслии он Комде ва Мадан Абулмаонӣ ҳарчанд дар дили тоҷикону ҳиндувон ду шамъи анҷуман афрӯхт, яъне ба ин васила муҳаббату иродати ду халқро тақвият бахшид, аммо худро дар доғи ин чароғи анҷуман бисӯхт. Бо таъкиди ин матлаб, Мирзо Турсунзода талошу заҳмати Бедилро барои офариниши ин асар ва ғояҳои бузурги он, ки таҳкими дӯстии халқҳои тоҷику ҳинду мебошад, арҷ мегузорад ва ба асари вай аз ин роҳ баҳои баланд медиҳад. Ҳосили сухани шоир он аст, ки ин асар маҳсули заҳмати зиёд ва сӯхтанҳои суханвари мумтоз Бедил аст, ки ба илҳомгирӣ дар эҷоди образе ба мисли он дар ормону андешаи Мирзо Турсунзода боис гардидааст.

Чанде аз тасвирҳои ин бахши шеъри устод Мирзо Турсунзода низ баҳрамандиҳое аз каломи Бедил доранд. Аз ҷумла, он ҷо, ки ба Тара-Чандри мурочиат намуда, ўро ба Зухра монанд мекунад, ки ҳамширае ба сони Муштарӣ дорад. Ин тасвирсозии шоир пайванде ба ин байти Бедил дар достони мазкур дорад:

*Гар зи шухӣ гулаш арақ мекард,
Зухра сад ҷо ниқоб шақ мекард [7, 712].*

Агар ба достони «Комде ва Мадан» ҳам таваҷҷуҳ намоем, яке аз ҳолати ба рақс омадани Комде тасвир шудааст. Ин ҷо ҳарчанд тасвирҳои устод Мирзо Турсунзода руҳи замони навро гирифтаву дар шеваи баёни ин шоири айёми мо тарҳи аҳди имрӯз ҷилвагар аст, аммо дар усули баён ва тасвири рақси қаҳрамон пайванде ба ин бахши достони Бедил эҳсос мешавад:

*Комде аз тараннуми хабараш,
Рақси бисмил фишурд болу параш.
Комилони бисоти илму фунун,
Аз вурудаи заданд ҷоми шугун...
Шӯри ҳар парда маҳви ҳайрати ўст,
Бами ҳар соз зери хиҷлати ўст
Комдеро агар касест ҳариф,
Ба ҳамин мисраъ аст хатми радиф [7, 716-717].*

Ҳадафҳои аслии иншои шеъри мазкур, ки ҳаройина сарчашмаи нигориш ва манбаи илҳами устод Мирзо Турсунзода ҳамоно достони «Комде ва Мадан» аст, дар қисмати охири он ифодаи барҷаста дорад, зеро шоир раққосаи ҳунарманди хешро ба озодӣ даъват мекунад ва хостори он аст, ки орзуи раҳони мардуми хешро аз истисмори бегонагон ва хоҷагони хориҷӣ бояд дар дил ҷо кунад. Ба шинохти Мирзо Турсунзода ин раққосаи сияҳмӯву сияҳабрӯ ва фарзанди маҳбуби диёру кишвари бебаҳти хеш бо ҳама аҳли ҳунар ва ҷунин зебо будан сарсаҳт аст, чун дар асорат ва таҳти таъсири зулми замон қарор гирифтааст:

*Матарс аз шуълаҳои аввалини субҳи озодӣ,
Маларз аз боди даҳшатноки тўфон мисли шамшод.
Умеду орзуи халқи худро дар дилат ҷо кун,
Дили пурҳасрати онро ба мисли гунчае во кун.*

*Ту, эй фарзанди маҳбуби диёру кишвари бебахт,
Сияҳчаиму сияҳабрӯ, сияҳмӯ, духтари сарсахт!* [15, 51].

Дар ҳамин маврид ҳам робитае миёни образи Тара - Чандри ва Комде дида мешавад, зеро ҳамин дар асорат будан хосси ҳардуи онҳост. Мирзо Турсунзода ҳарчанд аз асорати замони худ ва дар озодӣ набудани духтари зебову хунарманди ҳинду суҳан мекунад, аммо дар асл ин қаҳрамони шоир ҳам ба Комде монанд аст, чун бо ҳама ҷавлонгарию «шӯҳӣ гул кардан аз арақаш» ин духтари ҳиндуи офаридаи Бедил низ дар ҳисори тааллуқ ва таассуби шоҳи замони худ қарор дорад ва асло озод нест. Бедил ин маъниро борҳо ишорат мекунад ва аз ҷумла мефармояд:

*Лек бе амри шаҳ маҷол надошт,
Ҷуръати хоҳиши висол надошт* [7, 716].

Дар маҷмӯъ, аз ин баҳсу баррасиҳо равшан мегардад, ки устод Мирзо Турсунзода барои офариниши образи раққосаи ҳамзамони ҳиндӣ хеш – Тара-Чандри бардоштҳои фаровоне аз образи Комде аз достони «Комде ва Мадан»-и Бедил кардааст, ки ин истиқбол ва баҳраварӣ ба сурати ҳаммонандиҳои тасвирӣ, сарнавишти ба ҳам шабех, муштарақоти зиндагонии онҳо, ки сарчашма дар як сарзамин доранд, ошкор гардидааст. Аз нигоҳи дигар сабаби аслии ручӯъ ба ин достони Бедил ягонагии ҷуғрофиёи зиндагонии ҳар ду қаҳрамон ҳам аст, ки Ҳиндустон буда, новобаста ба фазову вақти мухталиф муштарақоти зиёде ба ҳам доранд. Достони Бедил ҳарчанд бештар ҷанбаи таҳайюлӣ дорад ва сарчашмаи муҳим барои эҷоди шеърӣ Мирзо Турсунзода шуда, аммо ғояҳои ҳар ду асар ба ҳам хеле қаробат доранд. Мирзо Абдулқодири Бедил ҳам тавассути офаридани ду образи хунармандон, яке раққоса ва дигаре сароянда масъалаи озодии рӯҳии мардумро тасвир намуда, аз ин роҳ ваҳдату ягонагиро талқин мекунад. Айни ҳамин ғоя дар шеърӣ устод Турсунзода вобаста ба шароит ва замони нави таърихӣ мучассам аст.

Ҳамин тавр, таҳлили қиёсии шеърӣ «Тара - Чандри» бо достони «Комде ва Мадан»-и Бедил моро ба натиҷаҳои мерасонад, ки онҳоро дар ҷанд нукта чунин ҳулоса метавон кард:

1. Устод Мирзо Турсунзода барои эҷоди шеърӣ «Тара-Чандри» аз силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» аз достони «Комде ва Мадан»-и Бедил, хосса аз образи Комде илҳом гирифтааст. Сарчашмаи аслии тавачҷуҳи вай, пеш аз ҳама, сафар ба сарзамини Ҳинд бо мақсади таҷассуми мушкилоту муаммоҳои рӯзгори мардуми ин диёр ва мусодиат ба ҳаллу фасли онҳост. Устод Турсунзода бо огоҳии комил аз осори Бедил ва махсусан мутолиаи достони «Комде ва Мадан» сарчашмаи эҷоди асари хешро дар баробари шахсияти воқеии қаҳрамони хеш пайдо карда, аз ин асар дар офариниши шеърӣ файз бардоштааст.

2. Тавачҷуҳи Мирзо Турсунзода танҳо аз роҳи пайванд ба Ҳинд ба ин достони Бедил хотима намеёбад, балки ин ҷо заминаи дигари ҳанӯз ҳам нуфуз доштани Абулмаонӣ ва шеърӣ андешаи ӯ дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Маълум аст, ки ҳатто то дар сатҳи сиёсӣ мақоми маънавии Бедил дар Мовароуннаҳр бар асари қасрати маҳфилҳои бедилхонӣ дар асри нуздаҳ ва аввали қарни XX барпо боқӣ монда буд. Ҳамин нуфуз дар баробари дигар омилҳо сабаб шуд, ки устод Мирзо Турсунзода ба достони Бедил ручӯъ намояд, вагарна, достонҳои мушобех ба ғояи достони Абулмаонӣ ва шеърӣ Мирзо Турсунзода то замони мо дар қаламрави адабиёти форсизабони Ҳинд буданд, ки яке аз онҳо «Дувалронӣ ва Хизрхон»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ мебошад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил / Садриддин Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 340 с.
2. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Нусхаи илмӣ-интиқодии ғазалиёт. Ба эҳтимоми Абдулваҳҳоби Фоиз.– Рутердом [Нидерландия]: ISKAMP printing, 2018.– Ҷ. 1. – 740 с.
3. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Нусхаи илмӣ-интиқодии ғазалиёт. Ба эҳтимоми Абдулваҳҳоби Фоиз. Ҷ. 2. –Рутердом [Нидерландия]: ISKAMP printing, 2018.–732 с.
4. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Куллийёт / Мирзо Абдулқодири Бедил. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаства ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷ.1. –Баҳши 2 – Техрон: Талоя, 1389.– 802 с.
5. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Куллийёт / Мирзо Абдулқодири Бедил. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаства ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Иборат аз чаҳор ҷилд. - Ҷ.– Техрон: Талоя, 1389.–650 с.
6. Бедил, Мирзо Абдулқодир Куллийёт / Мирзо Абдулқодири Бедил. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаства ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Иборат аз чаҳор ҷилд Бедил, Мирзо Абдулқодир Куллийёт / Мирзо Абдулқодири Бедил. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаства ва Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Иборат аз чаҳор ҷилд. – Ҷ. 4. – Техрон: Талоя, 1389. – 582 с.
7. Бедил, Мирзо Абдулқодир. Ирфон. Маснавӣ (Бо сазо кӯшиш ва муқаддимаву тавзеҳоти Бобобек Раҳимӣ) / Мирзо Абдулқодир Бедил. – Душанбе: Адиб, 2005. – Ҷ. 6. – 1052 с.
8. Васлгари дилҳо [Хотираҳо дар бораи Мирзо Турсунзода]. Тартибдиҳанда: Х. Отахонова. –Душанбе: Ирфон, 1981. – 246 с.
9. Мирзо Турсунзода ва масоили назарии фарҳанги навини тоҷикон. Маҷмуаи мақолоти таҳқиқӣ (Мураттибон: Аскаралӣ Раҷабов ва Муҳаммадраҳим Каримзода). – Душанбе: 2011. – 438 с.
10. Раҳмон, Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.
11. Сайфуллоев, А. Мирзо Турсунзода. Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
12. Турсунзода, Мирзо. Шеърҳо ва дostonҳо / Мирзо Турсунзода. –Душанбе, 1988. – 240с.
13. Турсунзода, Мирзо. Куллийёт. Ҷилди 1 / Мирзо Турсунзода. – Душанбе, 1971. – 316 с.
14. Турсунзода, Мирзо. Гузидаи ашъор / Мирзо Турсунзода. Ба кушиш ва интиҳоби Муҳаммадҷафари Ранҷбар.–Душанбе: Китобхонаи устод Халилуллоҳи Халилӣ, 2011. – 281 с.
15. Турсунзода Мирзо. Гулчини ашъор / Мирзо Турсунзода. Мураттиб Музаффар Холов. – Душанбе: Маориф, 2015.- 208 с.
16. Турсунзода, М. Гулчини ашъор /Мирзо Турсунзода. –Душанбе: Адиб, 2011. – 300 с.
17. Ҳодизода, Р. Аз Рӯдакӣ то имрӯз / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 288 с.

**ШИНОХТИ БЕДИЛ ВА ОБРАЗҲОИ ШЕЪРИ Ӯ ДАР КОРНОМАИ
ЭҶОДИИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА**

Мақола ба таҳқиқу баррасии ҷойгоҳи образҳои шеъри Мирзо Абдулқодири Бедил дар ашъори Мирзо Турсунзода ва зимнан истиқболи ин суҳанвари мумтози адабиёти муосири тоҷик аз калом ва андешаи Абдулмаонӣ бахшида шудааст. Меҳварҳои аслии таҳқиқотро дар ин мақола муқоисаи достони «Комде ва Мадан»-и Бедил ва шеъри маъруфи «Тара-Чандри»-и Мирзо Турсунзода ташкил додааст. Муаллифи мақола дар заминаи таҳлили шеъри мазкури Мирзо Турсунзода ба натиҷае расидааст, ки ин суҳанвари мумтоз нахуст

дар ин шеър дидгоҳҳои адабии ҳеширо дар бораи шеъри Бедил ва мақоми ӯ дар адабиёти тоҷик, сабки сухани вай баён дошта, образи Тара-Чандиро маҳсули мутолиаи достони «Комде ва Мадан»-и Бедил унвон намудааст. Баррасиҳои анҷомёфта муаллифи мақоларо ба ҳулосае расонидаанд, ки устод Мирзо Турсунзода барои эҷоди ин шеър аз сурудаи мазкури Бедил илҳом гирифтааст ва бо он ки шеъри ӯ намунаи шеъри содаву равони давраи Шӯрави тоҷик мебошад, аммо аз таъсири калом, андеша ва образҳои шеъри Бедил бебаҳра набудааст.

Калидвожаҳо: Бедил, Мирзо Турсунзода, шеър, достон, Ҳинд, сабки ҳиндӣ, «Комде ва Мадан», «Тара-Чандри», тасвир, таъсирпазирӣ, маърифат.

ПОЗНАНИЕ БЕДИЛЯ И ЕГО ПОЭТИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

Статья посвящена изучению и исследованию места поэтических образов Мирзо Абдулкадыра Бедил в поэзии Мирзо Турсунзаде и вместе с тем восприятию этим выдающимся поэтом современной литературы поэзию и мыслей Абульмаони. В центре внимания автора в данной статье находится сравнение поэмы «Комде и Мадан» Бедил и знаменитого стихотворения Мирзо Турсунзаде «Тара Чандри». Автор статьи на основе анализа данного стихотворения Мирзо Турсунзаде пришел к выводу, что этот выдающийся поэт выразив свою точку зрения о поэме и статусе Бедил в таджикской литературе, его стиле, признал образ Тара-Чандри результатом прочтения «Комде и Мадан» Бедил. Исследование привело автора статьи к выводу, что Мирзо Турсунзаде в создании своего стихотворения вдохновился стихотворением Бедил и при том, что это его стихотворение является примером ясности и доступности таджикской поэзии эпохи Советского Союза, всё же оно не осталось без влияния мыслей, поэтики и образов поэмы Бедил.

Ключевые слова: Бедил, Мирзо Турсунзаде, поэзия, поэма, Индия, индийский стиль, «Комде и Мадан», «Тара-Чандри», образ, восприятие, познание.

RECOGNITION OF BEDIL AND HIS POETIC IMAGES IN THE CREATIVE CAREER OF MIRZO TURSUNZODA

This article is devoted to study and review of the poetic images of Mirzo Abdulqadir Bedil in the poems of Mirzo Tursunzade and the reception of this outstanding speaker of modern Tajik literature from the words and thoughts of Abdul Maoni. The focus of the author's research in this article is the comparison of the poem «Komde and Mudan» of Bedil and the well-known poem «Tara Chandri» of Mirzo Tursunzoda. The author of this article came to the conclusion that this famous orator first expressed this literary view about Bedil's poems and his status in Tajik literature, his style of speech, and described the image of Tarachandri as a product of reading the story «Komde and Mudan» by Bedil. The completed reviews led the author of the article to conclusion, that Mirzo Tursunzoda was inspired to create this poem by Bedil's song, and his poems is an example of a simple and fluent of the Soviet Tajik period, but it wasn't without the influence of Bedil's words, thoughts and poetic images.

Key words: Bedil, Mirzo Tursunzade, poem, India, Indian style, «Komde and Madan», «Tarachandri», image, effective, knowledge.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуралӣ Нуров – доктори илмҳои филологӣ, профессор, муовини директори Институти илмӣ-тадқиқотии илмҳои ҷомеашиносии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров». (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд), E-mail: nurali74@mail.ru.

Сведение об авторе: Нурали Нуров – доктор филологических наук, профессор, заместитель директора НИИ общественных наук ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова». (Республика Таджикистан, г.Худжанд), E- mail: nurali74@mail.ru.

About the author: Nurali Nurov – Doctor of Philological Sciences, Professor, Deputy Director of the Scientific and Research Institute of Sociological Sciences of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, Tajikistan, Khujand, E- mail: nurali74@mail.ru.

УДК: 821.222.8

САБАБҲОИ ИСТИФОДАИ ЗИЁДИ АШӢОРИ ИРФОНИИ ШОҲФУТУР МУҲАББАТШОҲЗОДА ҲАНГОМИ МАДҲИЯХОНӢ

Таваккалов Ҳайдармамад

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Мадҳия, агарчи як жанри маъмули адабӣ бошад ҳам, дар маросими сокинони Бадахшон мавқеъ ва манзилати дигар дошта, бино бар ҳамин манзилат иҷрои он ҳамчун як суннат қабул гардидааст. Иҷрои ин суннат аз насл ба насл интиқол ёфта, ҳадафи аслии он тарбияти чомеа дар доираи ахлоқ мебошад. Ин суннат таҳти истилоҳи «маддо» дар байни мардуми Бадахшон машҳур буда, он асосан дар маросими кафну дафн дар робита ба азодории хонаводаи мусибатзада барои дилдорӣ ва эҷоди дилгармӣ ба зиндагии оянда, пайдории ҳаёти хонаводаҳо ва тасаллои дили онҳо суруда мешавад. Мазмун ва муҳтавои матнҳои мадҳияҳо асосан ахлоқӣ-этиқодӣ буда, вазифаи онҳо ташвиқу тарғиби тавҳид, даъват ба инқилоби вучуди инсон, худшиносӣ, ибодат ва нишон додани иззат эҳтиром ва сулҳу салоҳ дар ботини инсон маҳсуб мешавад.

Бояд таъakkур дод, ки дар баробари сурудани мадҳияҳои шуарои классики форсу тоҷик ашъори мадҳии шуарои маҳаллии Бадахшон низ аз ҷониби мадҳиясароён дар маросимҳои мардумӣ ва мазҳабӣ маъмул буда, мадҳияхонҳо тавассути онҳо ашҳоси аламзадаро дилдорӣ медиҳанд. Махсусан, дар маросими мотам ба воситаи сурудани мадҳияҳо мардум хушдор дода мешавад, ки дар дунё ҳеҷ кас ҷовидон нест, бояд аз ҳештан ғофил набуд ва барои растагорӣ кӯшиш ба харҷ дод. Ҷойи таъakkур аст, ки пайравони тариқаи исмоилияи ислом дар тули таърих этиқоди хешро дар омезиш бо ҳикмату фалсафа ва татбиқи он бо дониш амалӣ менамуданд. Маъруфтарин олимону орифон зодаи чунин мактаб буда, маънавиёт ва маърифати исломро бо тафаккури нав, ки дини ҷадиди ислом ба он муҳтоҷ буд, ба ҷаҳониён муаррифӣ менамуданд. Яке аз ҷаҳраҳои шинохтаи диёри Бадахшон, ки ба омӯзгорӣ, шоирӣ ва устодӣ машҳур буд, Шохфутур Муҳаббатшохзода (1869 – 1959) аст, ки аз ҳеш ашъори пурмаънои ирфонӣ маърифатиро ба мерос гузоштааст.

Роҷеъ ба ашъори Шохфутур шоир ва омӯзгор Тилло Пӯлодӣ [9, 70-74], муҳаққиқ Амирбек Ҳабибов [1, 113-118] ба таври иҷмолӣ дахл карда, чанд намуна аз ашъорашро ҷоп кардаанд.

Яке аз муҳаққиқони олмонӣ, ки бори нахуст нисбатан ба таври ҷиддӣ ба таҳқиқу таҳлили мадҳия пардохтааст, Габрезелла ван ден Берг аз Ҳолландия мебошад. Габризелла ван ден Берг соли 1997 тадқиқотеро бо унвони «Созу навои мардуми Кӯҳистони Помир» анҷом додааст. Ин тадқиқоти пурмуҳтаво аз муқаддима, ду боб (ҳар боб аз ҷаҳор фасл иборат), як қисми иловагӣ, охирсухан ва замима таркиб ёфтааст. Муҳаққиқ дар қисми аввали тадқиқот роҷеъ ба тарҷумаи

холи Шохфутур ва матнҳои чанде аз мадҳияҳои ӯ, ба мисли «Муъмин, агар донанд яқин, султон амиралмуъминин», «Бишнавед, эй дӯстон, даврон шуда охирзамон», ки аз ҷониби мадҳиясароёни Бадахшон суруда мешаванд, маълумот додааст [3. 106, 136, 478-479, 646-670]. Бо вучуди ҳамаи ишораҳои қаблӣ дар хусуси ашъори ирфонии Шохфутур Муҳаббатшоҳзода, тадқиқоти мукамалро дар ин самт муҳаққиқи адабиёти тоҷик Лоло Давлатбеков дар ду асараш: «Шохфутур - адиби донишманд» [4, 45-50] ва «Ҳаёт ва осори шоирони Бадахшон» [5, 57-65] анҷом додааст. Ҷойи зикр аст, ки роҷеъ ба андешаҳои ирфонии Шохфутур муҳаққиқон А. Охонниёзов [2, 97-113], В. Охонниёзов [7, 63-70]. [8, 60-73] ва Ҳоким Қаландариён [6, 41-62] низ дар мақолаҳои алоҳида мулоҳизаҳои ҷолибе баён намудаанд, ки барои таҳлили ояндаи масъала заминаи хуби илмӣ доранд.

Бо дарназардошти он ки муҳаққиқони зикршуда асосан ашъори ирфонии Шохфутурро аз ҷиҳати мазмуну мавзӯ ва эътиқоди шоир таҳлилу тафсир намудаанд ва ба робитаи онҳо ба маросими мардум, аз ҷумла, суннати мадҳиясароӣ дахл накардаанд, мо дар ин мақола тасмим гирифтаем чанд сабаби иштироки васеи мадҳияҳои шоирро дар суннати қасидасароии мардуми Бадахшон баррасӣ намоем.

Мавриди зикр аст, ки аз шуарои Бадахшон таваҷҷуҳи мадҳияхонҳо бештар ба ашъори Шохфутур будааст. Дар гули мубоҳисаҳо ва пажӯҳишҳои шахсӣ муаллифи ин сатрҳо 14 шеърӣ шоирро дастрас намуд, ки онҳо ба таври мудовим мавриди истифода дар маърақаҳои гуногун ва махсусан ҳамчун мадҳияҳои ирфонӣ дар маросими даъват (мавт) суруда мешаванд. Матнҳои «Эй холиқи ҳафт осмон», «Гӯш кун, муҳибби мавлоно», «Бишнавед, аҳли хирад, ин назми хуби дилкушо», «Гунаҳгорам, гунаҳгорам», «Эй дил, аҷаб ту ғофилӣ», «Эй холиқи ягона, эй муддао туй», «Муъмин, агар донанд яқин, султон амиралмуъминин», «Дар хоби ғафлат то ба кай, астағфируллоҳулазим», «Эй додрас, фарёдрас», «Эй зоти Султоншоҳ Алӣ», «Ай ғофири ағфирланно ё ҳуччати аъзам мадад», «Эй дил, дар ин охирзамон», «Гӯям саломӣ оташин» дар барномаи мадҳияхонҳои навоҳии мухталифи Кӯҳистони Бадахшон мақоми намоен дошта, дар мавридҳои шаби маърифат, маросими чароғравшан, дар ҳузури меҳмонони олиқадр, оши худой суруда мешаванд. Аз ин матнҳо, махсусан «Бишнавед, аҳли хирад, ин назми хуби дилкушо», «Муъмин агар донӣ, яқин султон амиралмуъминин» ва «Эй дил, аҷаб ту ғофилӣ» дар тамоми Бадахшон шухрат доранд. Шеърӣ «Бишнавед, эй аҳли хирад, ин назми хуби дилкушо» бо манзумаи «Охирзамоннома», ки бо нусхаҳои гуногун дар Бадахшон интишор дорад, тобиши мазмун ҳамоҳангӣ дошта бошад ҳам, мазмуни он аз аввал то охир панду насиҳат аст. Бояд гӯшзад кард, ки тафовути асосии он аз дигар «Охирзамоннома» - ҳои шуарои қаблӣ дар ин аст, ки онҳо бештар марбут ба воқеаҳои таърихӣ мебошанд. Матни ин назм аз гӯяндаҳо Азизхонов Бунёдбек, Пирмамадов Сарқорӣ, Ғайбиев Ғарибак, Ғуломалиев Шоалӣ, Гулшаев Назархон дастрас карда шуд. Маълум мешавад, ки матни шеър дар водии Бартанг нисбат ба дигар навоҳӣ шухрати бештаре дорад. Аз боби маъмул будани он ҳофиз Ғуломалиев Шоалӣ гуфт, ки ашъори Шохфутур ниҳоят сода, хушоҳанг, раван ва ҳамафаҳм буда, дар хотир зуд ва дергоҳ нақш мебандад.

Сабаби дигари интишори васеъ доштани ба мазмуни пандунасиҳатӣ ва тарбиявӣ ахлоқии он вобаста аст. Чунончи, аз банди ибтидоии он маълум аст:

*Бишнавед, эй дӯстон, даврон шуда охирзамон,
Улфату меҳру муҳаббат бартараф шуд аз миён,
Меҳри ҷефа гашта голиб дар дили пиру ҷавон,
Ман надидам ҳеҷ кас гӯяд, Худоё, алъамон.
Пас, туро лозим бувад донистани он пешво,
Нест ҷуз Султон Муҳаммад дар ду олам раҳнамо [10, 105].*

Далели дигари мавқеъ доштани матн дар барномаи мадҳиясароёни водии Бартанг, ба гуфтаи Ғайбиев Ғарибак, он аст, ки шоир аз номи пешвои пешини исмоилиён Султон Муҳаммадшоҳ шахсонеро, ки побанди мастии бангу тарёк шуда, бархе саҳт ба чефа (моли дунё) часпидаанд ва бархи дигар фақат барои айшу ишрати худ умр ба сар мебаранд, маломат карда, онҳоро ба парҳезгорӣ даъват намудааст:

*Қисми мардум чун гирифтанд домани дунё ба чанг,
Қисми дигар дидаам дар мастию тарёку банг,
Қисми дигар аз барои чефа гаштанд чун паланг,
Қисми дигар гофиланд, дилсаҳт гашта ҳамчу санг,
Пас, туро лозим бувад донистани он пешво,
Нест ҷуз Султон Муҳаммад дар ду олам раҳнамо [10,106].*

Шеър дар шакли мусаммати мусаддас суруда шуда, аз мазмунаш равшан бармеояд, ки шоир ба Имоми 48-уми исмоилиёни ҷаҳон Султонмуҳаммадшоҳ саҳт эътиқод дошта, дар он замоне мазаммат мешавад, ки ҷоҳилон соҳиби иззату аҳли дониш хор гашта, ба дину ойин безътиной зоҳир мешавад:

*Ҷоҳилонро лаззати дунё ба монанди шакар,
Дин ба дунё ҷилва гашта, аз барои симу зар.
Гофилон мағрури дунё гашта аз худ беҳабар,
Аҳли дониш меҳӯрад имрӯз чун хуни ҷигар,
Пас, туро лозим бувад донистани он пешво,
Нест ҷуз Султон Муҳаммад дар ду олам раҳнамо [10, 105-106].*

Матни дигари шеъри тарбиявии ӯ бо унвони «Муъмин, агар донӣ, яқин Султон амиралмуъминин» дар тамоми навоҳии Бадахшон шуҳрат пайдо намудааст.

Фолклоршиноси варзидаи тоҷик Додочон Обидов тадқиқоти пураарзишро ба унвони «Сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон» ба анҷом расонд ва дар он се суруди маъмул - «Рӯзи Наврӯз», «Мулломамадҷон» (ё ки «Биё, бирем ба Мазор») ва «Суруди шотирҳо», ки аз падидаҳои завоҷии наврӯзӣ мебошанд ва ҳар кадомро маҳз дар ҷашни Наврӯз ҷиҳати афзудани шукуҳу ҷалоли ҷашн ва ёдбуди Ҳазрати Алӣ, ки дар миёни муътақидонаш бо авсофи «Шери Худо», «Шоҳи мардон», «Соқии Кавсар» ва ғайра низ шуҳрат дорад, месароянд, таҳлил намуда, дар боби Ҳазрати Алӣ гуфтааст: «Ҳазрати Алӣ дар таърих ва густариши дину ойини ислом мақом ва нақши махсусе дошт, ки масъаларо зайлан бо чанд нукта эзоҳ додан мумкин аст:

Якум – Ҳазрати Алӣ донишмандтарин ёри пайғамбари ислом ҳазрати Муҳаммад, саллаллоҳу алайҳи васаллам мебошад, тавре ки ҳуди ҳазрати Пайғамбар фармудааст: «Ман шаҳри илм ҳастам, Алӣ дарвозаи он», яъне мақоми Алӣ то он ҷост, ки барои шинохти пайғамбар ва дини ислом инсон бояд Алиро бишносад.

Дуюм – Ҳазрати Алӣ унвони сипаҳсолори ислом – сарбози ҷасури шамшербадастро ба худ дорад, ки аксар футуҳоти мусулмонон дар оғози густариши дини ислом ба василаи ӯ ба вуқӯъ пайваستاаст.

Сеюм – Ҳазрати Алӣ дар назди пайравони аҳли тасаннун (суннатҳо) ва дар таърихи ислом ҳамчун ҷорумин ёр ва ҷонишини пайғамбар шинохта мешавад ва дар назди мазҳаби ташайюъ нахустин ҷонишини пайғамбар ва нахустини онҳо ба ҳисоб меравад.

Чорум – Ҳазрати Алӣ аз хурдсолон аввалин касест, ки ба Ҳазрати Муҳаммад

Пайғамбар имон меоварад ва исломро ба сидқ қабул мекунад ва аз тарафи мусулмонон ҳамчун шахси диндӯсту худопараст эътироф мегардад.

Панҷум – мусулмонон ба он боваранд, ки Ҳазрати Алӣ валии Худост.

Шашум – Ҳазрати Алӣ ягона касест, ки ўро Пайғамбари ислом дар хурдсолиаш аз назди коқояш Абутолиб гирифта ва ба дасти худ тарбия карда, ба воя расонидааст. Аз ин ҷост, ки ҳамаи сифатҳо ва хасоиси Муҳаммад пайғамбар дар Алӣ таҷаллий ёфтаанд.

Ҳафтум – Ҳазрати Алӣ дар адолат ва шучоат саромади ҳама асҳоби Муҳаммад Пайғамбар мебошад.

Ҳаштум – Ҳазрати Алӣ касест, ки ҷонашро фидои ислом ва Пайғамбари ислом кардааст. Аз ин лиҳоз аст, ки дар шаби ҳиҷрати Пайғамбар аз Макка, ки душманон барои куштани Муҳаммад (с) ҳампаймон шуда буданд, Алӣ дар он шаб дар бистари пайғамбар хобида, ҷони ўро аз хатари марг наҷот медиҳад.

Нухум – Ҳазрати Алӣ амакбача ва домоди Пайғамбар – шавҳари Бибиғотимаи Заҳро аст» [10 : 91-105].

Нуктаҳои мазкури дар боби Алӣ гуфташуда низ сабабҳоеанд, ки боиси маҳбубият ва обрӯю эътибори зиёд пайдо кардани ин симо дар миёни мардуми Бадахшон гардидаанд. Бино бар ин, бештари матнҳои мадҳияҳо ва ашъори пандуахлоқии Шохфутур, ки дар барномаи ҳофизон мавқеъ доранд, дар ситоиши чаҳорумин халифа ва нахустин имом буда, онҳо на фақат дар барномаи ҳофизон мавқеи хос доранд, балки аз тарафи ҳаводорони созу суруд низ хуб пазируфта мешаванд. Ин қабил ашъор дар ҳамаи навоҳии Бадахшон маъруф буда, аз тарафи ҳофизон дар иду маросимҳо суруда мешаванд. Аз ҷумлаи онҳо «Ишқи Алӣ дар сарам, дам зи Алӣ мезанам», «Султон амиралмуъминин», «Эй зоти Султоншоҳ Алӣ» ба сифтгаи мадҳияҳо дар тамоми Бадахшон низ машҳур буда, аз ҷониби мадҳияхонҳо дар иду маросимҳо хонда мешаванд. Қайд кардан бамаврид аст, ки матнҳои мазкур, агар дар водии Бартанг дар барномаи сарояндаи мардумӣ марҳум Мамадҷери Хўҷамёр дар мақоми «Ситоиш» суруда шаванд, дар Ёғед дар барномаи сарояндагии Ихмолшоев Иқболшо дар мақоми «пасто баланд», дар Шохдара дар барномаи Гулаёз ва дар Ғунд дар барномаи Ҳақназар Аловатов дар мақоми «ҳайдарӣ» суруда мешаванд. Сабаби дар мақомҳои мухталиф хондани ҳофизони мадҳиясарои навоҳии мухталиф, агар аз як ҷиҳат ба эҳсоси дарки тобишҳои мусиқияшон алоқаманд бошад, аз ҷиҳати дигар, сурудани матнҳо ва мақоми мадҳия қалбҳои шунавандагонро аз эҳсосоти меҳру муҳаббат ба пешвоёни эътиқоду эътимод фузун мегардонад.

Матни мадҳияи «Султон амиралмуъминин» дар барномаи сарояндагии аксари ҳофизони навоҳии мухталиф дучор гардида, бештар дар мақоми «ҳайдарӣ» иҷро мешавад ва он бо чунин абёт оғоз мешавад:

*Султон ҳамон одам бувад, шоистаи олам бувад,
Ҳам одам, ҳам Ҳотам бувад, Султон -амиралмуъминин...
Султон Алии аъзам аст, Султон Имоми Акбар аст,
Хизри замони Қанбар аст Султон – амиралмуъминин.
Султон чароғи олам аст, дар ҳар ду олам равшан аст,
Дар қалби муъмин гавҳар аст, Султон амиралмуъминин [10, 103].*

Аз маводи гирдоварда ва мушоҳидаҳои чандсола бармеояд, ки барномаи сарояндагии мадҳияхонҳои водии Шохдара (н. Роштқалъа) нисбат ба ҳофизони тамоми навоҳии Кӯҳистони Бадахшон ғанӣ ва рангинтар мебошад. Онҳо бештари мадҳияҳои Шохфутурро аз ёд медонанд ва дар як маърака метавонанд даҳ силсилаи суруди Охунд Шохфутурро сароянд. Бояд қайд намуд, ки онҳо дар ҳар силсила аз ашъори Шохфутур аз се то чор

матнро месароянд. Манзумаи «Дам зи Алӣ мезанам»-и Шохфутур низ дар баробари дигар матнҳо дар барномаи мадҳияхонҳои водии Шохдара мавқеи хос дошта, асосан аз ҷониби онҳо дар мақоми «ҳайдарӣ» иҷро мешавад. Ба гуфтаи ҳофизон, ин мадҳия чунон равон аст, ки ҳангоми хондани он на фақат ҳуди ҳофиз илҳом мегирад, балки он ба самимияту дилчаспии оҳангу мазмуни худ шунавандаро ба вачд меоварад:

*Ишқи Алӣ дар сарам, дам зи Алӣ мезанам
Меҳри Алӣ дар дилам, дам зи Алӣ мезанам.
Ҳаст Алӣ ҷовидон, холиқи ҷамъи ҷаҳон,
Молики мулку макон, дам зи Алӣ мезанам.
Исми Алӣ аъзам аст, чанд бихонӣ, кам аст,
Каиф шудан дар дам аст, дам зи Алӣ мезанам [2, 105].*

Ба ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки ашъори ирфонӣ, эътиқодӣ ва ахлоқии Охунд Шохфутур дар барномаи мадҳиясароёни навоҳии мухталиф мақоми махсус дошта, имрӯз ҳам баёнғари воқеии дарду ормонҳо, ҳавасу орзуҳои мардум мебошанд. Болотар аз ҳама, ин ашъор рисолати тарбиявии ҳудро имрӯз низ иҷро мекунад.

КИТОБНОМА

1. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон / А. Абибов. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 856 с.
2. Абдурахмон, О. Тавсифи ғулувомези аҳли байт ва имомони исмоилӣ дар ашъори Саид Шохфутур / О. Абдурахмон // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2019. – № 2. – С 97-111.
3. Gabrielle van den Berg. Minstrel Poetry from the Pamir Mountains/ -Leiden, 197. – 577 p.
4. Давлатбеков, Л. Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон / Л. Давлатбеков. – Душанбе: Эргграф, 2014. – 179 с.
5. Давлатбеков, Л. Шохфутур – адиби донишманд / Л. Давлатбеков. – Душанбе: РТСУ, Техрон, 1385. – 386 с.
6. Қаландариён Ҳ.С. Биниши исмоилии Шохфутур: як андешаи ақлонӣ ва ё шакли навини огоҳии иҷтимоӣ / Ҳ.С. Қаландариён // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2019. – № 2. – С. 41-62.
7. Охонниёзов, В. Конец света (Охирзамон) в религиозном и нравственном понимании исмаилитов Бадахшана (Памира) / В. Охонниёзов // II Международные Иоанновские чтения на тему «Христианство и Ислам». – Душанбе, 2017. – С. 63-70.
8. Охонниёзов, В. Шинокте аз шеъри ирфонии Бадахшон / В. Охонниёзов // Масъалаҳои илмҳои- гуманитарӣ. – 2019. – № 2. Чопи 1. – С. 60-73.
9. Пӯлодӣ, Т. Назаре ба рубоиёти пешазреволютсионии Бадахшон / Т. Пӯлодӣ // Шарқи сурх. – 1952. – №12. – С. 30-37.
10. Таваккалов, Ҳайдармамад. Анъанаи мадҳиясароӣ дар Бадахшон / Ҳайдармамад Таваккалов. – Душанбе: Адиб, 2013. – 206 с.

САБАБҲОИ ИСТИФОДАИ ЗИЁДИ АШЪОРИ ИРФОНИИ ШОҲФУТУР МУҲАББАТШОҲЗОДА ҲАНГОМИ МАДҲИЯХОНӢ

Мадҳия ҳамчун асари силсилаӣ ва яке аз жанрҳои бузургҳаҷм дар шакли созию овозӣ дар байни тоҷикони Бадахшон густариши ёфтааст ва аз падидаҳои нодир дар муносиби суннати ин мардум маҳсуб мешавад. То имрӯз дар баробари фалаку лалаик, даргилику булбулик, то андозае дафсоз ва дигар навъҳои суруд, мадҳия низ мавқеаширо дар ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии мардум нигоҳ доштааст. Мадҳия тибқи вигаҳии забонҳои

гуфтугӯи аҳолии Шугнону Рӯшон дар шакли «мадо» ё «маддо» (аз калимаи арабии «маддох», «мадоеҳ», шакли муфрадаш «мадеҳа») истеъмол мешавад.

Муҳаққиқ дар ин мақола мадҳияҳо – ашъори ирфонии шоири маъруфи Бадахшон Шохфутур Муҳаббатшозодаро мавриди таҳлил қарор дода, сабабҳои маъруфияти онҳоро дар миёни мадеҳасароеи Бадахшон муайян намудааст. Асоси маъруфияти мутуни ашъори шоирро муаллифи мақола дар содагию равонӣ, оҳангнокӣ онҳо, ибрази ақидаҳои ахлоқӣ, тавсифи бузургони дину мазҳаб нишон додааст.

Калидвожаҳо: мадҳия, маддо, мадҳияхон, мадҳиясарой, ашъори эътиқодӣ, шеърҳои ирфонӣ, маросим, суннат, оҳангҳои мадҳияхонӣ.

ПРИЧИНЫ ШИРОКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИСТИЧЕСКИХ СТИХОВ ШАХФУТУРА МУХАББАТШОХЗАДА ВО ВРЕМЯ МАДХИЯСАРОИ

Мадҳия, представляющая собой серийное произведение и один из масштабных жанров голосового-музыкального вида, популярна среди таджиков Бадахшана и считается редким явлением в традиционной музыке этого народа. По сей день, наряду с фалак и лалайик, даргилик и бульбулик, в некоторой степени дафсоз (групповая игра на дафе) и другими видами песен, мадҳия также сохраняет свое место в духовной и культурной жизни народа. Мадҳия употребляется в форме «мадо» или «маддо» (от арабского слова «маддох» (сказитель священных истин), «мадоех», форма е.ч. «мадеха») в соответствии с особенностями разговорных речей населения Шугнана и Рушана.

В данной статье исследователь проанализировал мистические стихи известного поэта Бадахшана Шохфутура Муҳаббатшохзада и определил причины их популярности среди певцов мадҳия Бадахшана. Автор статьи показал основу популярности поэзии поэта в ее изящности и простоте, её напевности, выражении в ней нравственных идей и воспевании великих религиозных деятелей.

Ключевые слова: мадҳия, маддо (восхваление), мадҳияхон (певец религиозно-панегрической поэзии), мадҳияхони (религиозно-панегрическое пение), религиозная поэзия, мистическая поэзия, церемония, традиция, мотивы прославления.

REASONS FOR THE WIDE USE OF MYSTICAL POEMS SHAHFUTUR MUHABBATSHOZADA DURING MAHIASARO

Madhiya, which is a serial work and one of the large-scale genres of voice-musical type, has become widespread among the Tajiks of Badakhshan and is considered a rare phenomenon in the traditional music of this people. To this day, along with falak and lalayik, dargilik and bulbulik, to some extent dafsoz (group performance on daf) and other types of songs, madhya also retains its place in the spiritual and cultural life of the people. Madhiya is used in the form of "mado" or "maddo" (from the Arabic word "maddoh", "madoeh", the form of single form "madeha") in accordance with the characteristics of the spoken languages of the population of Shugnan and Rushan.

In this article, the author analysed the mystical verses of the famous Badakhshan poet Shokhfutur Mukhabatshohzode and determined the reasons for their popularity among Badakhshan madhya singers. The author of the article showed the basis of the popularity of the poet's poetry in its elegance and simplicity, its melodiousness, the expression of moral ideas and the glorification of great religious figures.

Key words: madhya, maddo (praise), madhyakhon (singer of religious-panagric poetry), madhyakhoni (religious-panagric singing), religious poetry, mystical poetry, ceremony, custom, madhya mativas.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таваккалов Ҳайдармамад – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru.

Сведения об авторе: Таваккалов Ҳайдармамад – кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева; Тел: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru.

About the author: Tavakkalov Haydarmamad, Candidate of Philology Sciences in the Department of Literature and Journalism of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone: (+992)8213323. E-mail: haydar6060@mail.ru.

УДК: 891.550.3

БАҲСҶОЕ ПЕРОМУНИ ТАРҶУМАҲОИ ФОРСИИ «МАҶОЛИС-УН-НАФОИС»

Кароев Умед

Донишгоҳи давлатии Тирмиз

«Маҷолис-ун-нафоис» манбаи муҳимме барои таҳқиқи таърихи адабиёт аст. Ин тазкира иттилооти ҷолиберо дар мавриди муҳити адабӣ ва иҷтимоии қарни понздаҳуми мелодӣ ироа мекунад. Дар мавриди ҷойгоҳи тазкираи Навоӣ дар таърихи адабиёти форсӣ Алиасғари Ҳикмат чунин навиштааст: «Дар иртиботи риштаи таърихи адабиёти Эрон «Маҷолис-ун-нафоис» шаъни босазо дорад. Агар кутубе, ки дар шарҳи ҳол ва маҷоли бузургони суҳан навишта шудааст, аз қадимулайём то замони ҳол, як силсилаи мураттаб фарз кунем, ҳалқае, ки ду китоби «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Тухфай Сомӣ»-и Соммирзои Сафавиро ба якдигар васл кунад, ҳамоно ин китоб ва изофоти тарҷумаҳои беназири он хоҳад буд ва дар ҳақиқат он «ҳалқаи мафқуда» инак мавҷуд шуда ва ин силсилаи мунфасилро ба якдигар муттасил кардааст» [12, ҷарғи воқ 5]. Ба ҳамин далел дар муддати кӯтоҳе чанд бор ба форсӣ тарҷума шудааст ва муҳаққиқони адабиёти қарни понздаҳум ағлаб ба ин тазкира ва тарҷумаҳои он муроҷиат мекунанд.

Алиасғар Ҳикмат дар соли 1945 дар Техрон ду тарҷумаи форсии тазкираи Алишер Навоӣро мунташир кард. Дар он замон нашри тарҷумаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» нахустин гом дар шинохт ва баррасии ин тазкираву тарҷумаҳои он буд. Аммо ба гуфтаи пажӯҳишгари эрон Саъиди Шафеъиён, «ин марди бузург иштибоҳе дар олами китобшиносӣ кардааст ва он ин аст, ки ба ин тарҷумаҳо унвони тазкираи «Маҷолис-ун-нафоис» дода ва номи муаллифашро низ Амир Алишери Навоӣ овардааст. Бар ҳамин асос имрӯз ҳар муҳаққиқи дақиқе дар ирҷооташ ба ин китоб гирифтори сардаргумӣ мешавад, зеро нависанда ё нависандагони бахши умдае аз ин китоб мутарҷимонанд» [15, 63]. Имрӯз пурсиши аслии ин аст, ки ин осорро тарҷума хонем, ё осори мустақил?

«Дар ҳамон ибтидо дар маҳфилҳои илмӣ тафавути байни нусхаи аслии ва тарҷумаҳо пажӯҳишгаронро шигифтзада карда ва саволоте монанди «то кучо метавонем тарҷумаҳоро ба унвони тарҷумаи дақиқ бипазирем?», «чаро мутарҷимон ҳангоми тарҷума ба қоида пойбанд набудаанд?» ё «нусхаҳои хаттии маъруф ба тарҷума оё асарҳои мустақиле набудаанд?», матраҳ шуданд.

Пеш аз нашри тасҳеҳи Ҳикмат дар қаламрави Шуравии собиқ кам касе аз вучуди тарҷумаҳои ин тазкира иттилоъ дошт. Агарчи дар қарнҳои гузашта низ дар бораи

аҳаммияти илмию адабии тазкираи Навоӣ ва тарҷумаҳои форсии он ишораҳои шудааст, мутолиаи илмӣ ва академикии он дар марзҳои Шуравии собиқ ва ҳатто дар кишварҳои дигар пас аз ин нашр оғоз шудааст. Ин ҷо лозим аст, ки нигоҳи иҷмолӣ ба даврони омӯзиши илмӣ ин тазкира дар маҳфилҳои илмӣ шуравӣ дошта бошем.

Ба таври кулӣ, дар қаламрави Шуравии собиқ аз соли 1926 то 1941 қорҳои қобили таваҷҷуҳе барои таҳқиқи зиндагӣ ва мероси адабӣ ва илмӣ Навоӣ анҷом гирифтааст. Ба унвони мисол метавонем ба қорҳои таҳқиқотии анҷомшуда то соли 1926 дар остонаи понсадумин солгарди таваллуди Алишери Навоӣ аз рӯйи солшумории ҳиҷрии қамарӣ [4, 129], интишори маҷмуаи мақолаҳо бо сарсухани В. Бартолд дар соли 1928 [11, 31] ва ниҳоят дар соли 1941 дар остонаи ҷашни понсадумин солгарди ӯ аз рӯйи солшумории мелодӣ ёдовар шавем. А. Боровков ҳамон солҳо навишта буд, ки ин солгард шароити мусоидеро барои мутолиаи воқеан илмӣ ва ҷомеи қори ӯ фароҳам овардааст [6, 111]. Аммо ҳатто ҳамон солҳо тазкираи Навоӣ мунташир нашуда буд.

Дар даврони пеш аз инқилоб, агарчи муҳаққиқони рус ва аврупоӣ дар бораи тазкираи Навоӣ ишораҳои карда буданд ва намунаҳои аз ин тазкира дар «Хрестоматияи туркӣ» оварда шуда буд [13, 28], бузургоне, мисли Садриддин Айнӣ ҳангоми таҳияи «Намунаи адабиёти тоҷик», ки соли 1926 дар Маскав мунташир шуда, аз «Маҷолис-ун-нафоис» ба унвони манбаи муҳимме истифода кардааст [1, 92-94], то даҳаи чихилум тазкираи Навоӣ ва тарҷумаҳои он ба таври илмӣ тадқиқ нашуда буд. Аз ин рӯ, тарҷумаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» бо тасҳеҳ ва интишори Алиасғари Ҳикмат зуд дар маҳфилҳои илмӣ Иттиҳоди Шуравӣ шухрат ёфт. Фаҳрии Ҳиравӣ ва Ҳакимшоҳи Қазвинӣ фақат ба унвони мутарҷумони тазкираи Навоӣ шинохта шуданд.

А.К. Боровков дар соли 1947 ба муносибати интишори ин китоб нақде навишт ва хотирнишон кард, ки агарчи иттилооти каме дар мавриди тарҷумаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» вуҷуд дошт, пас аз интишори тасҳеҳи Ҳикмат метавон дар бораи онҳо тасавури комилтаре ҳосил кард ва ин тарҷумаҳо барои таҳқиқи адабиёти қарни 15 муҳимманд [5, 538]. Боровков ибтидо ба нусхаҳои, ки мавриди истифодаи Ҳикмат қарор гирифта буданд, таваҷҷуҳ зоҳир кард ва ба чунин натиҷагирӣ расид, ки тафовутҳои борики матни тарҷумаҳо сабаб шудааст Ҳикмат матни таъмимефта ироа надихад. Боровков бо ёдовар шудани матни интиқодӣ набудани наشري Ҳикмат, дар як китоб ба мувозоти ҳам будани ду тарҷума ва ба вуҷуд доштани иштибоҳоте дар муқоиса бо матни аслии низ ишора кардааст.

Дар соли 1952 мақолаи Болдирев мунташир шуд. Ӯ бо ибрози таассуф аз мунташир нашудани тазкираи Навоӣ то ҳамон сол навишта буд ин ҳалоро наشري Ҳикмат пур хоҳад кард ва ҳам тарҷумаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис»-ро манбаҳои муҳимме барои баррасии таърихи адабиёт доништа буд [3, 152]. Бачуръат метавон гуфт, ки Болдирев роҳро барои таҳқиқоти баъдӣ дар бораи ҳуди «Маҷолис-ун-нафоис» ва тарҷумаҳои форсии он дар Шуравии собиқ ҳамвор кард. Нависанда дар ин мақола изъон мекунад, ки дар мавриди соли такмили ин тазкира ба натиҷаи қатъӣ нарасидааст. Тардиди нависанда ношӣ аз иттилооти муҳимме дар китоби «Навоӣ»-и Бертелс буд, ки дар сол 1948 тавассути интишороти Академияи улуми Иттиҳоди Шуравӣ мунташир шуда буд. Бертелс ин фарзияро матраҳ кард, ки тазкираи Навоӣ дар солҳои 1491-1492 такмил шуда, шояд баъдан тавассути ҳуди нависанда ё шахси дигаре дар солҳои 1498-1499 таҷдиди назар шудааст. Болдирев, ҳамчунин навишта буд, ки нусхаи дигаре аз тазкира дар китобхонаи салтанатии Вена вуҷуд дорад. Саранҷом дар соли 1956 муҳаққиқи машҳури навоишинос — Сӯйима Ғаниева таҳти ҳидояти илмӣ Болдирев пажӯҳиши илмӣ анҷом дод ва матни интиқодии «Маҷолис-ун-нафоис»-ро мунташир кард [9, 4].

Болдирев ба нақл аз Алиасғари Ҳикмат ишора карда, ки ин тарҷумаҳо ҳовии иттилооти такмилии зиёде ҳастанд ва барои кадом муҳити адабӣ ва дарбор тарҷума

шудани онҳо таваҷҷуҳи хос нишон додааст. Бояд каме дар ин қисмат макс кунем, зеро дар бархе аз мутолиот дар мавриди тарҷумаҳо ба ин амр ба унвони як воқеияти пешипоафтода таваҷҷуҳи зиёде накардаанд. Набояд фаромӯш кард, ки таъсири авзои сиёсий-иҷтимоӣ, дарбор ва муҳити адабӣ омили аслии пайдоиши ин тарҷумаҳо будааст.

Мо аз ҳамин тариқ мефаҳмем, ки тарҷумаҳо ба дарборҳои Сафавиён, Усмонӣ ва тарҷумаи Шохалӣ ибни Абдулалӣ барои Динмуҳаммад пешкаш шудаанд ва ба ин саволҳо посух меёбем:

1. Ба тарҷумаҳо чаро на «Маҷолис-ун-нафоис», балки «Латоифнома», «Ҳашт биҳишт», ё «Тазкират-уш-шуаро» ном ниҳодаанд?

2. Чаро муқаддимаи Навоӣ ҳазф шудаасту ҳуди мутарҷумон пешгуфтор навиштаанд?

3. Чаро иттилоотро дар бораи Ҳусайн Бойқаро Фаҳрӣ мухтасар кардааст ва танҳо ду байт аз он боқӣ мондааст?

4. Чаро Фаҳрӣ гумон мекунад, ки ашъори мансуб ба «Мирзо» дарвоқеъ мутааллиқ ба «Амир» аст (Болдирев ба нақл аз тарҷумаи Фаҳрӣ дар паронтез ба номи Алишер ишора кардааст)?

5. Фаҳрӣ ба чӣ манзур иттилоот ва ашъори 189 нафари дигарро изофа кард? (таҳқиқоти солҳои ахир нишон додааст, ки ин адад нодуруст аст).

6. Аз чӣ сабаб фасли шашуми тарҷумаи Ҳакимшоҳи Қазвинӣ шомили иттилоот ва осори 40 шоири ироқӣ ва озарбойҷонӣ аз дарбори султон Яъқуби Окҷуянулу аст?

7. Бо чӣ ҳадафе Қазвинӣ ҳаштумин «биҳишт»-ро изофа карда ва онро ба ду қисмат тақсим кардааст, ки дар бахши аввал иттилооте дар бораи шоирони пеш аз султон Салимро аз бахшҳои аз «Баҳористон»-и Мавлоно Ҷомӣ нусхабардорӣ кардааст [12, ʎ; 5, 537; 15, 65] ва бахши дувум ҳовии иттилооте дар мавриди ашъори султон Салим ва шоирони дарбори ӯ мебошад?

Болдирев бо ишора ба норизоятии Ҳикмат аз нусхаҳои, ки дар ихтиёр дошта, баррасии ду тарҷумаро муваффақиятомез тавсиф ва хотирнишон кардааст, ки талошҳои вай боис шуд, то байни асл ва тарҷума тамоюз қоил шавем. Ў бо мавриди тарғид қарор додани навиштаҳои Ҳикмат ва Ҳакимшоҳи Қазвинӣ дар бораи ҷойгоҳи забони форсӣ дар Ҳироту Истанбул, дар бораи ин ки оё сокинонаш туркӣ медонистаанд ё на, изҳори назарҳое кардааст, ки то ҳудуде баҳсбарангезанд. Ў ба нигариши мутарҷумон нисбат ба забони аслии тазкира мепардозад ва ба таври худ меҳаҳад онҳоро ба бархӯрди ноодилона бо забон муттаҳам кунад. Ба назар мерасад, ӯ тааҷҷуб кардааст, ки чӣ гуна мумкин аст бидуни тарҷума матни аслиро дар Ҳирот, Хуросон ва Истанбул дарк накунанд? Ў дар муҳолифат бо назариёти Ҳикмат ва Қазвинӣ аз «боварҳое» истинод кардааст, ки дар илми шуравӣ ғолиб буданд. Ҳатто гуфтаи Ҳакимшоҳи Қазвинӣ, ки «ашъори он китоб ба забони форсӣ ва шарҳи ҳоли муаллифон ба забон туркӣ-тоторист ва ҳар кас («ҳама») ин забонро намедонад»-ро ба сурати «ҳеҷ кас намедонад» («никто не знает») оварда, дар идомаи баҳс дар бораи он чи Ҳакимшоҳ нанавишта буд, пардохтааст [3, 156]. Ин дар ҳолат, чунонки ҳуди Ҳакимшоҳ навиштааст, «меҳост ашъор ва шарҳи ҳолҳо ба як забон бошад ва форсигӯён аз он лаззат бибаранд» [12, 182]. Султон Салим низ умдатан ба форсӣ шеър месурӯд. Шояд ин натиҷаи иштибоҳ хондани як матни форсӣ буд ё таъсири адабиётшиносии идеологии шуравӣ бо ҳадафи «ифшои» нигариши манфии «маҳофили ашрофӣ» дар бораи «забонҳои бумӣ», ки дар асл вучуди хориҷӣ надошта, ё чизи дигар, мушаххас нест. Аммо вақте суҳбат аз тарҷумаҳои тазкира мешавад, ин як рӯйкардро намешавад ҳолисона донист.

Чунонки мебинем, пас аз нашри тасҳеҳоти Алиасғари Ҳикмат ин осор танҳо ба унвони тарҷумаҳо мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтанд. Назароти Болдирев дар мавриди нусхае, ки дар каталоги Rieu музейи Британия тахти шумораи 104 ниғадорӣ мешавад низ то ҳудуде баҳсбарангез аст. Ӯ алорағми ин ки номи мутарҷим – Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ дар нашри Ҳикмат омада буд, номи мутарҷумро канор гузошта ва мутарҷимро муттаҳам ба «выпад», «ҳамлаи каломӣ» ба забон туркӣ кардааст. Дар нусхае, ки Алиасғари Ҳикмат таҳия кардааст, муқаддимаи тарҷумаи Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ ба шарҳи зер омадааст: *«Чун забони форсиро дар китобат ва тақаллум удабо бар забони туркӣ руҷҳон медиҳанд, хосса дар замони султони замон – султон Динмуҳаммад, аз ин рӯ, бар ҳасби хоҳиши баъзе аз дӯстон «Тазкират- уш-шуаро»-и Мир Алишерро ба форсӣ нақл намудааст»*. Аммо мушаххас нест Болдирев иборати "забони нисбатан тавсеанаёфта (ё начандон нафис)-и туркӣ комилан мавриди бетаваҷҷуҳӣ қарор гирифт"-ро аз кучо овардааст. Пазируфтани ин ҷумла, ки «надонистан ё адами хоҳиши дониستاني забони ўзбекии қадим барои соҳибони нави Хуросон амри табиӣ буд... ва ин дар тарҷума мунъакис шудааст», мушkil аст, зеро ҳамон гуна ки дар боло зикр шуд, ҳадаф аз тарҷумаи Фаҳрӣ, «ошкор сохтани зебоии пушти ҳичоби забони туркӣ-тоторӣ ва нишон додани он ба аҳли фазилат ва камол» ва ироаи он ба «азизон ва ходимоне, ки туркӣ намедонанд», ё тарҷумаи Қазвинӣ бо ҳадафи «ашъор ва шарҳи ҳолҳо ба як забон бошанд ва форсигӯён аз он лаззат бибаранд» будааст. Дар асл ин ба «надонистан ё адами хоҳиши дониستاني забон» рабте надорад. Ё султон Динмуҳаммад – хоҳарзодаи Абдуллоҳи Шайбонӣ чӣ тавр метавонист бигӯяд «ман намехоҳам забони туркиро бидонам?»

Шояд чунин назароти манфӣ боиси камтаваҷҷуҳӣ ба тарҷумаи Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ шудааст. Муҳаққиқи тоҷик У. Каримов навиштааст: пас аз он ки тазкираҳои «Тухфаи Сомӣ» ва «Музаққир-ул-аҳбоб» таълиф шудаанд, тарҷумаи Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ арзиши илмӣ худро ҳамчун сарчашмаи муҳим аз даст дод [10, 25]. Муҳаққиқи дигар Р. Воҳидов аз тарҷумаеро, ки Болдирев «нотамом» [3,154] ва Ҳикмат «дар васати тарҷума, пас аз шарҳи ҳоли Улуғбек қатъ шуда» [12, 1] тавсиф карда буданд, ба чунин натиҷагирӣ расидааст, ки гӯё Шоҳалӣ бин Абдулалӣ «бисёр озодона тарҷума кардааст» ва агарчи бахше аз иттилооти марбут ба Улуғбек Мирзоро ҳифз карда, «ҳаштумин маҷлисро, ки ба Ҳусайн Бойқаро ихтисос дода шуда буд, ба кулӣ аз тарҷумаи худ ҳазф кардааст». Ин дар ҳолест, ки тибқи иттилооти навин дар миёни тарҷумаҳои шинохташуда то ба имрӯз, тарҷумаи Шоҳалӣ Абдулалӣ наздиктарин тарҷума ба асл аст. Пас, ин тарҷума ҳам набояд мавриди камтаваҷҷуҳӣ қарор мегирифт.

Дар тадқиқи тарҷумаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» адабиётшиноси маъруфи бухорӣ Раҳим Воҳидов қорҳои қобили таваҷҷуҳе анҷом додааст. Ӯ дар сарсухани китоби «Тарҷумаҳои форсии «Маҷолис-ун-нафоис» ёдовар шудааст, ки адабиётшиносони тоҷику ўзбек, аз ҷумла олимони тоҷик — Абдулғанӣ Мирзоев, Холиқ Мирзозода, Камол Айнӣ, Абдулло Сатторов ва олимони ўзбек — Мақсуд Шайхзода, Натан Маллаев, Абдуқодир Ҳайитметов, Сўйима Ғаниева дар мақолаҳо, монографияҳо ва китобҳои дарсияшон ба тарҷумаҳои форсӣ ишора кардаанд [7, 5]. Пеш аз ҳама, Воҳидов ба он таваҷҷуҳ кардааст, ки тарҷумаи Фаҳрӣ ҳовии иттилоот дар бораи 385 суханвар аст ва ба чунин натиҷагирӣ расидааст, ки агар мутарҷим нусхаи даҳ сол пеш аз марги Навоиро тарҷума намекарду тарҷумаро аз рӯи таҳрири дуҷуми тазкира анҷом мебуд, дар бораи 459 суханвар метавонист иттилоот бидиҳад. Р. Воҳидов дар ин навиштааш ба он ишора мекунад, ки тарҷумаҳои форсӣ ба унвони мавзуи пажӯҳиш мавриди тадқиқ қарор нагирифтаанд ва талош кардааст, ки аҳамияти илмӣ тарҷумаҳоро барои ҷомеаи илмӣ ва хонандагони Ўзбекистон шарҳ диҳад.

Р.Воҳидов дар ин навиштааш сабабҳои тарҷума шудани тазкираи Навоӣ, муносибати мутарҷимон ба матни асли, монандӣ ва тафовути байни «Маҷолис-ун-нафоис» ва тарҷумаҳоро баррасӣ кардааст [7, 17]. Аммо ӯ ҳамзамон бо истинод ба як навиштаи А. Ҳайитметов ба далели нигариши озодона ба матни асли дар тарҷума (дар мавриди тарҷумаи дувум низ сидк мекунад. У. К.) ёдовар шудааст, ки ин осорро намешавад тарҷумаи дурусту дақиқ гуфт ва ин тарҷумаҳо наметавонанд посухгӯии меъёрҳои тарҷумашиносӣ бошанд. Мухтасар баён шудани шарҳҳои марбут ба фаъолиятҳои мураббиягии илмӣ ва адабии Навоӣ, иртибототи ӯ бо устодон ва ҳамасронаш, ба ҷойи он изофа шудани иттилооти дигар аз сӯйи мутарҷумон ба унвони кистҳои тарҷима арзёбӣ шудааст [7, 6].

Бояд гуфт, ки дигар муосирони Навоӣ дар бораи фаъолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва илмию адабии ӯ маълумоти муфассал додаанд. Иттилооти бештарро дар ин маврид мо метавонем дар китоби Ш. Сирочиддинов «Алишер Навоӣ: таҳлили татбиқӣ-гунашинохтӣ, матншинохтии манобеъ» [13, 207-298], дар мақолаи А. Болдирев «Алишер Навоӣ дар ҳикоятҳои муосирон» [2, 121-152] ва дигар манбаъҳо пайдо кунем. Мусалламан, Фаҳрӣ иттилооти дигареро, ки барои «Латоифнома» лозим буд, ироа кардааст. Аммо Р. Воҳидов барои ислоҳи ин «иштибоҳ» дар ин навиштааш иттилоотеро дар мавриди асари дигари Фаҳрӣ «Равзат-ус-салотин» овардааст, ки иртиботи чандоне бо тарҷумаҳои «Маҷолис-ун-нафоис» надорад [7, 39]. Ба иборати дигар, ӯ дар «Латоифнома»-и Фаҳрӣ «Маҷолис-ун-нафоис»-и Навоиро ҷустуҷӯ кардааст. Дар натиҷаи ин рӯйкард заҳмати Фаҳрӣ ба он шакле, ки мебоист, арзёбӣ нашудааст. Бо вучуди ин дар тавзеҳоташ дар бораи «Чаласаи нухум»-и Фаҳрӣ онро «тазкираи мухтасар» тавсиф намуда, таъкид кардааст, ки «Латоифнома»-ро танҳо тарҷумаи «Маҷолис -ун-нафоис» доништан «тафаккури якҷониба» (ғайримунсифона) хоҳад буд [7, 38].

Қабул аз овардани андешаҳои Р. Воҳидов дар мавриди тарҷумаи Ҳакимшоҳи Қазвинӣ бояд ба мақолаи пажӯҳишгари эронӣ Саъиди Шафъиён бо номи «Тазкирае дар инзиво (баррасии интиқодии ҷопҳои «Латоифнома» ва нусаҳи он) дубора мурочиат кунем. Нависандаи мақола бо ишора ба ин, ки «Латоифнома»-ро дар фосилаи солҳои 1931 – 1933 дар маҷаллаи «Ориентал колледж»-и Лохур доктор Абдуллоҳ бар асоси такнусҳае, ки дар музейи Биритония ба шумораи add.7669 ва таърихи китобати он ҳам соли 965 аст, ҳамроҳ бо ҳавошии қобили тавачҷуҳе ба ҷоп расонда ва Алиасғари Ҳикмат низ ин тарҷумаро бар асоси такнусҳае, ки соли 992 китобат шуда ва ба шумора 3128 дар дар Китобхонаи миллии Табрёз нагаҳдорӣ мешавад, мунташир кардааст, чанд иштибоҳи ин марди бузургро баршумурдааст [15, 63]. Агар «ҳазф шудани» пешгуфтори Навоӣ дар тарҷумаҳои Ҳиравӣ ва Қазвинӣ, ба иборати Р. Воҳидов, далели ноқис хонда шудани тарҷумаи он мутарҷумон шуда бошад [7, 9], гунҷондани муқаддимаи Навоӣ тавассути Алиасғари Ҳикмат дар ин нашр, ба қавли Шафъиён, боиси «сардарғум» шудани муҳаққиқони дигар шудааст.

Яке дигар аз пажӯҳишгарон эронӣ – Ҳодии Бедакӣ низ бо ишора ба нақси нусаҳи мунташиршуда тавассути Ҳикмат, иттилооти муҳиммеро аз манобеи дигар ҷамъоварӣ ва собит карда, ки чаласаи нухуми ин асар ҳовии иттилооте дар бораи 226 суҳанвар будааст [14, 75]. Ҳодии Бедакӣ ҳангоми омодаسازیи наشري «Латоифнома» ба баррасии татбиқии нусаҳҳои форсӣ ва туркӣ пардохта ва матни туркӣ (илмӣ-интиқодӣ)-и Сӯйима Ғаниеваро низ дар ин китоб овардааст. Ҳамчунин, аз ин пажӯҳиш мушаххас мешавад, ки нигоҳ кардан ба «Латоифнома» танҳо ба унвони як тарҷума иштибоҳ будааст. Воқеан, «Латоифнома» як манбаи муҳимме барои тадқиқи зиндагии фарҳангии Хуросон ва Варорӯд дар нимаи дувуми қарни понздаҳум ва нимаи аввали қарни шонздаҳум, бавежа адабиёти форс-тоҷик ва ўзбеки ин давра аст.

Дидгоҳҳои Р. Воҳидов дар мавриди тарҷумаи дувум низ қобили тавачҷуҳ аст. Ӯ ҳангоми баррасии тарҷумаи дувум «тарҷумаи халлоқона ва озод»-и Қазвиниро ситудааст ва ёдовар шудааст бо тавачҷуҳ ба ин ки «ҷӣ бисёр ганҷинаҳои маънавӣ дар қарнҳои

гузашта аз байн рафта» оварда шудани шарҳи ҳоли 570 суханваро аз сӯйи Қазвиниро набояд «далели кам»-е донист [7, 50]. Ў бар хилофи навиштаҳояш дар мавриди асари Фаҳрӣ дар тааммулоташ бо қадрдонӣ аз ҳадамоти Қазвинӣ ва Фаҳрӣ ба ин натиҷа расидааст, ки пажухишҳои баъдӣ дар бораи муҳити пурбори адабӣ дар нимаи дувуми қарни понздаҳум ва чаҳоряки аввали қарни шонздаҳум бояд бар асоси шавоҳиде аз тазкираи Навоӣ ва тарҷумаҳои форсии он бошад.

То ин ҷо дидем, ки аксари пажухишгарон ба асарҳои Фаҳрии Ҳиравӣ ва Ҳакимшоҳи Қазвинӣ ба унвони тарҷума нигоҳ кардаанд ва дар бархе мавридҳо аз пойбанд набудани онҳо ба матни аслии шигифтзада ҳам шудаанд. Нусхаҳое, ки тавассути Алиасғари Ҳикмат барои чоп тасҳеҳ шуда буданд, алорағми кистихое, ки доштанд, ба муҳаққиқон ин имконро дод, ки ду тарҷумаро бо ҳам муқоиса кунанд. Дар боло зикр шуд, ки пажухишгарони тоҷик низ тавачҷуҳи вежае ба тарҷумаҳои тазкираи Навоӣ доштаанд. Бавежа Усмон Каримов дар китоби «Адабиёти тоҷик дар асри XVI» бо баёни ин, ки наشري тасҳеҳоти Ҳикмат «марҳалаи наvero барои ошноии муҳаққиқон ва донишҷӯёни форсизабон бо тазкираи Навоӣ боз карда» [10, 21], ёдовар шудааст, ки то кунун ҳеҷ муҳаққиқе ба таври ҷудогона ин манбаъҳои муҳимро мавриди баррасии илмӣ қарор намодааст. Ў талош кардааст, то ин вазифаро дар ҷорҷӯбаи ин китоб анҷом диҳад. Каримов низ дар бораи тазкираи Навоӣ, тарҷумаҳо, шабоҳатҳо ва тафовутҳои онҳо иттилооте ироа кардааст.

Аз мулоҳизоти фавқ метавон натиҷа гирифт, ки барои таҳқиқоти анҷомшуда дар қаламрави Шуравии собиқ, тасҳеҳоти Алиасғари Ҳикмат, ки орӣ аз хатоҳои ҷиддӣ набуда, мавзӯи таҳқиқ қарор гирифтааст. Аз сӯйи дигар, ҳуди муҳаққиқон низ изъон доштанд, ки дар тарҷумаҳои тазкира танҳо ҷустуҷӯи радди пой Навоӣ рӯйкарди якҷониба хоҳад буд ва ҷунин рӯйкарде метавонад ҳадамоти Ҳиравӣ ва Қазвиниро тахтушшоъ қарор диҳад. Дар тарҷумаҳои Ҳакимшоҳи Қазвинӣ, ба гуфтаи Воҳидов, «худуди ҳаштод дарсади далоиле, ки оварда шудааст, дар матни аслии нестанд» [Воҳидов (10) 1985: 50] ё дар «Латоифнома»-и Ҳиравӣ пас аз пажухишҳои Бедакӣ маълум шудааст, ки теъдоди суханварони изофашуда на 189 нафар, балки 226 нафар аст. Оё ин далелҳо кофӣ нестанд, ки «Латоифнома» ва «Ҳашт бихишт»-ро ба унвони осори мустақил бишносем? Воқеан, бо тафовутҳои панҷоҳдарсадӣ ё ҳаштоддарсадӣ ҷи гуна мешавад асареро тарҷумаи асари дигар номид?

Ин навъи рӯйкард ҷизе аз аҳаммияти илмӣ, адабӣ ва таърихии «Маҷолис-ун-нафоис» кам нахоҳад кард. Иттифоқан, гурӯҳе аз пажухишгарон бар ин назаранд, ки мутарҷимони тарҷумаҳои яқум ва дувум асарҳои мустақил офаридаанд. Сӯйима Ғаниева, ки матни интиқодии «Маҷолис-ун-нафоис»-ро омода кардааст, ба ҷунин натиҷагирӣ расидааст. Вай ёдовар шуда буд, ки дар пайравӣ аз «Маҷолис-ун-нафоис»-и Навоӣ тазкирахое, мисли «Музаккиру-л-асҳоб», «Музаккир-ул-аҳбоб», «Маҷмаъ-ул-хавос», «Тухфаи Сомӣ», «Маҷмуат-уш-шуаро» (Ғазлӣ), «Маҷмуат-уш-шуарои Ферузшоҳӣ» навишта шудааст [8, 14] Шафеъиён ба ин феҳрист «Нафоис-ул-масир», «Ҳафт иқлим», «Арафот-ул-ошиқин»-ро изофа кардааст [15, 63]. Болдирев ҳам аз Ҳиравӣ ва Қазвинӣ ба унвони аввалин пайравони Навоӣ дар заминаи тазкиранависӣ ёд карда буд [3, 160].

Аз ин гуфтаҳо метавон натиҷа гирифт, ки Ҳиравӣ ва Қазвинӣ бахшхое аз матолиби «Маҷолис-ун-нафоис»-ро тарҷума карда, иттилооти наво изофа кардаанд ва дар пайравӣ аз Навоӣ асарҳои мустақиле навиштаанд. Ин суннат дар қарни Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ як равиши маъмулӣ буд ва дар қарнҳои баъдӣ низ идома ёфт. Навоӣ низ тахти таъсир ё дар пайравии пешиниён осори нодире халқ карда ва мактаби наvero дар тазкиранависӣ поягузори намуда, ки аввалин пайравони ӯ Ҳиравӣ ва Қазвинӣ будаанд. Пас аз наشري матни илмию интиқодии тазкираи «Латоифнома» ва пажухишхое, ки барои бозшиносии тарҷумаҳои дигари тазкираи Навоӣ, мисли «Ҳашт бихишт» ё тарҷумаи Шоҳалӣ ибни Абдулалӣ анҷом гирифтааст, лозим аст, ки натиҷагирӣҳои қаблӣро бознигарӣ кунем.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик (300-1200 ҳиҷрӣ) / Садриддин Айнӣ. – Маскав: «Нашриёти марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сусиёлистӣ». – 1926. – 626 с.
2. Болдырев, А. Н. Алишер Навоӣ в рассказах современников. / А. Н. Болдырев. // «Алишер Навоӣ». Сборник статей. ИВ АН СССР. – М.–Л., 1946. – С. 121-152.
3. Болдырев А. Н. Персидские переводы «Маджалис ан-нафаис» Навоӣ. / А. Н. Болдырев. // «Уч. зап. ЛГУ», 1952, № 128, в. 3.
4. Болтабоев, Ҳамидулла. Алишер Навоӣнинг илк юбилеи // Жаҳон адабиёти. – 2016. – №2.
5. Боровков, А.К. Алишер Навоӣ (к 500-летию со дня рождения) / А.К. Боровков // Советское востоковедение. I. М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1940. – С. 107.
6. Боровков А.К. «Маджалис-ун-нафаис» («Собрание редкостных») / А.К. Боровков // Известия АН Союза ССР. Отделение литературы и языка. – 1947. – Том VI, вып. 6, (ноябрь – декабрь).
7. Воҳидов, Р. «Мажалис-ун-нафоис»нинг таржималари / Р. Воҳидов. – Т.: «Фан», 1984. – 72 б.
8. Ғаниева, Суйима. Давр адабиёт кӯзгуси / Суйима Ғаниева // Ўзбекистон ССР ФА нашриёти. – Тошкент, 1961 йил, 51 б.
9. Ғаниева Суйима. Кўнгил шамчироғи / Суйима Ғаниева // «Ёшлик» журналининг 2012 йил 1-сон.
10. Каримов, У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI (сарчашмаҳои адабию таърихи ва инкишофи равияҳои асосӣ) / У. Каримов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 228 с.
11. Лунин, Б.В. Вклад русских ученых в изучение жизни и творчества Алишера Навоӣ / Б.В. Лунин // Общественные науки в Узбекистане. – 1968. – №4.
12. Навоӣ, Амир, Алишер. Маҷалис-ун-нафоис / Алишери Навоӣ. Ба эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат. – Техрон: Чопхонаи Бонки миллии Эрон, 1945. – 468 с.
13. Сироҷиддинов, Шухрат. Алишер Навоӣ: манбаларнинг қиёсий-типология, текстология таҳлили / Шухрат Сироҷиддинов. – Т.: Академнашр, 2011. – 326 б.
14. Фаҳрии Ҳиравӣ. Латоифнома (тарҷумаи «Мажалис ун-нафоис»-и Амир Алишер Навоӣ). / Ҳиравӣ Фаҳрӣ // Тасҳеҳ ва тадқиқи доктор Ҳодии Бедақӣ. – Техрон: Интишороти доктор Маҳмуди Афшор бо ҳамкориҳои интишороти «Сухан», 1398 ҳ. ш. – 654 с.
15. Шафъён, Саъид. Тазкирае дар инзиво (Баррасии интиқодии чопҳои «Латоифнома» ва нусаҳои он) / Саъид Шафъён // Маҷаллаи «Оинаи мерос». № 58. – Техрон, 1395 ҳ.ш. – С. 57- 83.

**БАҲСҶОЕ ПЕРОМУНИ ТАРҶУМАҲОИ ФОРСИИ
«МАҶОЛИС-УН-НАФОИС»**

Алиасғари Ҳикмат дар соли 1945 дар Техрон ду тарҷумаи форсии тазкираи Алишери Навоӣро мунташир кард. Назири тарҷумаҳои форсии «Маҷалис-ун-нафоис» нахустин гом дар шинохт ва баррасии ин тазкираву тарҷумаҳои он буд. Аммо ба гуфтаи пажӯҳишгари эронӣ, Саъиди Шафъён, «ин марди бузург иштибоҳе дар олами китобиносии кардааст ва он ин аст, ки ба ин тарҷумаҳо унвони тазкираи «Маҷалис-ун-нафоис» дода ва номи муаллифширо низ Амир Алишер Навоӣ овардааст. Бар ҳамин асос имрӯз ҳар муҳаққиқи дақиқе дар ирҷооташ ба ин китоб гирифтори сардаргумӣ мешавад, зеро нависанда ё нависандагони

бахши умдае аз ин китоб мутарҷимонанд». Имрӯз пурсиши асл ин аст, ки ин осорро тарҷума хонем ё осори мустақил?

Дар ҳамон ибтидо дар маҳфилҳои илмӣ тафовути байни нусхаи асли ва тарҷумаҳо пажӯҳишгаронро шигифтзада карда ва саволоте монанди «то қучо метавонем тарҷумаҳоро ба унвони тарҷумаи дақиқ бипазирем?», «чаро мутарҷумон ҳангоми тарҷума ба қоида пойбанд набудаанд?» ё «асарҳои маъруф ба тарҷума оё асарҳои мустақиле набудаанд?» матраҳ шуданд. Аммо ҳамон тавре ки таҳқиқоти ахир нишон дода, ҳадамоти мунҳасир ба фарди Алиасғари Ҳикмат дар мавориде боиси сардурғумии дигар муҳаққиқон шудааст. Бо таваҷҷуҳ ба додаҳои охири мушаххас мешавад, ки натиҷагириҳои илмӣ қаблӣ дар мавриди тарҷумаҳои «Маҷолис-ун-нафоис» ниёз ба бознигарӣ доранд.

Калидвожаҳо: тазкира, тарҷума, мутолиаи қиёсӣ, равобитии адабӣ, муҳити адабӣ, таърихи адабиёт, таъсир, пайравон.

ДИСКУССИИ О ПЕРСИДСКИХ ПЕРЕВОДАХ «МАДЖАЛИС-АН-НАФАИС»

В 1945 году Али Асгар Хекмат опубликовал в Тегеране два персидских перевода антологии Алишера Навои. Публикация персидских переводов антологии Навои была первым шагом в распознавании и изучении антологии и её переводов. Но, по словам иранского ученого Саида Шафиюна, этот великий человек допустил ошибку в мире библиографии, и она заключается в том, что он назвал эти переводы «Меджалис-ан-нафаис» и их автором Амир Алишера Навои. По этой причине любой исследователь, читающий эту книгу, сталкивается с недоразумением.

Первоначально различие между рукописями и переводами удивляло исследователей, и были обсуждены такие вопросы, как «насколько мы можем считать переводы точными», «почему переводчики не следовали правилам при переводе» или ««рукописи, известные как переводы, разве не были самостоятельными произведениями?». Однако, как показали недавние исследования, уникальные услуги Али Асгара Хекмата в некоторых случаях вводили других исследователей и в заблуждение. Судя по последним данным, предыдущие научные выводы о переводах «Меджалис ан-нафаис» требуют пересмотра.

Ключевые слова: антология, перевод, сравнительное изучение, литературные связи, литературная среда, история литературы, влияние, последователи.

DISCUSSIONS ABOUT PERSIAN TRANSLATIONS OF «MAJALIS AN-NAFAIS»

In 1945, Ali Asghar Hekmat published two Persian translations of Alisher Nava'i's anthology in Tehran. The publication of the Persian translations of the Navoi anthology was the first step in recognizing and studying the anthology and its translations. But, according to the Iranian scholar Said Shafion, this great man made a mistake in the world of bibliography, and for this reason he called these translations "Majalis an-nafais" and named their author Amir Alishir Nava'i. For this reason, any researcher who reads this book is faced with a misunderstanding.

Initially, the difference between manuscripts and translations surprised researchers, and questions such as "how much can we consider translations to be accurate translations", "why did the translators not follow the rules when translating" or "were the manuscripts known as translations not independent works?" were discussed. However, as recent studies have shown, the unique services of Ali Asghar Hekmat in some cases mislead other researchers. Judging by the latest data, previous scientific conclusions about the translations of "Medjalis an-nafais" require revision.

Keywords: *anthology, translation, comparative study, literary connections, literary environment, literary history, influence, followers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: **Караев Умед** – муаллими калони кафедраи Методикаи таълими забонҳо-и Маркази минтақавии тақмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимони вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон, пажуҳишгари Донишгоҳи давлатии Тирмиз. Тел: 998 90 644 10 99; E-mail: u_karaev@mail.ru

Сведения об авторе: **Караев Умед** – старший преподаватель кафедры Методики преподавания языков» Сурхандарьинского регионального центра повышения квалификации и переподготовки сотрудников народного образования Республики Узбекистан, научный сотрудник Термезского государственного университета.

About the author: **Umed Karaev**, Senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Languages of the Surkhandarya Regional Center for Advanced Studies and Retraining of Public Education Staff of the Republic of Uzbekistan, a researcher at Termez State University.

УДК: 891,550

ТАҶАССУМИ ШУКУҶИ ИНСОН ДАР ШЕЪРИ РӮДАКӢ

Гулбаҳор Усмонова,

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Хушбин будан ё андешаи хуб доштан метавонад ҳар инсонеро аз навмедӣ, нигаронӣ, нороҳатӣ, ғаму андӯх ва амсоли инҳо дур созад. Некбин будан ба коре ё рӯйдоде ба саломатӣ ва оромиши руҳи инсон таъсири беандоза дорад. Инсон дар зиндагӣ ба мушкilotу гирифторихоии зиёде рӯ ба рӯ мешавад, ки боиси афтодаруҳӣ ё аз даст додани оромиши хотир мегардад. Барои ҳамин ба инсон зарур меояд, ки андешаҳои манфиро аз зехнаш дур созад ва ба ҳама кор бо чашми нек назар андозад. Масалан, андешаи «аз паси ҳар шикаст ё мусибат осудагии хотир»-ро дар зехнаш ҷой диҳад.

Барои оромиши хотир амалҳои зиёде сабаб шуда метавонанд – некӣ қардан, дӯстӣ бо ҳамдигар, парҳез аз дурӯғ, ёрӣ расонидан, мардумозор набудан, қаноат қардан, дурӣ аз ҳасад ва амалҳои хуби дигар аст.

Аз қадим то ҳоло шоиру нависандагони зиёде роҷеъ ба сифатҳои ахлоқии инсонҳо навиштаанду менависанд.

Масалан, «Қамоли Хучандӣ, – меғӯяд Бадриддин Мақсудов, – ҳамчун шоири инсонпарвар дар дили мардумон тухми умед барои ояндаи хубро мепароканад, онҳоро некбинона бовар қунонданӣ мешавад, ки ин ғаму дардҳо, номехрубониҳо, парешониҳо, маҳрумиҳо, маҳҷуриҳо ҳама меғузаранд ва боз зиндагӣ ба эътидол хоҳад омад, ҷойи зимистони сардро баҳори ҷонбахш хоҳад гирифт, боз нуру зиёву гармӣ ва дӯстию бародарӣ барқарор хоҳад шуд:

*Ҷамъ бош, эй дил, ки ин вақти парешон бигзарад,
Гарчи мушкил менамояд, лек осон бигзарад!..
Дар ғаму шодӣ бибояд сохтан бо рӯзгор,
З-он ки аз даври замон ҳам ину ҳам он бигзарад...» [5, 225].*

Дар мавриди қаноат, ки яке аз омилҳо дар зиндагӣ ва василае барои ороиши руҳи ҷони мо низ ҳаст, Саъдии Шерозӣ дар «Ғулистон» ҳикояте овардааст, ки: «Ҳаргиз аз даври замон нанолида будаму рӯй аз гардиши осмон дарҳам нақашида, магар вақте ки поям бараҳна буд ва иститоати пойпӯше надоштам. Ба ҷомеи Кӯфа даромадам тангдил, якеро дидам, ки пой надошт. Сипоси неъматӣ Ҳақ ба ҷой овардам бар беафшӣ сабр кардам:

*Мурғи бирён ба ҷашми мардуми сер
Камтар аз барги тарра бар хон аст.
В-он киро дастгоҳи қувват нест,
Шалғами пухта мурғи бирён аст» [9, 104].*

Ин ва дигар ҳикояҳо, андешаҳо ва шеърҳои достонҳои зиёде ҳастанд, ки шоиру мутафаккирони гузаштаи мо дар онҳо барои ба зиндагӣ дилгарм кардани мардум ва дур будан аз ҳар гуна андешаҳои дилсардкунанда эҷод кардаанд. Манбаи некбинию некманишии ин шоирону андешамандон шеърҳои устод Рӯдакӣ. Устод Рӯдакӣ дар сарғаҳои шоирони инсондӯсту инсонпарвар қарор дорад.

Ашъори устод Рӯдакӣро афкори андешаҳои инсондӯстона фаро гирифтаанд. Дар ашъори устод тарғиби ғояҳои башардӯстӣ зиёд ба ҷашм мерасад. Аз нуктаҳои, ки дар боло зикр кардем, якеаш некӣ кардан аст, ки дар аксари ашъори устод инсонии некукор ситоиш шудааст. Дар ин маврид назари адабиётшинос Мирзо Муллоаҳмад, ки дар бораи устод Рӯдакӣ таҳқиқоти зиёде анҷом додааст, чунин аст: «Рӯдакӣ маъниву мақсади асосии зиндагии инсонро, пеш аз ҳама, аз некиву накукорӣ иборат медонад. Дар умри гузарон, ки ҳар лаҳзаи он бебозгашт аст, инсон бояд аз худ танҳо ӯдгории бегазанди некукорӣ, накуғуғторӣ ва накукордорӣ бигзорад» [7, 34-35].

Устод Рӯдакӣ барои ҳимояи мазлумон ва пешгирӣ кардани ахлоқи разилона аз муқофоти амал суҳан ронда, ба қавли Абдулғанӣ Мирзоев, «аз баҳри ситам расонидан сохта нашудани шамшер»-ро [6, 194] таъкид менамояд:

*Чун тег ба даст оӣ, мардум натавон кушт,
Наздики Ҳудованд бадӣ нест фаромушт...*

Аз ин рӯ, устод Рӯдакӣ таъкид мекунад, ки инсон бояд аз бадию мардумозорӣ худро канор гирад, зеро ҳар кас мувофиқи амал ӯ кирдори худ подош мегирад. Яъне, шоир мардумро ба сӯйи дӯстию рафқат даъват мекунад. Ва ин байти машҳури устод Рӯдакӣ тасдиқи гуфтаҳои мост, ки меғӯяд:

*Ангушт макун ранҷа ба дар кӯфтани кас,
То кас накунад ранҷа ба дар кӯфтани мушт! [4, 66].*

«Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ на танҳо ба сифати як шоири соҳибзавқ ва суҳанвари беҳамто, балки ба ҳайси як нафар ҳаками рӯзгордида ва таҷрибаандӯхта асрори зиндагиро дар либоси шеър бозгӯ мекунад ва ба василаи ҳар байти ҳакимонаи худ парда аз румузи зиндагӣ бардошта, хонандаро ҳушдор медиҳад ва ўро сифатҳои неки ахлоқӣ меомӯзад» [8, 91].

Ё ин ки байти дигаре аз устод Рӯдакӣ ба ҳамин мазмун дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ оварда шудааст:

Чӣ хуш гуфт он мард бо он хадеш:*

– Мақун бад ба кас, гар нахоҳӣ ба хеш! [4, 347; 3, 75]

Устод аз замонае ки худ саросар панд аст, таҷриба андӯхтанро талқин менамояд, зеро ин таҷриба метавонад барои фарқ ниҳодан байни некӣ ва бадӣ ба инсон ёрӣ намояду ҳақиқати зиндагиро омӯзад. Шоир меҳодад, ки мо ба он «наку бингарем» ва ибрате гирифта бошем:

Замона панде озодвор дод маро,

Замонаро чу наку бингарӣ, ҳама панд аст [4, 71].

Дар мавриди «панди озодвор»-и устод Рӯдакӣ адабиётшинос Субҳон Амирзода назари худро чунин баён кардааст: «...Вақте ки бо зуҳури давлати Сомониён дар қаламрави Мовароуннаҳр ва Хуросон чунбишҳои бозсозии фарҳангӣ афзуда, оҳанги бозгашт ба хувияти миллӣ ва истиқлолписандӣ шиддат ёфт, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар фаъолияти эҷодӣ бо руҳи тавоноии худшиносии миллӣ ва меҳанпарастӣ ба таҷдиди масоили панду ахлоқ, тарбият ва бозсозии инсон пардохт. Ӯ дар эҷодиёти худ, бар хилофи шоеъ гардидани «панди бандгӣ» (динӣ), **консепсияи нави «панди озодвор» ва раҳибаҳои матраҳ намуд, ки он ағлаб ба панду андарзи ориёӣ таъяс дошт**» [2, 55].

Дар дунё шахсони тавонотар ё доротаре ҳастанд ва баъзан касони вазъи зиндагӣшон нисбат ба онҳо харобтар дар сар андешаи мисли онҳо доро буданро мепарваранду орзу мекунанд. Устод Рӯдакӣ ба инсонҳо хотиррасон карданист, ки бояд андешаи ононро накунанд, ки аз онҳо доротаранд, бояд андешаи онҳоеро кард, ки вазъи зиндагӣшон аз мо паस्तтар асту муҳтоҷтаранд. Ва маҳз ҳамин андеша метавонад инсонро аз ғам раҳо созад боиси шодкомии ӯ гардад. Устод Рӯдакӣ мегӯяд:

Ба рӯзи неки касон, гуфт, ғам маҳӯр зинҳор,

Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.

Замона гуфт маро: - Ҳаши хеш дор нигоҳ,

Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст! [4, 71].

Устод Субҳон Амирзода, аз қайди ғам озод будан ва худро дар ихтиёри ғам насупурданро дар «озод зистан» мебинад ва ин ибораро, ки дар хусуси шеърӣ мавриди зикрамон гуфта шудааст, чунин шарҳ медиҳад: «... дар қаринаи ашъори Рӯдакӣ истилоҳи **пурмаъно** ва **пургунҷойиши бостони** **озод, озода, озодвор** ва амсоли ин бо ҳама гуна маънӣ ва тобишҳои маъноияш истифода шуда, ба ин восита тариқати растагори инсон ба таври рангин муҷассам гардидааст. Бинобар он, озод зистан неш аз ҳама – ин аз қайди ғам озод будан, яъне худро дар ихтиёри ғам насупурдан, аз омилҳои тавлидкундаи ғам, хусусан аз бешталабӣ ва беқаноатӣ ва ҳасад «дар беҳ зи худ» ва амсоли он иҷтиноб кардан; бениёз будан ва дар банди тақаллуф ва тааллуқ набудан ва ғайра» [2, 55].

Дар мавриди байти охири ин порчаи шеърӣ, ки бар зидди ҳасад ва ҳашм гуфта шудааст, Абдулғанӣ Мирзоев чунин изҳори назар кардааст: «... агар мо аз роҳи ақидаи сиёсӣ-иҷтимоӣ наздик шавем, дар он ҳол мумкин аст гуфт, ки шоир дар ин ҷо ба созишкорӣ моил гардида, аз шикасти замон лаб бастанро тарғиб кардааст. Вале, агар аз нуқтаи назари фақат талаботи ахлоқӣ назар кунем, дар он сурат мазмуни байтро навъи дигар фаҳмидан мумкин мешавад. Яъне, азбаски дар ҳашмгинӣ ҳар гуна суҳанҳои нолоиқ бе ихтиёр аз даҳон мебарояд ва аз он дар муомилоти байни худии одамон басо ба кас шикастҳое рӯй медиҳад,

*. Ин мисраъ дар «Луғати фурс», саҳ. 75 ба таври зер омадааст: Наку гуфт муздур бо он хадеш...

бинобар он шояд Рӯдакӣ, ҳамчун муаллими ахлоқ, бар зидди хашм баромада бошад, вале дар ҳар ду сурат ҳам, ба фикри мо, мақсади шоир ба мардум манфиат расонидан будааст» [6, 204].

Ё чойи дигар устод Рӯдакӣ озолии инсон ва шодмонии ҳақиқии ӯро дар қаноат кардан дар камӣҳо ва дар банди тақаллуф гирифтӣро нашудан мебинад. Онҳоро, ки аз ин ҳислатҳо бархӯрдор ҳастанд, муътабару комил мешуморад. Устод Мирзо Муллоаҳмадов назари худро доир ба ин мисраъҳои шеърӣ чунин баён мекунад:

«Рӯдакӣ ҳамчунин одамонро ба мағрур нашудан аз дарёфти молу сарват, накардани бадгӯйиву бадкорӣ, наварзидани бухлу ҳасад даъват менамояд. Шоир ҳирсу озро низ аз ҳислатҳои бади инсонӣ мешуморад, онро сабабгори пайдоиши бадгӯйиву бухлу ҳасад ва дигар ҳислатҳои зишт медонад. Дурӣ чустан аз ин ҳислатҳои бад ва пеша кардани қаноатро шоир аз шартҳои зиндагии озодонаи инсон меҳисобад» [7, 38].

*Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ!
Дар банди тақаллуф машав, озод бизӣ!
Дар беҳ зи ҳуде назар макун, ғусса махӯр,
Дар кам зи ҳуде назар куну шод бизӣ!* [4, 219]

Устод Рӯдакӣ дар баробари омӯхтани таҷрибаи зиндагӣ хушбахтиро дар чаҳор чиз ҳулоса карда, барои шахси комил шудан зарур мешуморад. Ӯ бовар дорад, ҳар касе, ки Эзад ӯро аз ин чаҳор насиб гардондаву ин фазилатҳоро дорост, худро аз ғам дур карда метавонад.

«Устои шоирон хирадмандӣ, неқномӣ, хушахлоқӣ ва сиҳатмандии ҷисмониро мояи нишоту шодмонӣ ва саодатмандии фарзандони инсон медонад» [8, 91]. Шоир чунин мефармояд:

*Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихарад:
Тани дурусту ҳӯи неку номи неку хирад.
Ҳар он ки Эзидаш ин ҳар чаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахурад!* [4, 83].

Яке аз фазилатҳои инсондӯстӣ меҳрубонӣ бар афтодагон ва нукта нагирифтӣ ба шахсони кӯру кар мебошад, ки устод Рӯдакӣ меҳодад бо василаи ашъораш мардумро ба ин роҳ даъват намояд.

Аҳмад Абдуллоев дар хусуси ин порчаи шеърӣ кунун менависад: «Ӯ (устод Рӯдакӣ – У.Г.) маънои ин мафҳумро васеъ ва онро, пеш аз ҳама, дар иҷрои қорҳои дурусту одамгарӣ мефаҳмад. Мардӣ ба маънои қаҳрамонӣ диловарӣ як тарафи масъала, тарафи дигари он худро идора карда тавоништан, ба қорҳои хайру неқ машғул шудан, мискиннавозӣ инсонпарварӣ кардан, хусусан ранҷу озори бечорагонро раво надида ва ба мадади онҳо шитофтӣ аст» [1, 71].

*Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ!
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ!
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ!* [4, 222].

Шоирини инсондӯсту ғамхор, ҳеҷ вақт нисбат ба мардуми ғамдору аламзада бетараф набудааст. Шеърҳои устод баёнгари ин гуфтаҳост, ки ӯ хоҳири ҷамъу дили шоди инсонҳоро меҳодад. Субҳон Амирзода дар атрофи ин рубоии устод Рӯдакӣ мегӯяд: «... мафҳуми шодӣ чун ҳолати маҳсули руҳи инсон ва ҳомили пурзӯри неруи маънавӣ ва пирӯз шудан бар бадӣ ва

ҳомилони он – адӯвон, бадандешон, ҳасудон, бадҳоҳон ва амсоли ин арзёбӣ шудааст... Дар ақоиди панду ахлоқи Рӯдакӣ равишу тариқи ворастагӣ ва озодагии ҳаёти инсон ба голибияти руҳи шодмонии ӯ алоқаманд карда шудааст. Яъне, **шод зистан**, ба ақидаи шоир, мабдаи вуҷуди инсони ормонии озодарӯзгор аст» [2, 59-60].

*Ҳон, Рӯдакӣ, аз қайди ғам озод бизӣ!
Бо хоҳири хурраму дили шод бизӣ!
Вайронии худ мангару ободии даҳр,
Вайронии даҳр бину обод бизӣ!* [4, 222; 10, 69].

Ба андешаи Ҳофизи Шерозӣ, ки озоиши ду гетиро дар мурувват бо дӯстону мудоро бо душманон мебинад, устод Рӯдакӣ низ инсонҳоро бо бадҳоҳ ё душмани худ ба тарзи мусолиҳатомез ё бо мулоимат рафтор кардану оҳиста суҳан гуфтанро маслиҳат медиҳад, чунки дар акси ҳол оташи ғазаби ду тараф баланд гашта, сабаби дуру дароз шикастаруҳӣ ва озурдагии хотир мегардад.

*Он-кро донам, ки ӯям душман аст,
В-аз равони пок бадҳоҳи ман аст.
Ҳам ба ҳар гаҳ дӯстӣ ҷӯям-ш ман,
Ҳам суҳан б-оҳистагӣ гӯям-ш ман* [4, 330].

Аз байту мисраъҳои ашъори устод Рӯдакӣ, ки дар ин мақола ба таври гулчин овардем, ҳулоса карда мешавад, ки устод ҳамеша андешаҳои башардӯстона ва хайрхоҳонаро дар дил ҷой додаву дар сар мепарварандааст. Ӯ ин андешаҳоро ба василаи ашъораш ба мардум баён медоштааст. Мо бар ин боварем, ки суҳанони инсондӯстонаи ӯ ба дили золиме ё ситамгаре кора кардаву вай даст аз зулму ситам бардошта бошад, ё ин ки суҳани шоир боиси хушбахтӣ ва оромиши дили садҳо инсони дилшикаставу ҳазорон бечораву бенаво гаштааст. Ҳар панди ӯ, ҳар андешаи ӯ, ки одамонро аз гирдоби ғаму андӯҳ ва нодонию гумроҳӣ раҳо месозад, барои руҳан солим нигоҳ доштани башарият мусоидат хоҳад кард. Ва тавре ки устод Мирзо Муллоаҳмад мегӯяд: «... Афқору эҳсос ва ғояву андешаҳои инсондӯстии устод Рӯдакӣ, ки дорои моҳияти умумибашарианд, на танҳо имрӯз, балки фардо низ барои тарбияву ташаккули инсони комили сайёраи мо хидмати шоистае анҷом хоҳанд дод» [7, 42].

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи IX. Нашри I / А. Абдуллоев. – Душанбе: Маориф, 1990. – 350 с.
2. Амирзода, Субҳон. Падидаи нодир / Субҳон Амирзода. – Душанбе: Адиб, 2008. – 104 с.
3. Асадии Тӯсӣ, Абумансур. Луғати фурс / Абумансур Асадии Тӯсӣ. Ба кӯшиши Муҳаммаддабири Сиёқӣ. – Техрон: Таҳурӣ, 1336. – 209 с.
4. Ахтарони адаб. Ҷилди 1. – Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо мукаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
5. Мақсудзода, Бадриддин. Афқори иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва тарбиятии Камоли Хуҷандӣ / Бадриддин Мақсудзода // Офтоби тарбият. – Душанбе: Маориф, 2021. – 351 саҳ.
6. Мирзоев А. Абу Абдулло Рӯдакӣ / А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 275 с.
7. Муллоаҳмад, Мирзо. Равзанаи хирад / Мирзо Муллоаҳмад. – 647 саҳ. (Манбаи интернетӣ). <https://ravshanfikr.tj/ilm-oi-gumanitar/mavodho/153-ravzanai-khirad.html#.YpChmVhBzZ4>

8. Насриддин, Абдулманнон, Насриддинов Фахриддин. Рӯдакӣ – устоди суханварони ачам. / Абдулманнони Насриддин, Насриддинов Фахриддин. – Хучанд: ҶДММ МИИ «Ганҷинаи сухан», 2008. – 206 с.
9. Саъдии Шерозӣ Муслиҳиддин. Гулистон. Боби севум. «Дар фазилати қаноат» / Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 231 с.
10. 1000 мисраи Рӯдакӣ. Таҳияи матн аз Расул Ҳодизода ва Ансор Афсаҳов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 192 с.

ТАҶАССУМИ ШУКУҲИ ИНСОН ДАР ШЕЪРИ РӮДАКӢ

Дар мақола масъалаи шинохт ва бузургдошти инсон дар шеъри Устод Рӯдакӣ баррасӣ гардидааст. Устод Рӯдакӣ дар замони эҳёи тамаддуни ориёӣ зиста, Инсонро ободгар ва неруи тавоноии эҳёи ҷаҳон медонад. Бинобар ин дар ашъорааш низ бузургӣ ва шукуҳи инсони ободгару хирадманд ва озоданаҷодро меситояд. Инсони васфнамудаи Устод Рӯдакӣ инсони боахлоқу накукор ва покизаниҳоду тавоноист. Тавоноии инсони ситудаи Рӯдакӣ аз донишу хирад ва одоби ахлоқи неки инсонӣ манишад мегирад.

Шаҳомату виқори инсон дар шеъри Устод Рӯдакӣ сазовори тадқиқоти амиқу фарогирест, ки ба чанд нуктаи он дар ин нигошта таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: устод Рӯдакӣ, некманишӣ, шоири инсонпарвар, тарғиби гоҳҳои башардӯстӣ, ёдгориҳои бегазанд, ҳимоя, мукофоти амал, дӯстию рафоқат, рӯзгоридида, байти ҳакимона, ахлоқ, Мовароуннаҳр ва Хуросон, мақсади шоир, қаноат, шодмонӣ.

ОПИСАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ СЛАВЫ В ПОЭЗИИ РУДАКИ

В статье рассматривается проблема познания и уважения человека в поэзии Устода Рудаки. Рудаки жил в период возрождения арийской цивилизации и считал человека преобразователем, могущественной и возрождающей силой мира. Поэтому в своих стихах он воспевает величие и славу созидательного, мудрого и свободного человека. Человек, которого восхваляет Устод Рудаки, – человек нравственный, добродетельный, чистый и сильный. Сила достойного похвалы человека, по мнению Рудаки, исходит из его знаний, мудрости и добрых человеческих нравов.

Человеческое достоинство в поэзии Устода Рудаки заслуживает глубокого и всестороннего изучения.

Ключевые слова: Устод Рудаки, благодеяние, поэт-гуманист, пропаганда гуманистических идей, памятник, защита, награда за труд, дружба, жизненный опыт, мудрые слова, нрав, Мавераннахр и Хорасан, цель поэта, довольство, радость.

DESCRIPTION OF HUMAN HONOR IN RUDAKI'S POEM

This article deals with the problems of recognition and respect for a person in the poetry of Ustod Rudaki. Ustod Rudaki lived during the revival of the Aryan civilization and considered man to be a prosperous, powerful and regenerating force in the world. Therefore, in his poems, he sings of the greatness and glory of a prosperous, wise and free person. The person praised by Ustod Rudaki is a moral, virtuous, pure and strong person. The strength of the praiseworthy man Rudaki comes from his knowledge, wisdom and good human morals.

In most cases, the author studies human dignity in the poetry of Ustod Rudaki, which deserve a deep and comprehensive study.

Key words: *Ustod Rudaki, beneficence, humanist poet, propaganda of humanistic ideas, monument, protection, reward for work, friendship, experience, wise words, disposition, Maverannahr and Khorasan, poet's goal, contentment, happiness.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Гулбаҳор Файзиддиновна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru.

Сведения об авторе: Усманова Гулбаҳор Файзиддиновна – соискатель Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru.

About the author: Usmonova Gulbahor Fayziddinovna, Researcher in the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street,. Phone: (+992) 988794535. E-mail: usmonova@inbox.ru.

УДК: 891.55.092

ЧАНД СУХАН ДАР БОРАИ ДОСТОНИ «СУРӢШИ СТАЛИНГРАД»-И МУӢМИН ҚАНОАТ

Бухориев Олим

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Достони «Сурӯши Сталинград» бо ҷаззобияти ҷанбаҳои эпикӣ ва лирикии ҳеш тавонист диққати мунтақидони зиёдеро, монанди Г. Ломидзе, В. Коротич, Соҳиб Табаров, Атахон Сайфуллоев, Г. Середин, Е. Уманская, Худой Шарифов, Аскар Ҳаким, Юсуф Акбарзода, М. Числов, Аламхон Кӯчаров, Абдурахмон Абдуманнонов, Рустам Ваҳҳобзода ва дигарон ба худ ҷалб намояд. Ин достон дар муҳити адабии солҳои 70-80-уми асри XX ба адабиёти шаклан милливу мазмунан сотсиалистии ҷумҳурии собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ ҳолу ҳавои тоза ворид кард.

Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, ки аз ҳар ҷиҳат як рӯйдоди ниҳоят мураккабу мудҳиши аср ба шумор мерафт, дар маркази таваҷҷуҳи адибони зиёде қарор дошт. Муъмин Қаноат низ дар радифи адибони шуҳратёри замони худ дар ин замина неруи эҷодии худро санҷида, достони «Сурӯши Сталинград»-ро офаридааст, ки яке аз беҳтарин дастовардҳои адабии шоир ба шумор меравад. Адабиётшинос ва шоири шинохта Аскар Ҳаким зимни баррасии эҷодиёти Муъмин Қаноат роҷеъ ба хусусиятҳои эпикӣ ва лирикии асари мазкур ҷунин изҳори назар намудааст: «Достони «Сурӯши Сталинград» достони драма, достони фоҷиаи қаҳрамонист. Драма дар ин ҷо ба маънии ҷинси адабӣ набуда, ба маъноии тундии задухӯрдҳо, ду консепсияи ҳаёт, некӣ ва бадӣ, адолат ва разолат, нур ва зулмот, ҳаёт ва мамот аст. Аз ҷиҳати ҷинси адабӣ он як навъи достони эпикист. Жанри достон ҳамин тавр навъи синтетикӣ ҷинси адабист, ки дар он хусусиятҳои лирика ва драма, ба шарте ки таркиби тозаии образҳои шоиронаро ба вучуд оваранд, ба ҳам омада, омезиш ёфта метавонанд. Ва ин сифат дар достони «Сурӯши Сталинград» ба таври аъло ба зухур расидааст.

Агар хусусияти драмавӣ дар асоси тамоми материали дoston, дар ду концепсияи ба ҳам муқобил: дар концепсияи дунёи озод ва бандагӣ хуфта бошад, хусусияти лирикии он аз ручӯҳои шоир падида меояд, ки ӯ меросдори ҳамаи фазилатҳои олии гузаштагонии ҷовидонаш аст» [12, 160-161].

Вижагиҳои андешаву шеваи баён ва маҳорати эҷодии Муъмин Қаноат дар гуфтори мухтасару мушаххаси адабиётшинос Абдурахмон Абдуманнонов бисёр возеҳ баён шудаанд, ки барои шинохти шеърӯ саликаи шоир мусоидат мекунад: «Муъмин Қаноат шоирест, ки ба воқеаву ҳодисаҳои рӯзгор бо диди пурвусъати эпикиву фарогир менигарад, манзараву панорамаи рӯйдодхоро бо хусусияти умда ва моҳияти аслии он мебинаду тасвир мекунад. Ӯ аз пургӯйӣ ва тафсилоти мавзӯ парҳез дорад» [1, 85].

Азбаски достони «Сурӯши Сталинград» аз ҷанбаҳои гуногун мавриди баҳсу баррасии мунтакидон қарор гирифтааст, мо тасмим гирифтаем, ки дар маҳдудаи як мақола роҷеъ ба қорбурди баъзе унсурҳои таркибии шеър дар ин асари ҳунарий ҷанд суҳане гуфта бошем.

Дарвоқеъ, забони асари ҳунарий дар шакл гирифтани тасвир (воқеияти бадеӣ) муҳимтарин унсур ё моддаи бунёдин ба шумор меравад, зеро тамоми аносири шаклдихандаи асари ҳунарий, ки Шафеии Кадканӣ онҳоро дар як таърифи кӯтоҳе аз шеър ба панҷ асл: «*оти́фа (э́хсос); тахайю́л; забон; оҳанг; шакл*»^{*} тақсим кардааст, ба таври мушаххас дар забони асар ҳастии худро ба намоиш мегузоранд. Агар ба ҷараёни шаклгирии тасвири як воқеият дар зехни инсон тавачҷуҳ намоем, ҳамоҳангӣ ва мушорикати ин унсурҳои панҷгонаро ба сурати равшан мушоҳида менамоем. Замоне ки воқеият (ҳар чизе ё ҳар падидае) тавассути нерӯҳои панҷгонаи ҳавос (дидан, шунидан, бӯйидан, ҷашидан, палмосидан) таҷриба мешавад, маҳсули таҷриба барои арзёбӣ ва шиносоии бештар ба ҳавзаи тафаккур (зехн, шуур) ворид мегардад. Дар он ҷо маълумоти бадастомада ба таври худкор (автоматӣ) ба тасвирҳои зехнии аз таҷрибаҳои қаблӣ ҳосилшуда муқоиса мегарданд. Агар маълумоти ворида бо анбӯҳи анбоштаҳои аз пеш дар ҳофиза маҳфузшуда монандӣ надошта бошад, баъд аз арзёбиҳои ниҳой номгузорӣ ва дар ҳазинаи ҳофиза ниғаҳдорӣ мешавад. Ҳамин тавр, пас аз анҷоми амали номгузорӣ воқеияти даркшуда ба нишона (аломат) ё воҳиди забонӣ табдил меёбад ва дар қаламрави забон ҳуқуқи зистан пайдо мекунад.

Устод Муъминшоҳ Қаноат, ки дар адабиёти муосири тоҷик, асосан, ҳамчун шоири дostonсaro шинохта шудааст, дар достони «Сурӯши Сталинград» кӯшидааст, ки воқеиятҳои густардаи таърихиро дар паҳноии забони шеър ҷой бидиҳад. Дар ин росто ӯ бештар аз шеваи қорбурди тамсил қор мегарад ва ашӯву рӯйдодхоро аз ҳолати қасрату парешонӣ раҳонида, ба онҳо қуллияту ҳамоҳангӣ мебахшад. Шоир барои рангин намудани дарунмояҳои дoston ба ноҳудогоҳ (замир ё зехни ноҳудогоҳ)-и худ, ки ҳазинаи асрори қуҳан буда, бунмояҳои фарҳангу боварҳои бostonиро дар умқи хеш ба шеваи мармуз ниғаҳ медорад, рӯ меоварад, то ин ки тасвирҳо бори маъноии бештаре бар дӯш дошта бошанд. Бино бар ин, кӯшиши қорбурди қалимаи «сурӯш» дар унвони дoston ва бобҳои он амри барои шоир тасодуфӣ нест. Мувофиқи маълумоти фарҳангҳо, қалимаи мазкур аз решаи «sreasa (авестой) ва sraosa (авестойи нав)» гирифта шуда, маъниҳои «шунавой, итоат, фармонбурдорӣ...»-ро ифода мекунад [13, 1732]. Аз нигоҳи дигар, вожаи «сурӯш» аз решаи «сурӯшо» аҳз шуда, маъноҳои «инзибот» – назму қонун; ва «аз бар хондан»-ро мерасонад ва дар ин ҳолат вожаи мазкур бо қалом ва суҳан гуфтан иртиботи бештар пайдо мекунад. Илова бар ин, «дар зардуштигарӣ Сурӯш ба гунаи ҷашмгир Эзади ниёиш мебошад. Бино бар ин, барои ҷилавгирӣ ва боздоштани нерӯҳои бадӣ ва шақоват неруманду тавоност. Дар Авесто Сурӯш танҳо Эзадест, ки ду суруд дар ситоиши вай омадааст» [4, 79-80]. Бояд гуфт, ки арзиш ва

*. Шеър гиреҳхӯрдагии оти́фа ва тахайю́л аст, ки дар забони оҳангин шакл гирифтааст..., ниг.: Шафеии Кадканӣ, М. Адвори шеъри форсӣ. – Тоҳрон: Суҳан, 1380. – 175 с. – С. 86.

пойгоҳи эътиқодии Сурӯш баъд аз коҳиш ёфтани дини зардуштӣ дар ҳамаи арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ комилан аз байн нарафт. Ӯ ҳамчун фариштаи суҳангӯ, паёмрасон ва илҳомбахш дар ҳавзаи фарҳангу адаби исломии мардуми эронитабор нуфузу эътибори худро нигоҳ дошт. Махсусан, ҳузури гарми ин ҳотифи ғайбӣ дар шеърӣ Хоҷа Ҳофиз* ба хубӣ эҳсос мегардад. Сурӯш аз даврони бостон дар андешаи файласуфон низ ҳузур дорад. Сукрот байни суҳан, логос (ҳиради кайҳонӣ) ва ишқ (ерос) ҳамоҳангиеро мушоҳида мекунад. Ин ҳотифи ғайбӣ дар фароянди ин ҳамоҳангсозӣ дар вучуди Сукрот ба сурати логос, калом ва ишқ таҷаллӣ меёбад: «Сурӯши Сукрот ҳузури ҳамин «логос»-и барин аст дар ботини ӯ, ки бе вучуди он суҳан чизе ҷуз чилва ва дурӯғ нест. Сурӯши ғайбии Сукрот аст, ки ҳар каломро тарҷумони фикре ва василае дар хидмати илму маърифат месозад... ва «ишқ»-у «калом» ду «Сурӯши ғайбӣ»-анд [4, 109].

Сурӯши Муъмин Қаноат дар шеърӣ ӯ ҳамин рисолати назму инзибот ва ҳамоҳангсозии ишқу хираду суҳанро бар дӯш дорад. Ин ҳотифи ғайбӣ ба шоир илҳом мебахшад, то ин ки сирри «қудрати чонофорин»-и суҳан ва тавони сурудани ҳамосаи Замину зиндагиро дарёбад.

*Суҳанро вазну тамкини замин бояд,
Суҳанро қудрати чонофарин бояд,
Дили сарбозу мисли ту камин бояд,
Замини ман,
Ки дастони туро гӯяд. ... [9, 71]*

Замин дар боварҳои бостонии мардуми ориёинаҷод ҷавҳар ё ҷонмои осмонӣ дошт ва ҳамчун Модархудои Замин** шинохта мешуд. Мутобиқи ривоятҳои бостонӣ, ин Модархудо дар ситези носозҳо (набарди хайру шарр) ҳамеша аз неруҳои хайр пуштибонӣ менамуд. Тибқи ҷаҳоншиносии бостонии мардуми ориёинаҷод назми кайҳонӣ бар пояи ду асли бунёдин (некӣ ва бадӣ) пайрезӣ шуда, таносуб ё ҳамоҳангии нисбии ин ду кутби мутазод эътидол ва мувозинати ҷаҳонро нигоҳ медошт. Чун дар ин тавозун ҳалале ворид мегардид ва қудрати яке носозҳо – хайр ё шарр, аз ҳадди эътидоли худ мегузашт, ҷаҳонро ошӯбу исён фаро мегирад. Ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ аз ҳар нигоҳ нуктаи авҷ (кулминатсия)-и саҳнаи ситези носозҳо ба шумор меравад. Бо дарназардошти нишондодҳои омӯрӣ микёси дарду доғ, озору шиканча, осебу офат ва тамоми хисороти моддиву маънавие, ки ин ҷанг ба инсон дигар мавҷудоти ҳаёӣ расонидааст, ҷуброннопазир мебошад.

Табиист, ки шунидани гузориши таърихӣ (ё омӯрӣ)-и воқеаҳои ғоҷабори ҷанг дар зеҳни муҳотаб чандон таъсиргузор нест. Аммо ин ривоятҳои хушки таърих дар забони шеър ҷону тавони дигар пайдо мекунад. Рӯйдодҳои заминӣ дар қаламрави шигифтангези адабиёт ба корномаҳои ҳамосӣ табдил ёфта, қаҳрамонҳои заминӣ ба сурати шахсиятҳои минуй чилвагар мешаванд. Ҷаҳони устура бо ҷаҳоншиносии бостонии мардуми ориёитабор қаробат дорад. Дар нигоҳи як инсонии бостонӣ ҷаҳон ҳамчун як организми зинда ва ҳамоҳанге тасаввур мешуд, ки ҳама аҷзҳои он аз ҷавҳари ҳушу ҷон бархӯрдор буданд*.

* Лутфи илоҳӣ бикунад кори ҳеш,

Муъждаи раҳмат бирасонад Сурӯш (Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С. 350).

** Иسمи эронии куҳани Эзади Замин «Зам суанто орматӣ – zam suanta armati» буд. ниг.: Бойс, Мэри. Таърихи кешӣ Зардушт. – Техрон: Тӯс, 1374. – С. 99 / 448 с.

* Осори ин бунмояҳои куҳан дар шеърӣ ирфонӣ низ мушоҳида мешавад. Чунончи, Мавлавӣ аз забони мавҷудоти дигар бар ин маънӣ ишора кардааст:

Мо самӣъему басирему ҳушем,

Бо шумо номаҳрамон мо ноҳушем...

Аз ҷамодӣ олами ҷонҳо равед,

Сурӯши Муъмин Қаноат ҳамон садои дарду доғи «ман»-и шоир аст, ки дар паҳнои тасвирҳо ба хилвати ашё роҳ ёфта, андӯҳи Замину замонро бозгӯ менамояд. Замин дар қолаби ташбеҳ ба бехтарин ашё – гаҳвораи тиллоӣ монанд мешавад, вале боз ҳам дар ин мавқеъ ба сурати як чизи бечон боқӣ мемонад. Шоир мехоҳад, ки Заминаро аз ҳавзаи танги ташбеҳ ба паҳнои пуррамзуроzi тамсилӣ бибазад, то ки дар ин қаламрав аз зарфияти бештари маъниофаринӣ бархӯрдор бошад:

*Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам,
Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде ғитад аз пой, ғамнокам. ... [9, 73].*

Унсури отифа ё эҳсос дар ташаккули заминаи дарунӣ ва маъноии шеър нақши муҳим дорад. Ба ақидаи Шафеии Кадканӣ, «авотиғи ҳар касе сояест аз «ман»-и ӯ» [17, 87]. Ҳодисаҳои хушоянд ва нохушоянди табиӣ ё иҷтимоӣ ба шаклҳои гуногун дар вучуди шоир таъсир мегуздоранд ва зехни ӯро барои амалкарде во медоранд. Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ яқинан мудҳиштарин рӯйдоди асри XX ба шумор меравад. Мавзуи достони мазкур барои шоире, ки саҳтҳои рӯзгори ҷангро таҷриба карда, як бародари худро низ аз даст додааст, аз ҳар ҷиҳат ошно буд. Ба таъбири дигар, ин рӯйдод дар зехни шоир бевосита соя афканда буд ва ӯ дар асари ин таъсирпазирӣ баъди сӣ соли поёни ҷанг ба эҷоди достони мавриди назар мепардозад. Бояд гуфт, ки шоир дар достони «Мавҷҳои Днепр» ба мавзуи ҷанг рӯ оварда буд, вале дар он дoston «ман»-и шоир, ки эҳсоси отифа ва дигар зухуроти зехнӣ ва ҳунарии шоирро дар бар мегирад, бештар ҷанбаи фардӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дар достони «Сурӯши Сталинград», ки масъалаи тақдир ва сарнавишти инсоният ва ҷомеаи инсонӣ матраҳ шудааст, «ман»-и шоир густидагии бештар пайдо карда, ба як «ман»-и умумиинсонӣ табдил ёфтааст. Тасвири муҳимтарин набарди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, ки дар шаҳри Сталинград (ҳоло Волгоград)-и кишвари Русия рух дода, бо қимати ҳазорон ҷон ба пирӯзии нерӯҳои хайр анҷом ёфта буд, аз шоир масъулияти маҳорату матонати зиёде талаб дошт. Шоир, ки ҷорас ҷуз ба ҷон пазируфтани ҷунин масъулияти сангин, вале пурифтихорро надошт, дар бораи порас аз заҳмату талошҳои худ ҷунин нақл мекунад: «... ман бехтарин байтҳои дostonро дар ҳуди Қурғони Мамай, дар ҳуди ҳонаи Павлов, дар сари қабри шаҳидон, дар лаби дарёи Волга навишта будам. Шабҳо хоб намерафтам ва ҷангҳои шабонаро тасвир мекардам» [8, 191].

Тавре ки мушоҳида мешавад, унсури отифа ё эҳсос дар ин дoston беш аз таҳайюлу оҳангу забону соҳтори шеър корсозу муассир ба назар мерасад. Аз нигоҳи Шафеии Кадканӣ, ҳолати истифодаи аз ҳадди эътидол зиёде ҳар унсури шаклдиҳандаи шеър боиси заъф ва костагии он мегардад. Аммо афзунии унсури отифа, ки дарунмояи шеър буда, онро бо сӯзу сози зиндагӣ пайванд медиҳад, бар ҳилофи ин меъёри таъиншуда арзишмандии шеърро бештар мекунад. Номбурда барои тавзеҳи бештари ин нуктаи назар байти машҳури Мавлоно «Об дар киштӣ ҳалоки киштӣ аст, / Об дар беруни киштӣ пуштӣ аст.» [17,100]-ро минок қарор додааст. Оби беруни киштӣ ҳамон отифа ва эҳсос аст, ки афзунии он ҳаёт, ҳастӣ ва пояндагии шеърро таъмин менамояд.

Мани шоир дар кулли манҳои дигари ҳастӣ нуфуз пайдо мекунад ва рози ҳастиро ба ҳар забоне баён мекунад. Мавҷи эҳсоси отифаҳо аз қалбҳои хурӯшонӣ нерӯҳои ҷонибдори зиндагӣ: Замин, дарё ва дигар аносири созандаи ҳастӣ, ки дар ин набарди тақдирсозӣ марғу

зиндагӣ бар пуштибонии зиндагӣ бархостаанд, берун омада, рӯйдодҳои дostonро зинда ва ҷаззоб намудаанд:

*Миёни ҷалқаи оҳан,
Миёни ҷалқаи оташ,
Миёни ҷалқаи ҷангам,
Ҳама хатҳои тӯлу устуво дар гирди ман омад,
Тамоми бори дунё ногаҳон бар дӯши ман омад,
Ҳама ғунҷид дар ман –
баҳру тӯфонҳо
Зи ашқу хуну исёнҳо... ... [9, 74]*

Фарзандони нохалаф (нерӯҳои аҳриманӣ – гитлерӣ) оғӯши Модарзаминро ба сахнаи тохтутозҳои бунёдбарафкани хеш табдил дода, ҳар лаҳза дарду андӯҳи онро меафзоянд. Дар ин набарди марғу зиндагӣ дарё ҳам, ки дар фарҳанги бостонии мардуми ориёитабор ҳамчун Эзадбонуи об* шинохта мешуд, ба сурати ёвари мушфиқе падидор мешавад ва ҳамчун ҷонбоз баҳри ҷоннисорӣ ва ҳимояти Модарзамин бармеҳезад:

*Аё модар!
Шундам аз лабони хушк овозат,
Манам парвардаи эҳсонӣ эҷозат,
Ҳамеша дар барат - пеши дарат будам,
Замоне духтарат, имрӯз сарбозат. [9, 76]*

Дарё дар ин набард шохиди зиндаи қаҳрамоноҳи бародарони худ – инсонҳо (сарбозони сипоҳи зиндагӣ) аст, бо як баёни пур аз отифа ва саршор аз эҳсоси раҳму шафқати хоҳарона қиссаи ҷонгудози сарбозонро, ки ба ҳангоми гузар аз дарёи Волга аз тири душман ҷоми шавқарони марғро ҷашидаанд, ба Модарзамин арза медорад:

*Ҷу ҳангоми гузар
Аз тири душман
Додарони ман
Фитода аз сари дӯшам,
Ба оғӯшам.
Ба монанди садаф дар синаи софам,
Ниҳон гаитанд.
Сияҳпӯшам ... [9, 77]*

Инсон мавҷуди андешаманду ормонхоҳ аст. Равон ё ҷанбаи маънавии зиндагии инсон бар пояи маҷмуи ангора ва эътиқодоти аз таҷрибаҳои фардӣ ва иҷтимоӣ ҳосилшуда бунёд гардидааст ва ин бунмояҳои маънавӣ то андозае ба ҳаёти моддӣ ва иҷтимоии башар маънову ҳадаф ва марому мақсад мебахшанд.

Корномаҳои инсонҳои муборизу адолатхоҳ, ки барои ҳимояти болотарин арзишҳои инсонӣ: ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон, муҳофизати ватан ва ҳалли муҳимтарин масъалаҳои моддӣ ва маънавии башарият фидокорӣ намудаанд, ба устура табдил ёфта, дар хотираи таърих – зеҳни ноҳудогоҳи башарият нигоҳдорӣ шудаанд. Муҳаққиқони риштаи улуми

* Эзади об ... Эзадбонуи рӯдҳо ё Ардвисура Аноҳито мебошад. Ниг.: М. Бойс, 1374. – С. 90.

инсонӣ бар ин боваранд, ки рӯйдодҳои устураҳои бостонӣ дар воқеиятҳои таърихӣ реша доранд. Ба ақидаи Г. Юнг, «... достонҳои зиндагии худоён чизе ҷуз ривояти муболиғаомези муттақӣ ба суннатҳои бостонӣ аз зиндагии шоҳон ва сардорони қадим нест» [18, 127]. Чунин рӯйдодҳои таърихӣ корномаҳои шахсони сарсупурда ва ҷоннисоре ба шумор меоянд, ки бо гузашти вақт аз қайди замону макон раста, ҷомаи кидсият ба бар кардаанд. Аз ин рӯ, дар нигоҳи юнониёни қадим қаҳрамонон аз ҷавҳари қадосат ва улӯҳият бархӯрдор буданд: «Қаҳрамон писар ва самари васлати як Худо ё як Худобону бо як инсон ва намоди ваҳдати нерӯҳои осмонӣ ва заминист» [16, 486].

Вожаи «ҳерос» (heros) ҳамчун истилоҳи адабӣ аз забони юнонӣ ба забонҳои дигар роҳ ёфтааст. Юнониён чунин ақида доштанд, ки қаҳрамонон аз ишқи яке аз худоён бо яке аз одамиён ё баръакси он зода шудаанд: «... дар забони куҳани отикой (афинагӣ) ба ин вожа (heros – Б.О.) назар кун..., мебинӣ, ки бо мухтасари тағйири шаклӣ аз вожаи «ишқ» (eros) муштақ шудааст, ... ҳамон ишқ (eros), ки маншаи вилодати «қаҳрамонон» (heros) будааст, ... ба ин маънӣ далолат мекунад, ки қаҳрамонон доно, суҳанвар, забоновар будаанд, моҳир дар пурсидан ва суҳан гуфтан...» [5, 110]. Аз ин нигоҳ, шоирони суҳанофарин, ки бо сеҳри суҳан қаҳрамонро зинда меоштанд, ба табори қаҳрамонон қаробат пайдо кардаанд.

Бино бар ақидаи Мирҷалолуддини Қаззоӣ, ҳамоса танҳо дар фарҳангу адаби мардумоне падид меояд, ки таърихи куҳан ва устураҳои дерина доранд. Аз нигоҳи ӯ, «... устура таърихест, ки минуй ва барин шуда, аз худогоҳӣ ба нохудоогоҳӣ расидааст, бо ҳамоса дигарбора ...ба замин меояд» [7, 186].

Ҳамосаҳои таърихӣ зодаи таъби шоир нестанд. Чунин ҳамосаҳо аз батни рӯйдодҳои таърихӣ берун меоянд ва корномаи дурахшони як қаҳрамон, ки дар набард ё ситези носозҳо, хирад, шучоат ва ҷони хешро барои пирӯзӣ ва неқбахтии инсоният ба ғарав мегузорад, маншаи чунин ҳамоса ба шумор меравад. Бунмояҳои фарҳанги миллии ва умумибашарӣ (ангораҳо ва боварҳои бостонӣ), ки ба сурати устура ва ривоятҳои қаҳрамонӣ, монанди ҳамосаҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ дар ҳофизаи таърихии инсонҳои эҷодкор ҷой гирифтаанд, барои шакл гирифтани чунин корномаҳои ҳамосаю мусоидат мекунанд. Яъне, зеҳният (огоҳӣ, ирода, марому мақсад)-и қаҳрамон шудан дар ҳар давраи замон дар шуури қаҳрамонҳои заминӣ тавассути бунмояҳои куҳан аз қабл тарҳрезӣ шудааст. Дар ин бора Г. Юнг чунин мегӯяд: «Ин Исои инсонӣ набуд, ки устараи инсонхудо офарид, балки ин устура қарнҳо пеш аз таваллуди вай вучуд дошт ва ӯ худ гирифтори ин ангораи намодин (рамзӣ, сумбулӣ) шуда буд..., ҳамон гуна ки Маркуси Қадис (Сейнт Маркс) гуфт: ҳамин ангора ӯро аз зиндагии маҳдуди як наҷҷори носирӣ фаротар бурд» [18, 127].

Корномаи қаҳрамонҳои ҳамосие, монанди Ораши камонгир ва Данко, ки тибқи устураҳои бостонӣ қиссаҳои ибратомӯзе доранд, дар достони «Сурӯши Сталинград» дар амалу рафтори инсонҳои заминӣ – қаҳрамононе, монанди Михаил Паникаҳо ва Матвей Путилов ва ҳазорон ҷавонмарди дигар, ки баҳри ҳимояи муқаддасот, арзишу ормонҳои замони хеш ҷоннисорӣ намудаанд, бо шеваи нав такрор шудааст. Ҷанги дуҷонибаи ҷаҳонӣ дар сахнаи таърих ба бунёди ҳазорон корномаи нави қаҳрамонӣ асос гузошт. Хусусан, сахнаи тасвири набарди маллоҳони далеру ҷонфидои шуравӣ шукуҳи корномаи қаҳрамонии устураҳои куҳанро ба ёд меорад. Шучоат ва нерӯи шикастнопазири маллоҳон ҳамчун шабаҳи тарсу ваҳм дар руҳияи ҷангии сипоҳи душман асар мегузошт*. Сеҳри баёни шоир

* Нигаред ба нигоштаҳои сарбози сипоҳи душман: «... Русҳо на аз ҷинси башар, балки махлуқи рӯинтананд. Онҳо ҳастагӣ, тарс ва ҳаросро наметананд, аз оташ наметарсанд. ... Маллоҳон чун «девони сиёҳ» дар сармои қаҳратун бараҳна мечанганд. ... Мо беҳолу бемадор шудаем. Ҳар сарбоз худро туъмаи навбатии марг мешуморад...». Қаноат, Муъмин. Осори мунтахаб. Ҷ 2. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 78.

дар корномаи як маллоҳ – Михаил Паникахо тамоми диловарӣ ва фидокориҳои маллоҳони сипоҳи хайро дар қаламрави ҷовидонаи ин ҳамосаи таърихӣ хеш ҷой додааст:

*... Садо омад:
«Ба сӯйи танкҳо оташ!»
Гирифта танкҳо бо сангҳо оташ.
Валекин ҳамлаҳо тақрор мегардад,
Саҳар оҳиста шомӣ тор мегардад...
Ба сӯйи Миша танк аз пушти танк омад...
Ягона шишаи таркандаро бардошт,
Ба ҷанги тан ба тан
Бо танки фӯлодӣ қадам бигзошт.
Вале таркид шиша дар кафи дасташ.
Зи китфаи шуълае бархост монанди қаду басташ,
Шарар ҷони ҷавонаш сӯхт,
Нидои охиринро дар лабонаш сӯхт.
Саропо оташи зинда
Ба зерӣ танк метозад,
Ба ин дастур Данкоро замоне зинда месозад...
Аз ин оташ тамоми шуълаҳо хомӯш мегардад,
Аз ин мардӣ аду беҳӯш мегардад,
Сурӯше бесадо бар гӯш меояд,
Замин бар ҳӯш меояд,
Чу меҳри модарӣ ин шуълоро дар сина мегирад,
(Ҳамин ҷо ҷанг мемирад...)
Ҳамин ҷо зинда мегардад,
Ба мисли шуъла меҳандад [9, 78-79].*

Сиришти рӯйдодҳои дoston саршор аз эҳсосу отифаҳост. Корномаҳое, ки дар асари рӯйдодҳо (сители носозихо)-и таърихӣ ба сурати падидаҳои ибратпазир аз батни воқеаҳо берун меоянд, дар зеҳни шоир, ки нусхаи мухтасари зеҳнияти замон аст, дубора мавзуну дурахшону ҷаззоб таҷассум мешаванд.

Адабиётшинос Л. Гинзбург зимни баррасии осори ғиноӣ ба сурати фишурда хусусияти қаҳрамонро чунин баён мекунад: «Қаҳрамони Маяковский то андозаи инсон умумият ёфта, дар айнаи замон, мушаххасоти инсонӣ муосирро дар худ нигоҳ доштааст»[6, 405]. Ҳар қаҳрамон мисли ҳамаи инсонҳои одӣ ба зиндагӣ пайванд дорад. Орзую ормон, ишқу имон, ғаму шодиҳо ва маҷмуаи дигари отифаҳову ҷазбаҳои заминӣ омилҳои ҳастанд, ки шахсияти инсонро дилбастаи зиндагӣ мекунад ва зиндагиро барои он ҳадафманду гуворо менамоянд. Инсонҳое, ки бардавор пойбанди манфиатҳои шахсӣ ва ғаризаҳои ҷисмонӣ худ мебошанд, ба дунёи ормонӣ қаҳрамононро роҳ намеёбанд. Он ҷаҳон (ҷаҳони қаҳрамонон) ҷойҳои ҷонҳои поку беғашест, ки ҳамеша барои ҳимояи манфиатҳои умум аз баҳри ҷони худ мегузаранд. Ба таъбири Хоҷа Ҳофиз, «Касе ин остон бўсад, ки ҷон дар остин дорад» [14,167]. Ҳамосаи қаҳрамонӣ Матвей Путилов, ки дар Сурӯши чорум омадааст, аз ҳар ҷиҳат ибратомӯз мебошад. Қаҳрамон бо баҳои тори ҷонаш торҳои кандаи сими телефонро пайванд медахад, то пайванди зиндагӣ дар миёни зиндаҳо пойдор бимонад. Ин ҳамоса корномаи Ораши камонгарро ба ёд меоварад. Ораш барои ҳимояи паҳнои марзу буми кишвараш аз сари ҷони поки худ мегузарад ва он мояи зиндагии худро дар тире (ҷӯби бечоне) мерезад. Ҷони Ораш (тир) дар фарози сарзамини кишвар ба парвоз медарояд ва то

ба охирин нуқтаи марз мерасад. Дар ин ду ҳамоса ҷонфишони як ҷони пок барои зиндагии ҳазорон ҷони зинда мусоидат мекунад:

*... Миёни зиндаҳою мурдаҳо – аз роҳи ноҳамвор
Зи рӯйи барфи навборида, аз саҳрои навшудгор
Ба сӯйи қуллаи худ бо машаққат роҳ мечӯяд
Ва тори кандаро бо дидаи ҷарроҳ мечӯяд. ...
Нафасҳо канда-канда,
Торҳои кандаро дарёфт,
Ба як дасташ барои бастанӣ он торҳо биштофт.
Ба фарқаш тирборон шуд.
Ва дасти солимаш чун шохи бишкоста
Ҳамоил гашт, ларзон шуд.
Ба зӯри охирин бо дасти ларзонаш
Гирифта нӯкҳои симро дар зерӣ дандонаш,
Садояш дар гулӯ раҳбанд, бо савганд,
Намуд ӯ торҳои кандаро бо тори ҷон пайванд:
Ва сарлашкар суҳан мегуфт бо лабҳои сарди ӯ,
Суҳан мегуфт бо гармӣ рафиқи ҳамнабарди ӯ.
Ватан бо гиряву ханда
Аз ин лабҳои пайваста,
Аз ин армони нашкаста
Суҳан мегуфт... [9, 81-82].*

Таваллуди инсон дар як хонадон барои падару модар ва муҳити иҷтимоӣ падидаи муҳиму арзишманд ба шумор меравад. Вале бо як назарсанҷии зоҳирӣ метавон гуфт, ки ин рӯйдод ҷанбаи инфиродӣ ва иҷтимоӣ дорад, зеро дар ҳавзаи муносибатҳои хонаводаи мушаххас ва иҷтимоӣ хос қобили арзёбист. Тифле, ки дар қаламрави рӯйдодҳои адабӣ, бахусус дар ҳавзаи осори ҳамосавӣ, ба дунё меояд, ба як инсон ва ҷомеаи ҷудогона тааллуқ надорад, фарзанди башарият ва рамзи пойдории зиндагӣ ба шумор меравад. Шоир дар сарлавҳаи «Сурӯши шашум»-и достон аз забони тоҷикписар – Аҳмад Турдиев, ки яке аз дифоъгарони хонаи таърихӣ Павлов ҳисоб меёбад, хотираеро меоварад: «*Ба рағми марг дар хонаи мо – «Хонаи Павлов» тифле таваллуд шуд. Ҳама ӯро Зина, ман Зиндагӣ ном гузоштам*». Садои гиряи як тифли навзод дар нигоҳи шоир рамзи пирӯзии сипоҳи хайр аст, ки бар марғу бар пуштибони он – сипоҳи аҳриманӣ меҳандад:

*Сафи тайёраҳо бори бало бар дӯш меояд,
Зи таҳхона нидои зиндагӣ бар гӯш меояд,
Садои тифли навзод ончунон пурҷӯш меояд,
Ки аз фарёди ӯ тайёраҳо хомӯш меояд.
Магар дарди заминӣ модари бечора якҷо шуд,
Ба як фарёд берун гашт,
равшан чашми шаҳло шуд,
Зи нав таскини дилҳо шуд,
Зи нав тамкини дунё шуд,
Ки тухми зиндагонӣ аз ниҳоди хок боло шуд [10, 207-208].*

Чунин ба назар мерасад, ки Сурӯши ғайбӣ дар тамоми достон андешаи шоирро бо «логос» (хиради кайҳонӣ) пайванд дода, гуфтори ӯро бо ин сарчашмаи меҳру садоқат

дамсоз кардааст. Хиради ҷаҳонӣ, ки тамоми арзишҳои умумибашарӣ (эҳтироми инсон, озоӣ, адолат, муҳаббат, ватандӯстӣ ва ғайра)-ро дар худ ҷой додааст, аз зиндагӣ маншаъ мегирад ва ҳар инсонӣ заминӣ, ки ба зиндагӣ бо дидаи ибратомӯз менигарад, аз моҳияти ҳастӣ ва арзишҳои инсонӣ оғаҳӣ пайдо мекунад. Адабиётшинос Худой Шарифов зимни таҳлилу таҳқиқи хусусиятҳои бадеии эҷодиёти Муъмин Қаноат таъбири «*Бузургии ҷаҳон*»-ро, ки дар мисраи «*Бузургии ҷаҳон дар ин ҷаҳони хурд подор аст*» омадааст, чунин маънидод кардааст: «*Бузургии ҷаҳон ба ақидаи шоир, чунончи аз сурӯшҳои панҷум, шашум ва ҳафтум хулоса кардан мумкин аст, инсон буда, пояи бузургии ӯ меҳру садоқат ва ишқ аст*» [11, 494].

Таваллуди тифл имону иродаи мудофиягарони «Хонаи Павлов»-ро, ки дар як ҷанги нобаробар ба муқобили душман мубориза мебурданд, ба зиндагӣ ва пирӯзӣ қавитар мекунад. Зиндагии инсон, ки бар пояи арзишҳои моддӣ ва маънавӣ асос ёфта, арсаи имконоти номаҳдуд ва майдони фаъолиятҳои созанда ба шумор меравад, пайваста бо расидани ҳар паёми тозаву илҳомбахши ҳаёт неру ва иқтидори нав касб карда, дар баробари сипоҳи аҳриманӣ, ки тимсоли марғу нобудист, муқовимат менамояд ва пирӯз мешавад:

*Дар ин ҷо бист ёронем, ба як паймону имонем,
Замин гаҳвораи тифл асту мо гаҳвораҷунбонем,
Гаҳе бо шеър, гаҳ бо тир ўро алла меҳонем,
Наафтад то ки як мӯяш, сари як мӯй ларзонем.
Дар ин хона, ки ҳоло ҷордевори валангор аст,
Ба ҷашми ҳасм гӯё зиндагӣ маҳруми тақдор аст,
Вале аз ишқ осор аст,
Бузургии ҷаҳон дар ин ҷаҳони хурд подор аст* [10, 209].

Воқеан, саҳнаҳои дурахшони зиндагӣ ва корномаҳои сарнавиштсози иҷтимоӣ ҳаёти инсон ё ҷомеаеро боарзишу шуқуҳманд месозанд. Муҳити сарду хомӯши ғафлатзадагони таърих, ки дар он нишоне аз табу тобу шавқу шӯри созанда ва боланда дида намешавад, наметавонад барои шоирони асил манбаи илҳому ҷойи фаъолияти иқомат бошад. Зиндагӣ ё ҳастии инсон он гоҳ арзиш пайдо мекунад, ки аз ҷонмояҳои огоҳӣ, муҳаббат, худсозӣ ва худгудозиҳои дигар бархӯрдор бошад. Ин мазмун дар қолаби шеъри зер беҳтар баён кардааст:

*...Дур хоҳам шуд аз ин хоки ғариб,
Ки дар он ҳеҷ касе нест, ки дар бешаи ишқ
Қаҳрамонҳоро бедор кунад. ...
Марди он шаҳр асотир надошт,
Зани он шаҳр ба саршори як хӯшаи ангур набуд...* [15, 213-214].

Пас, метавон чунин натиҷа гирифт, ки олами ботинии ҳунарманд бо ҷаҳони офаридаҳои ҳунарияш ҳамоҳангӣ дорад, зеро шахсияти шоир дар симо ва сиришти қаҳрамонҳои осори ӯ ҷилвагар мешавад. «Ман»-и шоир дар вучуди қаҳрамонҳо роҳ ёфта, бо мояи хираду ишқу отифаҳои худ бар бунёди моддӣ ва маънавии онҳо асос мегузорад. Яъне, шоирони асил ҳамранги қаҳрамонҳои асари ҳунари дар худ ҷилвае аз хусусиятҳои ҷовидонагӣ касб менамоянд ва дар сиришти шеъри шоир ҳофизаи таърихӣ ва дигар ҷиҳатҳои равонии он миллате, ки аз канори он бархостааст, таҷаллӣ мекунанд. Ба таъбири дигар, шоир олами асгар (микрокосмос)-и олами акбар (макрокосмос)-и миллати хеш аст, ки дар мисоли офаридаҳояш намои ҷисму навои руҳи мардуми худро ба ҷаҳонӣён менамоёнад.

КИТОБНОМА

1. Абдуманнонов, Абдурахмон. Фурӯғи чехраҳо / Абдурахмон Абдуманнонов. – Душанбе: Адиб, 2019. – 212 с.
2. Балхӣ, Ҷалолуддин. Девони ҷомеи Шамси Табрезӣ / Ҷалолуддин Балхӣ. – Техрон: Фирдавс, 1374/1996. – Ҷ. 1. – 880 с.
3. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддини Балхӣ. Баргардон, таҳия ва танзими матн тавассути Баҳриддин Ализода ва Алӣ Муҳаммади Хуросонӣ. – Техрон: Замон, 2001. – 728 с.
4. Бойс, Мэри. Таърихи кеши Зардушт / Мэри Бойс. – Техрон: Тӯс, 1374/1996. – 448 с.
5. Браун, Чон. Сукрот. Тарҷумаи Абулқосими Пурхусайнӣ / Чон Браун. – Техрон: Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1374/1996. – 168 с.
6. Гинзбург, Лидия. О Лирике / Лидия Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1974. – 408 с.
7. Каззоӣ, Мирҷалолуддин. Рӯё, ҳамоса, устура / Мирҷалолуддини Каззоӣ. – Техрон: Марказ, 1372/1994. – 210 с.
8. Кӯчаров, Аламхон. Матншиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / Аламхон Кӯчаров. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 224 с.
9. Қаноат, Муъмин. Меҳри сипеҳр. Баргузидаи ашъор / Муъмин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2007.
10. Қаноат, Муъмин. Осори мунтахаб. Дар ду мучаллад. -Ҷ. 2./ Муъмин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 192 с.
11. Ҳаким, Аскар. Маҷмуаи осор. / Аскар Ҳаким – Хучанд: Ношир, 2017. – Ҷ. 4. – 564 с.
12. Ҳаким, Аскар. Садоҳо аз ҷовидон / Аскар Ҳаким // Маҷмуаи Осор.-Ҷ. 5. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 160-161 с.
13. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашиносии забони форсӣ (ибораат аз панҷ мучаллад) / М. Ҳасандӯст. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адабиёти форсӣ, 1393/2015. – Ҷ. 3. – 2080 с.
14. Ҳофизӣ Шерозӣ, Шамсуддин. Куллийёт. / Шамсуддин Ҳофизӣ Шерозӣ, – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
15. Сипеҳрӣ, Сухроб. Ҳашт китоб / Сухробӣ Сипеҳрӣ. – Техрон: Халлоқ, 1389/2011. – 276 с.
16. Шевале Жан. Фарҳанги намодҳо (ибораат аз 5 мучаллад).- Ҷ. 4. Тарҷумаи Судоба Фазоилӣ. – Техрон: Ҷайхун, 1385/2007. – 810 с.
17. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Адвори шеърӣ форсӣ / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1380/2003. – 175 с.
18. Юнг, Г. Инсон ва сумбулҳояш / Г. Юнг. Тарҷумаи Маҳмуди Султония. – Техрон: Ҷомӣ, 1377/1999. – 494 с.

**ҶАНД СУХАН ДАР БОРАИ ДОСТОНИ «СУРӢШИ
СТАЛИНГРАД»-И МУӢМИН ҚАНОАТ**

Дар мақола роҷеъ ба масъалаи истифодаи забон ва баъзе унсурҳои шаклдиҳандаи достони «Сурӯши Сталинград»-и Муъмин Қаноат суҳан рафтааст. Дарвоқеъ, забони асарӣ ҳунари дар шакл гирифтани тасвир (воқеияти бадеӣ) муҳимтарин унсур ё моддаи бунёдин ба шумор меравад.

Инчунин, унсури отифа ё эҳсос дар ин достон беи аз таҳайюлу оҳангу сохтори шеър корсозу муассир ба назар мерасад. Унсури отифа дарунмояи шеър буда, онро бо сӯзу сози зиндагӣ пайванд медиҳад ва арзишмандии шеърро беиштар мекунад. Дар достони «Сурӯши Сталинград» шоир барои нишон додани муборизаи нерӯҳои хайру шарр аз унсури отифа ба таври фаровон истифода мебарад.

Калидвожаҳо: достон, «Сурӯши Сталинград», «Хонаи Павлов», Зина, зиндагӣ, Замин, дарё, сарбоз, маллоҳ, танк, душман.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПОЭМЕ МУЪМИНА КАНОАТА «ГОЛОСА СТАЛИНГРАДА»

В статье речь идёт о проблеме использования языка и некоторых формообразующих элементов в поэме Муъмина Каноата «Голоса Сталинграда». По сути, язык художественного произведения считается важнейшим элементом или материалом для формирования образа (художественной действительности).

Кроме того, элемент эмоции или чувств в этой поэме кажется более эффективным и действенным, чем воображение, ритм и структура стихотворения. Элемент эмоции составляет внутренний смысл стихотворения, он связывает его со смыслом жизни и повышает ценность стихотворения. В поэме «Голоса Сталинграда» поэт обильно использует элемент эмоции, чтобы показать борьбу между силами добра и зла.

Ключевые слова: поэма, «Суруши Сталинград», «Дом Павлова», Зина, Жизнь, Земля, река, солдат, матрос, танк, враг.

A FEW WORDS ABOUT THE POEM OF MUMIN KANOAT "SURUSHI STALINGRAD"

This article deals with the problem of using the language and some form-building elements in Mumin Kanoat's poem "Surushi Stalingrad". In fact, the language of a work of art is considered most important element or the main substance in the formation of an image (artistic reality).

Also, the element of emotion or feeling in this poem seems to be more effective than the imagination, tone, and structure of the poem. The element of emotion makes up the inner meaning of the poem, it connects it with the meaning of life and increases the value of the poem. In the poem "Surushi Stalingrad", the poet uses the element of emotion abundantly to show the struggle between the forces of good and evil.

Key words: poem, "Surushi Stalingrad", "Pavlov's House", Zina, Life, Earth, river, soldier, sailor, tank, enemy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олим Бухориев – дабири масъули маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ»-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Сведения об авторе: Олим Бухориев – ответственный секретарь научного журнала «Словесность» Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

About the author: Olim Bukhoriev, Executive Secretary of the scientific journal of «Sukhanshinosi» of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

**БАРРАСИИ СОХТОРИ ТАЗКИРАИ «МУЗАККИРИ
АҲБОБ»-И ХОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ****Мансурӣ Замира Мирзоализода****ДДХ ба номи академик Б. Гафуров**

Дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ тазкираҳои зиёде дар қуруни мухталиф рӯйи қор омадаанд, ки ҳар як дорои арзиши хос мебошад. Бо вучуди он ки системаи овардани маълумот роҷеъ ба шарҳи ҳол ва намунаҳои осори шоирон дар тазкираҳо равиши ягона дорад, муаллифони онҳо кӯшидаанд, барои таҷассуми фардияти сабки қор ва услуби баёни худ тазкираҳоро ба як мавзӯ ва самти ҷудогона ихтисос диҳанд, ки ин сабаб шуда, то тазкираҳои шоирон ба анвои гуногун ҷудо шаванд. Дар мавриди анвои тазкира муҳаққиқони зиёде қалам рондаву баррасӣ анҷом додаанд, ки ҳоҷат ба такрор надорад ва ба назари аҳли таҳқиқ пӯшида нест, формулаи ин масъалаҳо дерест ба таври боиставу шоиста рехтаву мунсачим гардидаанд.

Худи тазкира дар китоби «Марчаъшиносӣ ва равиши таҳқиқ»-и Сутуда аз ҷиҳати луғавӣ ба маънои «ёдгор», «ёддошт» ва «ёдоварӣ» шарҳ меёбад, ки аз назари истилоҳӣ ба маънои китобест, ки фарогири рӯзгор, ғайолият ва намунаи осори шоирон ва табақаи алоҳида, мисли хаттотон, ҳунарварон, орифон ва ғ. мебошад [13, 91]. Калимаи мазкур, махсусан баъди рӯйи қор омадани «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ба доираи истеъмоли васеъ кашида шуд ва тазкираи мазкур на танҳо аз рӯйи номи худ, ки дар таркибаш калимаи «тазкира»-ро дорад, муҳим аст, балки он ба ҳайси китобест, ки пас аз ӯ анъанаи тазкиранависӣ дар Варорӯд ва манотиқи гуногуни Хуросону Шибҳи қораи Ҳинд авҷ гирифт. Тазкираи «Музаққирӣ аҳбоб»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ҳам, ки аз сарчашмаҳои муҳим дар шинохти рӯзгор ва осори шуарову адибони асри XVI-и Мовароуннаҳр ба ҳисоб меояд, дар ин силк ба вучуд омадааст. Худи Нисорӣ доир ба ин мавзӯ мефармояд: «Ва забти асомии сомии шуарои мотақаддиро амири боинтибоҳ Давлатшоҳ, наввараллоху марқадаҳу, дар зимни зобитаи неку забт карда» [10, 5].

«Музаққирӣ аҳбоб» ба қалами шоир, ориф ва тазкиранависи номӣ Саййид Ҳасанхоҷаи Бухорӣ, мулаққаб ба «Нақиб-ул-ашраф» ва мутахаллис ба «Нисорӣ» (ваф. 1005/1596) тааллуқ дорад [7, 20]. Дар мавриди номи муаллиф дар баъзе сарчашмаҳо бархе лақабҳои ифтихорӣ изофа шудаанд, ки «Нақиб-ул-ашроф», «Хоҷа Баҳоуддин» [7, 20] ва «Мафхар-ус-содот» [4, 220] аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ аз наводагони орифи бузург ва яке аз асосгузорони тариқати Нақшбандия – Хоҷа Баҳоуддини Нақшбанд будааст. Аз Нисорӣ ба ҷуз тазкираи мазкур боз асарҳои «Чаҳор гулзор» (доир ба баъзе масъалаҳои забон ва адабиёт), «Нафаҳот-ул-қудс» (доир ба аҳли тасаввуф), «Баҳориёт» ё худ «Наврӯзнома» (маҷмуи таркиббандҳо), «Ҳасан ва Ҳусайн» (маҷмуаи ҳикоеҳои воқеӣ оид ба рӯзгори саҳти аҳли қалам), «Анис-ул-ушшоқ» (маҷмуи латоифи воқеӣ, ки дар ҷаласаҳои маҳфилҳои адабӣ филфавр гуфта шудаанд), боқӣ мондаанд [8, 446]. Ҳамчунин, намунаҳои ашъораш дар баёзу тазоқир ва китобҳои дигар пора-пора нақл мешаванд, вале девони комила аз ӯ дида нашуд.

Нисорӣ тазкираи худро соли 974/1566 ба номи ҳоким Искандархони Шайбонӣ (ҳукм. солҳои 1561-1583) таълиф намуда, сабаби таълифи асари мазкур забти шеърӣ сабти рӯзгори шоиронест, ки пас аз тазкираи Амир Алишери Навоӣ зухур кардаанд [1, 804; 3, 286], муаррифӣ мешавад. Дар мавриди соли таълифи асар ихтилофи назар вучуд дорад.

Номи китоб дар баъзе сарчашмаҳо ба гунаҳои мухталиф зикр мешавад. Масалан, дар «Асарофаринон» «Музаккир-ул-аҳбоб» [7, 20], дар «Аз-Зареъа» «Музаккир-ул-асҳоб» [14, 255-256], дар «Таърихи тазкираҳои форсӣ» «Музаккири аҳбоб» [4, 220-223] ва «Таърихи назму наср» [9, 403] ва ғ. низ чунин омадааст. Ба назари мо, қавли ахир тарҷеҳ дорад, зеро ҳуди муаллиф мефармояд: «... зеро ин тазкира аз ҳар боб «Музаккири аҳбоб» бувад...» [10, 8].

Нисорӣ дар «Музаккири аҳбоб» зикри шарҳи ҳоли 292 тан шоиру орифу адиби ҳамзамонашро оварда, аз нуқоти ҷолиб, шеър, зарбулмасалу гуфторҳои бузургон, оёти Қуръон ва аҳодиси набавӣ ва амсоли ин истиҳдом кардааст. Ҳарчанд, дар «Феҳриствора» шумораи шоирони ин асар 283 тан муаррифӣ шуда [6, 1951], вале дуруст наменамояд. Таҳиякунандаи матни форсии тазкира – Начиб Моили Ҳиравӣ бар он назар аст, ки сардаргумиҳо дар мавриди соли таълиф ва ё аз ин даст ихтилофоти марбут ба тазкира аз он сар задааст, ки муаллифи тазкира пас аз итмоми кор ҳам ба китоб иловаҳо карда ва ҳамвора онро мавриди таҷдиди назар қарор медодааст [15, 28]. Фарзияи мазкур, бо он ки санад ва далоили ҷашмгире надорад, қобили тавҷеҳ ва дастгирӣ ҳам ҳаст, зеро бештарини тазкиранигорон дар мавриди зарурӣ ба тақмили кор худ пардохтаанд ва ин бояд амри табиӣ муаррифӣ шавад.

Муаллифи тазкираи «Музаккири аҳбоб» дар сохтори асари худ вежагии хосеро пайгирӣ мекунад ва ҳар баҳши китобашро ба зербаҳшҳо низ чудо месозад. Масалан, тазкираи мазкур ба дебоҷа (муқаддима), мақола, ҷаҳор боб ва як хотима чудо мешавад, ин ҳама баҳшҳои асосии тазкира ба шумор мераванд. Муқаддимаи «Музаккири аҳбоб» тибқи анъаноти кутуби қадима бо ҳамду санои Худованд ва дуруду салом ба Паёмбар (с) оғоз гардида, пас аз пардохтан ба мадҳи Искандархони Шайбонӣ давоми дебоҷа ба се зербаҳш: «Дар таърифу шарафи шеър» [10, 5], «Сабаби таълифи китоб» [10, 6] ва «Дар баёни кайфияти тартиби китоб аз ғусулу абво» [10, 9] тақсим шудааст. Як нуқтаи бисёр муҳим он ки Нисорӣ дар қисмати «Дар таърифу шарафи шеър» доир ба пешинаи тазкиранигорӣ дар Мовароуннаҳр ҳам дар мисоли тазкираҳои Давлатшоҳи Самарқандӣ ва Амир Алишери Навоӣ, ки яке ба ҷаҳор ва дигаре ба туркист, ишора мекунад [10, 5]. Ин ишораи муаллиф пеш аз шуруи қисмати «Сабаби таълифи китоб» пайвандгари ин баҳшҳост. Чунончи, ба истидъои муаллифи тазкира, ки дар қисмати «Сабаби таълифи китоб» омадааст, ҷамъе аз дӯстону рафиқонаш аз ӯ хоҳиш намудаанд, ки «ҷамъе аз ғузало, ки баъд аз тазкираи «Маҷолис-ун-нафои»-и Амири мазкур ба зухур омадаанд, агар асомии сомии эшон дар тахти забт даромада, аз равоиҳои анфоси нафисаи эшон шаммае ба машоми ҷони толибон восил гардад», бисёр нофеъ буда, «ҳароина аз мутолиаи он илме ба осори аҳё [зиндагон] ва аҳволи мавто [мурдагон] падид хоҳад омад» [10, 6].

Қисмати «Мақола» ҳам аз ду рукну чор фасли алоҳида иборат буда, шакли комилаш чунин аст: «Мақола: Дар баёни аҳволи мулк, муштамил бар ду рукн», рукни аввал «Дар баёни салотини чингизхонӣ [Шайбонӣ]» буда, аз ду фасл иборат аст. Фасли аввали он «Дар зикри салотини чингизхоние, ки рехлат намудаанд» ном дошта, шомили шарҳи ҳол ва

намунаҳои ашъори Абулфатҳ Муҳаммади Шайбонӣ [10, 12], Убайдуллоҳи Шайбонӣ [10, 16], Абдуллатифхони Шайбонӣ [10, 24], Рустам Баҳодурхон [10, 27] ва Абдулазизхони Шайбонӣ [10, 34] мебошад. Фасли дуҷуми рукни аввал «Дар зикри салотине, ки дар қайди ҳаётанд» буда, ба он шарҳи ҳоли Абулфатҳ Султон Саидхон [10, 41]. Чавонмардалихон [10, 43], Дӯстмуҳаммади Султон [10, 44] ва Ғозӣ Султон [10, 44] ворид шудаанд. Дар рукни дувум айнӣ ҳамин масъала ва ҷобачогузорӣ дар шарҳи ҳоли салотини ҷағатой дида мешавад. Заҳируддин Муҳаммади Бобурподшоҳ [10, 46], Муҳаммад Ҳумоюнподшоҳ [10, 49], Муҳаммад Комронподшоҳ [10, 55], Муҳаммад Аскарӣ Мирзо [10, 60], Муҳаммад Ҳиндол Мирзо [10, 61] ва Иброҳим Мирзо ба қатори салотини реҳлаткарда ва Сулаймоншоҳ Мирзо [10, 64] ва Мирзо Абулқосим [10, 65] ба гурӯҳи салотине, ки дар замони таълифи китоб дар қайди ҳаёт будаанд, ворид гаштаанд.

Тибқи ин меъёр, ки дар гузинуш ва ҷобачогузории шахсиятҳои дар тазкираи исмашон марқум мушоҳида мекунем, тазкираи Нисорӣ бо дастабандии хосе рӯйи кор омадааст. Яъне, ӯ шоиронро дар тазкираи худ ба тавре сабт мекунад, ки дараҷаи шиносоии ӯро бо шахсият ва шеърашон бозгӯ карда тавонад. Дар ин росто, ӯ дар мақола нахуст аз шоҳон ва ҳокимоне, ки шавқи суҳангустарӣ доштаанд, суҳан мегӯяд ва онҳоро асосан ба ду даста ҷудо карда, муаррифӣ менамояд. Дастаи аввал доир ба шоҳоне, ки муаллиф онҳоро надида, дастаи дуюм доир ба онҳое, ки муаллиф дидаву хидмат карда ва ё ба мулоқоташон боре расидааст. Пас, муҳаққиқи имрӯз аз рӯйи ин меъёр, ки дар сартосари тазкираи мавриди пажӯҳиш риоя мешавад, дараҷаи дурустии маълумот ва ё дасти аввал будан ва набудани маълумоти Нисорино ба даст меорад. Дар бобҳо, кор каме ранги дигар мегирад. Бобҳо аз рӯйи меъёри гузинуш ва ҷобачогузории шоирон аз «Мақола» фарқ мекунанд.

Гуфта шуд, ки асар аз ҷаҳор боб иборат буда, ҳар боби он ба ҷаҳор фасл дастабандӣ карда шудааст. Боби аввал шомили шарҳи ҳоли наваду шаш тан шуароест, ки аз он 19 нафарашонро муаллиф надидаву онҳо замони таълифи асар аз олам даргузаштаанд. Зикри ҳамаи ин шоирон дар фасли аввали боби аввали китоб омада [10, с.68-95], номи он «Зикри ҷамоате, ки ғақир эшонро надида ва эшон ба синни шайхӯҳа расидаанд ва дар Бухоро мадфунанд» аст. Аз ин миён 43 нафар дар замони таълифи тазкираи «Музаққирӣ аҳбоб» низ вафот намуда будаанд, вале муаллиф онҳоро берун аз ҳудуди Бухоро мадфуншуда нигоштааст [10, 96-143]. Дар фасли савум, ки «Дар зикри ҷамоате, ки ғақир эшонро надида ва ба синни шайхӯҳа нарасидаанд ва дар Бухоро мадфунанд» ном дорад, муаллиф доир ба 7 нафар шоире, ки дар ҷавонӣ вафот кардаву дар Бухоро мадфун шудаанд, суҳан гуфтааст [10, 134-147]. Дар фасли охири ин боб муаллиф дар мавриди 32 нафар шоире, ки дар ҷавонӣ ғавтидаву дар Бухоро дафн наёфтаанд [10, 148-163], маълумот меоварад. Аз рӯйи меъёри боби мазкур он танҳо шомили шарҳи ҳоли шоиронест, ки муаллиф эшонро надида будааст. Дар тақсимои фаслҳо бошад, меҳвари асосии муаллиф Бухоро – зодгоҳи ӯст. Дар ин росто, тазкираи Нисорино ба шумори тазкираҳои хусусии маҳаллӣ ворид карда метавонем, вале нуктаи муҳам ин ҷост, ки он дар баробари воридаи ин гурӯҳ будан, боз хусусиятҳои замонӣ низ дорад. Тибқи нигоштаи Аҳмад Гулчини Маонӣ тазкираҳои хусусӣ ба зергурӯҳҳои маҳаллӣ, ки хосси шуароӣ як минтақа ё вилоят мебошанд, мавзӯӣ, ки бештар ба навъҳои алоҳидаи адабӣ, мисли марсия, қасида ё соқинома ихтисосдоранд ва табақотӣ, ки шомили шарҳи ҳоли табақаҳои ҷудогонаи ҷомеа, ки ба шеърӯ шоирӣ алоқадоранд, ҷудо мешаванд

[10, с. 5]. Бештарин тазкираҳои хусусии маҳаллӣ берун аз муҳавватаи вақту замон иншо шудаанд, аммо тазкираи Нисорӣ ва шогирду пайрави вай – Мутрибии Самарқандӣ хусусияти мазкурро дар худ ҳифз кардаанд. Пас, Хоча Ҳасани Нисорӣ дар боббандии тазкира таваччуҳи бештари худро ба Бухоро, ки яке аз марказҳои муҳимми илму адабу ирфони замонаш будааст, мабзул дошта бошад ҳам, хусусияти ҳамзамонии шоирон низ доимо дар мадди назараш будааст.

Агар аз рӯйи махсусияте, ки дар боби аввал ба мушоҳида гирифтем, ба тазкира сарувор гирем, нуктаи асосӣ, бар замми маҳал ва замон, ба пирӣ расидан ва нарасидани шоирон аст. Яъне, Нисорӣ шоирони мазкур дар тазкираашро аз диди худ ба дастаҳо ҷудо мекунад: шоироне, ки ба пирӣ расидаанд ва шоироне, ки дар ҷавонӣ ғавтида ва ё дар ҷавонӣ шуҳрат ёфтаанду ворида тазкира шудаанд. Меъёри боббандии асар ҳам бар ин поя сурат гирифтааст, вале бобҳо хусусиятҳои умумии дигар низ доранд. Масалан, ҷаҳор фасли боби аввалро танҳо риштае пайванди маънавӣ медиҳад, ки муаллифи китоб ин шоиронро надидааст. Аз рӯйи ин принцип боби дувуми китоб дар зикри ҷиҳилу ҳашт тан шоирест, ки муаллиф онҳоро дида, аммо дар вақти таълифи китоби мазкур зинда набудаанд. Боби мазкур низ ба ҷаҳор фасл ҷудо шуда, «Дар зикри ҷамоате, ки ғайр эшонро мулозимат карда ва ба синни шайхухат расида ва дар Бухоро мадфунанд» [10, 164-190], «Дар зикри ҷамоате, ки ғайр эшонро мулозимат карда ва ба синни шайхухат расида, дар ғайри Бухоро мадфунанд» [10, 191-209], «Дар зикри ҷамоате, ки ғайр эшонро дида ва ба синни шайхухат нарасида ва дар Бухоро мадфунанд» [10, 210-217] ва «Дар зикри ҷамоате, ки ғайр эшонро дида ва ба синни шайхухат нарасида ва дар ғайри Бухоро мадфунанд» [10, 218-227] ном доранд.

Боби сеवуму ҷоруми асар роҷеъ ба шарҳи ҳол ва намунаҳои осори шоиронест, ки дар замони таълифи таълифи таълифи «Музаққирӣ аҳбоб» дар қайди ҳаёт будаанд. Он дар зикри ҳафтаду ду тан шоиру нависандае, ки муаллиф ба дидори онон мушарраф гашта ва замони таълифи китоб зинда будаанд [10, 228-277], аст ва боби ҷаҳорум дар аҳволи сию шаш тан шоиру орифест, ки дар қайди ҳаёт будаанд ва муаллиф ононро надида будааст [10, 278-299]. Ин бобҳоро низ муаллиф тибқи қавонини бобҳои пешин ба шуарое, ки дар Бухоро ва ҳаволии он мадфун шудаанд ба пирӣ расидаанд ё не ҷудо кардааст, ки ин нукта, яъне ба бобҳои хос тақсим шудани асар дар таҳқиқоти Ҳ.Каримов низ ишора мешавад [10, 817]. Ногуфта намонад, ки бобу фаслҳои асари мавриди таҳқиқ дар навиштаи Аҳмади Мунзавӣ ба гунаҳои дигар шарҳ ёфтаанд [6, 1951]. Феҳристнигор танҳо бо овардани исми кӯтоҳ ва шакли мазмунан нақлшудаи асми фаслу боб мепардозаду бас.

Хотимаи асар ҳам дорои аҳамияти вежаест. Он «Дар зикри аҷдоду обо ва аъмому аҳвол [амакҳову тағоҳо.—З.М.] ва ақраби ғайр» ном дошта, пурра доир ба гузаштагони муаллиф маълумот медиҳад. Дар он 8 нафар аз гузаштагони Нисорӣ, ки ҳамагон ба адабу ирфон алоқа доштаанд, мавриди таваччуҳи ӯ қарор гирифтаанд. Инҳо Хоча Абдулваҳҳоб [10, 301], Шайхалихоча [10, 304], Подшоҳхоча [10, 305], Бобочон Хоча [10, 307], Майрамхоча [10, 308], Абдуссаломхоча [10, 309], Валиюллоҳхоча [10, 309] ва Шоҳмуҳаммадхоча [10, 310] мебошанд. Яъне, Нисорӣ дар ин тазкира бо он ки бештар шоиронро, ки пайрави тариқати нақшбандия будаанд, муаррифӣ карда ва бо ин кор манбаи муфиде барои муҳаққиқони ҳавзаи тасаввуф ва ирфон созмон додааст, бо сабти обову

ачдоди худ, ки низ дар пайравӣ ба ин тариқат гом бардоштаву онро пуштибонӣ мекардаанд, кимате дигар бар асар меафзояд. Он ҳам ин ки манбаи муҳимми насабшиносӣ ва рӯзгоршиносии худӣ муаллиф аст.

Яке аз мусташрикони маъруфи рус В.Б.Норик, ки доир ба ҳаёт ва фаъолияти адабии Нисорӣ ва Мутрибӣ таҳқиқоти судманд анҷом додааст, бар он назар аст, ки Нисорӣ ин тарзи боббандиро аз Навоӣ дар тазкираи «Маҷолис-ун-нафоис» ба мерос гирифтааст. Муҳаққиқ пас аз он ки мухтасаран доир ба сохтори асари Нисорӣ андешаронӣ мекунад, фикри мазкури худро чунин такмил медиҳад: «Вале ўро ба ҳайси як меросбари одӣ набояд муаррифӣ кунем, балки ў ин тарзи сохтмони асарро ҳамачиҳата такмил додаст» [11, 190].

Тазкираи Хоҷа Нисорӣ фарогири як муҳит ва фазои хосест, ки бино ба гуфтаи Аҳмад Гулчини Маонӣ «авзои рӯҳию фикрӣ ва фарҳангии асри Ҷомӣ ва муосирони ўро дар Ҳироту Балх ва Бухорову дигар билоди Хуросон бо равшанию сароҳат шарҳ медиҳад» ва возеҳ месозад [4, 231]. Ба назари мо, манзур аз ин ишораи гулчини Маонӣ мактаби адабии бунёдгузостаи Ҷомӣ мебошад, зеро «Музаққири аҳбоб» асосан шомили шарҳи ҳол ва намунаи осори шуароӣ як қарн баъди Ҷомӣ аст.

Дар баробари арзишҳои дигари китоб ва маълумоти он доир ба шоирони камшухрат ва амсоли ин, тарзи нигориш ва сохтору таркиби он низ дар таърихи тазкиранигорӣ вежагии хосеро дар нигоштани тазкираҳо ба миён овардааст. Ҳарчанд исми шоирон дар тазкира тибқи тартиби алифбой сабт шудааст, аммо на ҳама вақт ин тартибот риоя шудааст. Тарзи сохтори китоби ў дар тазкираи шогирдаш – Мутрибии Самарқандӣ такмил ёфтааст, ки ба ин нукта худӣ Мутрибӣ ишораи ҷолиб мекунад. Ў дар муқаддимаи китоби худ, пас аз он ки ба сабаби таълифи китоб пардохтаву онро дар пайравӣ ва такмили китобҳои Давлатшоҳу Амир Навоӣ ва Нисорӣ қаламдод кардааст, менигорад, ки тарзи кори худро, то он ҷо, ки имкон даст дода, аз соҳиби «Музаққири аҳбоб» гирифтааст: «...аз ҷумлаи нусахи машҳураи муътабара яке тазкираи амири боинтибоҳ Давлатшоҳ аст ва дигаре «Маҷолис-ун-нафоис»-и Амири кабир Алишер аст ва дигаре китоби олихитоби «Музаққири аҳбоб»-и маҳдумӣ ва устодӣ... ҳазрати Ҳасанхоҷа Нисории Бухорист, қуддиса сирруҳум. Китобун ва аййу китоб (яъне, чӣ китобе – З.М.) ҳамоно, ки агар ба дидаи инсоф дар авсофи камоли ароис-ул-ҳиҷоли он нусаҳи адим-ул-мисол назар кунанд, нуқуди ибороте бинанд... Чун иқтидо ба ҳоли некони натиҷаи нек дошт, бино бар он, ин фақири ҳақири касир-ут-таксир маҳмо амкан (яъне, то ҷое, ки мумкин аст – З.М.) дар забту рабти асомии сомии шуароӣ муосир ва ғайруҳум кӯшида, натоиҷи абкори афкори атбои салима ва азҳони мустақимаи эшонро (яъне, Нисориро – З.М.) [ба] хилъати интизом ва қисвати илтиём пӯшида» [12, 43-44] кунад. Ба нуқтаи мавриди назар муҳаққиқи ҷавон Мағфират Қурбоналиева низ ишораи ҷолиб карда, мефармояд: «Тазкираи «Музаққири аҳбоб»-и Хоҷа Ҳасан Нисории Бухорӣ, ки дар мақоми раҳнамову устодӣ барои муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» қарор дошт, аз муҳимтарин маъхазҳои Мутрибӣ дар таснифи тазкира аст» [12, 36]. В.Б. Норик ҳам дар таҳқиқоти худ ин андешаро такмил дода, гуфтааст, ки Мутрибӣ услуби пешгирифтаи Нисориро дар сохтори тазкира аз ҳар ҷиҳат такмил додаву комил кардааст [11, 190].

«Музаққири аҳбоб»-и Саййид Ҳасанхоҷа Нисории Бухорӣ барои шинохти шоирони ҳавзаи Мовароуннаҳру Хуросон ва нуқоти марбут ба адабиёти асри XVI сарчашмаи муҳим ва дасти аввал ба шумор меравад. Он бар замми ҳовии шарҳи ҳолу намунаи осори шуарову

удабои замонаш будан, падидаҳое аз навъҳои санъати суханвариро низ шомил буда, нақду баррасии бархе ашъорро ҳам фаро мегирад. Мо дар зайл андешаҳои худро перомуни сохтори вежаи асар дар нуктаҳои зер ҷамъбаст мекунем:

«Музакири аҳбоб»-и Саййид Ҳасанхоҷа Нисории Бухорӣ барои шинохти шоирони ҳавзаи Мовароуннахру Хуросон ва нукоти марбут ба адабиёти асри XVI сарчашмаи муҳим ва дасти аввал ба шумор меравад. Он бар замми ҳавии шарҳи ҳолу намунаи осори шуарову удабои замонаш будан, падидаҳое аз навъҳои санъати суханвариро низ шомил буда, нақду баррасии бархе ашъорро ҳам фаро мегирад. Мо дар зайл андешаҳои худро перомуни сохтори вежаи асар дар нуктаҳои зер ҷамъбаст мекунем:

• Нисорӣ, дар баробари он ки асари худро ба ҳайси давоми кори Давлатшоҳ ва Навоӣ эътироф мекунад, он тазкираҳоро аз ҳар ҷиҳат такмил додан хостааст. Аз ин рӯ, бо изофа кардани маълумот дар бораи шоироне, ки зикрашон дар ин тазкираҳо рафтааст қаноат накарда, дар услуби офаридани тазкира низ, ҳарчанд пайрав ба Навоӣ будааст, навгонӣ ворид намудааст.

• Нисорӣ дар «Музакири аҳбоб» якбора ду хусусияти тазкираи инфиродӣ – замонӣ ва маҳаллӣ буданро инкишоф дода, бад-ин тариқ дар такмили навъҳои тазкираҳои шуарои форсӣ-тоҷикӣ низ саҳм мегузорад.

• Ӯ тазкираашро ба бобҳо ва фаслҳои муайян тақсим карда, дараҷаи шиносоии худро бо шоирони дар тазкира ёдшуда ба хонанда нишон додааст. Ин санади бисёр муҳим буда, аҳли таҳқиқ ба ҳубӣ хоҳанд донист, ки имкони кадом нуктаҳои мармузи тазкираро қабул кардан ва кадомро мавриди шак қарор додан доранд.

• Тақсимои синнусолӣ, ки аз принципҳои бисёр муҳим дар тазкиранигорӣ «Музакири аҳбоб» қаламдод шуд, дараҷаи такмил ёфтани истеъдоду дониши шоиронро ҳам нишон дода метавонад. Ҳамчунин, ин нукта дар қуруни баъд принсипи нигориши ўро дар тазкираи шогирдаш – Мутрибии Самарқандӣ беш аз пеш густурдатар мегардонад.

КИТОБНОМА

1. Зайнали, Муҳаммадҷавод. Музакири аҳбоб. Донишномаи забон ва адаби форсӣ.- Ҷ.5 / Муҳаммадҷавод Зайнали. – Техрон, 1384. – С.803-805.
2. Каримов, Усмон. Адабиёти тоҷик дар асри XVI / Усмон Каримов. – Душанбе, 1985.
3. Кӯтӣ, Сапеда. Тазкиранависии форсӣ дар Осиёи Миёна. Донишномаи адаби форсӣ.-Ҷ.1. Чопи дувум / Сапеда Кӯтӣ. – Техрон, 1380. – С. 286-292.
4. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ.- Ҷ.2 / Аҳмади Гулчин Маонӣ. – Техрон: Саной, 1343.
5. Музакири аҳбоб. Бидуни муаллиф. Донишномаи адаби форсӣ.- Ҷ.1. Чопи дувум. – Техрон, 1380. – С. 817.
6. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. Ҷ. 3. Аҳмад Мунзавӣ. –Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382х. –С. 1567-2571.
7. Муҳаддисзода, Ҳусайн. Асарофаринон. Иборат аз шаш ҷилд. - Ҷ.6 / Ҳусайн Муҳаддисзода. – Техрон, 1384.
8. Назиров У. Нисорӣ / У. Назиров // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз III ҷилд. Ҷ. II. Калим – Работ. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 1989. –С. 466-467.
9. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ.- Ҷ.2 / Саид Нафисӣ. – Техрон, 1344.
10. Нисории Бухорӣ, Саййид Ҳасанхоҷа. Музакири аҳбоб / Саййид Ҳасанхоҷа Нисории Бухорӣ. Ба тасҳеҳи Начиб Моиلى Ҳиравӣ.-Техрон,1377.

11. Норик Б. В. Жизнь и творчество среднеазиатских историков литературы XVI – XVII вв. Хасана Нисари и Мутриби Самарканди. / Б. Норик. // Письменные памятники Востока. Вып. 1 (2). – М., 2005. С. 183-216.
12. Самарқандӣ, Мутрибӣ. Тазкират-уш-шуаро / Мутрибии Самарқандӣ. Таҳия, тавзеҳ ва таҳқиқи Мағфират Қурбоналиева. – Хучанд: Хуросон, 2021.
13. Ситуда, Ғуломризо. Марчаъшиносӣ ва равиши таҳқиқ / Ғуломризо Ситуда. – Техрон: Самт, 1373.
14. Техронӣ, Оқобузург. Аз-Зареъа. – Ҷ. 20. / Оқобузурги Техронӣ. – Бейрут, 1370.
15. Ҳиравӣ, Начиб Моил. Муқаддимаи мусаххас / Начиб Моил Ҳиравӣ // Музаққирӣ аҳбобӣ Саййид Ҳасанхоҷа Нисорӣ Бухорӣ. – Техрон: Интишороти Самт, 1373. – С. 15-39.

БАРРАСИИ СОХТОРИ ТАЗКИРАИ «МУЗАҚҚИРИ АҲБОБ»- И ХОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ

Дар мақола масъалаи ҷараёни таҳқиқи тазкираи «Музаққирӣ аҳбоб»- Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ дар адабиётшиносии тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Тазкираи «Музаққирӣ аҳбоб»-и Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ аз зумраи осоре мебошад, ки то кунун ба таври ғустарда дар адабиётшиносии тоҷик омӯхта нашудааст. Муаллиф зимни таҳқиқи сохтори тазкира ба арзёбии осори адабии дар он зикршуда низ ишора менамояд. Дар тазкира роҷеъ ба шоирони зиёд ва осори онҳо маълумоти дақиқу арзишманд омадааст. Чунин равиши таҳқиқ барои муайян кардани ҷойгоҳи тазкира дар адабиёт ва арзиши илмӣ адабии он мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: тазкира, «Музаққирӣ аҳбоб», Нисорӣ Бухорӣ, сохтор, боббандӣ, тазкиранигорӣ, тазкираҳои замони ва маҳаллӣ.

ОБЗОР СТРУКТУРЫ АНТОЛОГИИ ХОДЖА ХАСАНИ НИСОРИ «МУЗАҚҚИРИ АХБОБ»

В статье рассматривается вопрос исследования «Музаққирӣ аҳбоб» Хасанходжи Нисари в таджикском литературоведении. Антология «Музаққирӣ аҳбоб» Хасанходжи Нисари относится к числу малоизученных в таджикской литературе произведений. Изучая структуру антологии, автор обращается и к оценке содержащихся в ней литературных произведений. Антология содержит точную и ценную информацию о многих поэтах и их произведениях.

Такой исследовательский подход поможет определить место антологии в литературе и ее научно-литературную ценность.

Ключевые слова: летопись, «Музаққирӣ аҳбоб», Нисари Бухорӣ, структура, оглавление, антология, временные и пространственные антологии.

OVERVIEW OF THE STRUCTURE OF THE CHRONICLE OF "MUZAKKIR AHBOB" OF KHOJA HASSANI NISORI

The article deals with issue of the research of "Muzakkiri ahbab" of Hasankhojai Nisaori in Tajik literary studies. The anthology of «Muzakkiri ahbab» of Khasankhoji Nisari is one of the works that have been little studied in Tajik literature. Having studied the structure of the anthology, the author also refers to the evaluation of the literary works contained in it. The anthology contains accurate and valuable information about many poets and their works.

This kind of research approach will help to determine the place of the anthology in literature and its scientific and literary value.

Key words: *chronicle, "Muzakkiri akhbab", Nisari Bukhoroi, structure, chapters, anthology, centuries-old and local anthologies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансурӣ Замира Мирзоализода – унвонҷӯи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики факултети забонҳои шарқи МДТ ДДХ ба номи академик Б. Гафуров. Тел.: 92 885 0081. Email: zmansuri@mail.ru.

Сведения об авторе: Мансури Замира Мирзоализода – соискатель кафедры таджикского языка и литературы ГОУ ХГУ имени академика Б.Гафурова. Тел.: 92 885 0081. Email: zmansuri@mail.ru.

About autor: Mansuri Zamira Mirzoalizoda, an applicant in the Department of Tajik Language and Literature of Khujand State University named after academician B. Gafurov. Tel.: 92 885 0081. Email: zmansuri@mail.ru.

УДК: 891.550.0

АШӢОРИ КӢДАКОНАИ ГУЛНАЗАР АЗ НИГОӢИ ҚОЛАБ ВА СОХТОР

Давлатбекзода Товус

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

АшӢори барои кӯдакон офаридаи шоир Гулназар Келдӣ дар жанрҳои гуногун, ба мисли маснавӣ, ҷаҳорпора, қитъа ва ғайра суруда шудаанд. Яке аз вижагӣҳои адабиёти кӯдак, аз ҷумла шеърӣ кӯдак, интиҳоби жанри мувофиқ муносиб мебошад, зеро маҳз ба туфайли жанри мувофиқ ба фикру андеша ва синну соли кӯдак мақсадеро баён кардан имконпазир мебошад. Бино бар ин, адабиёти кӯдак жанрҳои хоси худро дорад. Шоир Гулназар дар интиҳоби жанрҳои мувофиқ ба ҳолу ҳавои кӯдакон маҳорати хуб зоҳир намудааст. Жанрҳои маъмули ашӢори кӯдаконаи ӯ иборатанд аз суруд, чистон, тегӯяк, саволу ҷавоб, масал ва ғайра. Ин жанрҳо асосан хурд буда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд. Ин даста ашӢори шоир бештар дар қолаби маснавӣ ва ҷаҳорпора суруда шудаанд. Масалан, шеърӣ «Ба чӣ монад ситора?», ки бо ҳамин ҷумлаи саволӣ оғоз мешавад ва дар қолаби маснавӣ суруда шудааст, ба кӯдакон ба чӣ монанд будани ситораро шарҳ медиҳад. Шоир бо баҳрагирӣ аз таҳайюли шоиронаи худ ба ин савол ҷавобҳои дилнишин ва ба завқу табиату биниши кӯдакон мувофиқ медиҳад. Вай ситораро аввал ба гулхану шарора, ба қандили фурузон, ки дар тоқи осмон медурахшад, ба гулҳои шукуфони фасли баҳор, ба ширмоҳие, ки дар миёни мавҷҳои дарё шиновар аст, ба ҷашми гурба, ки дар торикии шаб медурахшад, монанд мекунад, ки ҳама ташбеҳҳои зебову қобили дарку бинишанд. Аммо бо ҳамаи ин монанд карданҳо қонеъ намешавад ва дар охир ба ҳулосае мерасад, ки ситора танҳо ба ҳудаш монанд аст. Ба таъбири дигар, ягона чизи зебо, ки ба ситора монанд аст, ҳудӣ ӯст ва чизи дигар наметавонад ҷойи онро бигирад:

*Ба чӣ монад ситора?
Ба гулхану шарора;
Ба қандили фурузон
Дар баландии осмон;
Ба гулҳои шукуфон
Дар фасли навбаҳорон;*

*Ба ширмоҳии зебо
Миёни мавҷи дарё;
Ба чашими гурбаи мо
Дар торикии шабҳо... [1, 3].*

Ин шеър як навъ саволу ҷавоб аст, ки шоир ба ин зебой матраҳ кардаву ба як савол аввал ҷавобҳои гуногун дода, дар охир ба хулосаву ҷамъбасти қонёқунанда расидааст. Бегуфтуғӯ, ин диди шоирона ва тахайюли зебо дар зехни кӯдакон чандин зебоиро бедор мекунад ва онҳоро ин тарзи баён ба тамошои ҷаҳони зебои ҳаёлотӣ шоирона мебарад ва ба завқи маънавӣ мерасонад.

Дар шеъри дигаре, ки низ дар қолаби маснавӣ эҷод шудааст ва «Базм» ном дорад, дар бораи баҳси миёни парандагон суҳан меравад, ки ҳар кадоме даъвои хушовозӣ мекунад. Ин ҷо чирчираку мусичаву зоғи алову эзорсурҳаку тӯтию майна – ҳама даъвои хушовозӣ доранд ва ҳар яке дар хушовозӣ худро аз дигарон болотару беҳтар мебинанд. Шоир ин мочарои парандагонро, ки овози худро меситоянду ҳар яке ба лаҳни худ садо мекунад, ба консерт монанд кардааст, ки хеле ҷолиб аст:

*Зери чанори дара,
Дар ҷойи хушманзара
Барпо шуд базми калон,
Консертӣ парандагон.
Чирчирак чир-чир мекард,
Доди гулӯғир мекард,
Ки аз ҳама ман хушхон,
Писанди хурду калон.
Мусича қум-қум мекард,
Гаҳ сози худ гум мекард,
Вале мегуфт: –Эй ёрон,
Манам ҳофизи хушхон!
Мекард аз сар саҳар
Зоғи ало ҳам қар-қар,
Ки мисли ман хушовоз
Пайдо намешавад боз.
Мезад нӯл эзорсурҳак
Ба шоҳаҳо бедарак.
Мегуфт: –Ин сози дара,
Ҳусни расои дара!
Сари шоҳе бемалол
Тӯтии хушпару бол
«Манам тӯтиҷон!» мегуфт,
«Ҳофизи хушхон!» мегуфт... [1, 8-10].*

Тавре ки дида мешавад, ин шеър як навъ тамсил аст ва шоир зимни он хонандагонро ба риоя кардани одоби суҳбату муошират даъват кардааст. Албатта, ин тарзи муносибат бо ҳамнишинону ҳамсуҳбатон рафтори хеле бад ва эҳтиром накардани тарафи муқобил мебошад, ки мутаассифона, бисёр дучор меояд. Аз ин рӯ, шоир ин рафторро мазаммат карда, кӯдакон, ва умуман, инсонҳоро даъват мекунад, ки ҳамнишину ҳамсуҳбатони худро

эҳтиром намоянд ва дар муносибат бо дигарон ҳамеша бо мулоҳизаву андеша рафтор кунанд.

Устод Гулназар бо нигоҳи шоиронаи хосе, ки дорад, дар қолаби маснавӣ шеърҳои хубу дилнишини зиёде барои кӯдакон эҷод кардааст. Ӯ вақте ки барои ин насл шеър мегуяд, ба манзараву ҳодисаву воқеаҳо аз нигоҳи кӯдакон менигарад ва ба онҳо мувофиқи диду бардошти кӯдакон баҳо медиҳад, ки ин равиш ба табиат ва ҳулку ҳӯю андешаи кӯдакон мувофиқу муносиб аст, ба қавли Мавлоно:

*Чун сару кори ту бо кӯдак фитод,
Ҳам забони кӯдакӣ бояд кушод.*

Албатта, ин тарзи муносибат ба шеър ва мухотаби хурдсол хеле ситуданист ва намунаҳояшро дар адабиёти кӯдак пеш аз устод Гулназар дар ашъори устодони пешқадами ин шакли шеър, ба мисли Убайд Раҷаб, Гулҷеҳра Сулаймонӣ ва ҷанде дигар метавон мушоҳида кард, ки дар миёни ин ҷамъи шоирон, албатта, шеърӣ ин ду суҳанвар аз ин дидгоҳ мумтоз аст.

Аммо ин ҷо мо қасди баррасии ашъори ин шоиронро надорем ва бармегардем ба сари ашъори устод Гулназар, ки ин равишро пайгирӣ кардааст. Масалан, ин равишро метавон дар шеърӣ «Дар дасти офтоб» мушоҳида кард, ки саршор аз диду эҳсоси кӯдакона аст. Дар ин шеър сабаби вучуди ду вақт аз шабонарӯз – саҳар ва бегоҳ бо баёни шоирона ба қалам дода шудааст. Ин шеър як навъ саволу ҷавоб аст, ки кӯдакон бо матраҳ кардани он ба дарёфти ҷавобаш мерасанд. Шоир сабаби фаро расидани саҳарро дар пайдо шудани офтоб ва расидани бегоҳро натиҷаи аз назарҳо пинҳон шудани он медонад ва дар охир ба ҳулосае мерасад, ки падид омадани рӯзу шаби мо ҳама ба пайдо шудан ва аз назарҳо пинҳон гаштани офтоб вобаста аст. Албатта, ин аз ҷаҳони андешаву таҳайюли шоиронаи гӯянда сарчашма мегирад, аммо ба зехни хонанда таъсир мерасонад ва ўро ба андешидан водор менамояд:

*Саҳар ҷаро саҳар шуд?
Чунки офтоб бадар шуд.
Бегаҳ ҷаро бегаҳ шуд?
Чунки офтоб панаҳ шуд.
Офтоб агар ба сар нест,
Барои мо саҳар нест.
Офтоб агар панаҳ нест,
Барои мо бегаҳ нест.
Саҳару бегоҳи мо,
Рӯзу шаби роҳи мо,
Бедорию хоби мо
Дар дасти офтоби мо [1, 13]*

Шоир дар шеърӣ дигар, ки низ дар қолаби маснавӣ сурудааст, ҳолати бачаеро тасвир мекунад, ки дилаш яхмос меҳаҳад, аммо имкони хӯрдан надорад, зеро ки гулӯяш дард мекунад. Аз ин рӯ, вай чун мебинад, ки кӯдакони дигар бо иштиҳо аз ин неъмат баҳраманд ҳастанду танҳо ӯ маҳрум аст, ҳасрат меҳӯрад. Бино бар ин, дуо мекунад, ки ҳеҷ кас ба дарди гулӯ гирифтор нашавад, то ҳар вақте бихаҳад, яхмос бихӯрад. Дар ин шеър ҳам диду назари кӯдакон хеле зебо тасвир шудааст:

Дар кӯчаву дар бозор
 Яхмосфурӯши бисёр.
 Ҳаво гарм асту тафсон,
 Яхмос хӯранд бачагон.
 Аҷаб кайфу сафое
 Ба ҳар гӯша, ҳар ҷойе!
 Назар кунам ман аз дур
 Ба ин роҳат, ин ҳузур.
 Дилам пур-пури ҳасрат,
 Аммо мекунам тоқат.
 Дарди гулӯ боло шуд,
 Яхмос аз ман ҷудо шуд.
 Илоҳӣ дар ин ҷаҳон
 Бачае дар тобистон
 Дарди гулӯ набинад,
 Чун ман ба ғам нашинад! [1, 14].

Зебоии ин шеър дар он аст, ки агарчи ҳадафи шоир баён кардани ҳасрати қаҳрамонаш аз нахӯрдани яхмос аст, суҳанро аз ин ҷо шуруъ намекунад, балки нахуст манзараеро тасвир менамояд, ки дар дили хонандаи хурдсол пеш аз ҳар чизе ҳаваси хӯрдани яхмосро ба вучуд меорад. Ҷаззобияти ин тарзи тасвир дар он аст, ки хонанда намедонад, ки мочаро бо чӣ меанҷомад. Вақте ки аз бемории қаҳрамон огоҳ мешавад ва дармеебад, ки ӯ аз дастрасӣ ба чизи барояш хеле азиз, яъне яхмос, маҳрум мондааст, эҳсосаш якбора дигар мешавад ва худро ба ҷойи ӯ тасаввур менамояд. Таъсирбахшӣ ва зебоии ин шеър ҳам дар ҳамин аст, ки шоир тавонистааст ду ҳолати ба ҳам муқобил – шодию ғамро ҳамзамон дар як пора шеър тасвир намояд.

Дар миёни ашъори ба кӯдакон бахшидаи шоир Гулназар намунаҳое ҳам ба чашм мерасанд, ки дар қолаби ғазалу қасида суруда шудаанд. Дар ин даста ашъор ҳам мавзӯи тасвири ҳаёт ва шавқу эҳсоси хурдсолон аст, танҳо аз нигоҳи шакли қофиябандӣ аз офаридаҳои дигари шоир фарқ мекунам. Шоир дар яке аз ин шеърҳо, ки «Ҳазон» ном дорад, фаро расидани фасли тирамоҳ ва наздик шудани зимистонро бо тасвири ҳолати дарахтон, сафари мурғони кӯчӣ ба ҷойи дигар ва кӯтоҳ шудани рӯзу аз назар пинҳон шудани гулу сабза ба қалам додааст. Бо хондани ин шеър фасли зимистон ва ҳавои сард пеши назар меояд:

Ҳазон шуду ҳазон шуд,
 Ҳама ҷо заъфарон шуд.
 Монанди мурғи марҷон
 Ҳар барг парзанон шуд...
 Рӯйи замини пушта
 Қолини Исфаҳон шуд... [2, 21]

Дар ин шеър ба чанд тасвири зебо рӯ ба рӯ мешавем: ранги заъфаронӣ гирифтани муҳити атроф, монанди мурғи марҷон «пар задан»-и барги дарахтон, ба ёрии дарахт омадани шамол, ба ранги қолин (-и Исфаҳон) шудани пуштаҳо, ки ҳама аз ҷаҳони андешаву тахайюли гӯяндааш сарчашма мегирад. Ҳамин тасвирҳои зебову дилнишин аст, ки шеъри шоирро зебо кардааст.

Дар шеъри «Хоҳаракам», ки низ ба ҳамин тарзи қофиябандӣ суруда шудааст, шоир эҳсоси қалби духтараки хурдсолеро ба қалам медиҳад, ки хоҳари худро бисёр дӯст медорад ва ӯ барояш хеле азиз аст. Гӯянда ба ин восита дар ниҳоди хурдсолон эҳсоси муҳаббату дӯстдорӣ ба ҳамтаборонро бедор мекунад ва ба ин роҳ талқин менамояд, ки ҳама бояд ҳамдигарро дӯст доранд ва иззату эҳтиром намоянд:

*Чони ман хоҳаракам,
Донаи гавҳаракам...
Нақши пойи ту бувад
Нақшаи дафтаракам.
Панҷи ман панҷаи туст,
Хоҳари ғамбаракам.
Ғам набинад саракат,
Эй ту тоҷи саракам! [2, 30].*

Аксари ашъори барои кӯдакон эҷодкардаи Гулназар мисли шоирони дигари тоҷик дар қолаби ҷаҳорпораанд. Ин ҷо ҳам, агарчи қолаб дигар аст, мавзӯ ҳамон мавзӯ – тасвири ҷаҳон ва рафтору кирдори кӯдакон аст. Шоир дар ин даста аз ашъораш низ чун як тасвиргари ҷирадаст амал мекунад ва ҳаёти кӯдаконро бо обуранги зебои бадеӣ, ки аз таҳайюлу андешаи шахси ӯ сарчашма мегирад, ба қалам медиҳад. Ин ашъор аз нигоҳи муҳтаво дӯстию муҳаббати инсонҳо, дӯст доштани арзишҳои миллӣ, ватан, модар, наздикону пайвандонро дар бар мегиранд. Дар ҳар шеър як масъалаи муҳим, ки ба мавзӯҳои зикршуда иртибот доранд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки гӯянда онҳоро бо андешаи ҷолибу омӯзанда ҷамъбаст менамояд. Масалан, дар шеъри «Қаламҳои ранга»-и шоир ҳар қалами дасти қаҳрамон вазифаи мушаххас дорад ва вобаста ба он кори хайру дурустеро ба сомон мерасонад. Шоир бо ин шеър дар зехни хонандаи хурдсол эҳсосеро бедор мекунад, ки қаламҳо мисли наққоши ҷирадаст ҳамеша машғули коранд ва натиҷаи амалашон ҳам ба ҷашм намоён аст; қалами сабз сурати шоху барги дарахтон, гулобӣ – гули хандон, кабуд – сурати осмон, хокистарӣ – абри равон, сурх – лола, обӣ – жола ва сурху сафеду сабз сурати парчами Тоҷикистонро мекашанд. Шоир ба ин восита дар вучуди хонандаи хурдсол эҳсоси дӯст доштани ватанро бедор мекунад. Агарчи ин шеър бо зикри номи падидаҳои табиат шуруъ мешаваду идома меёбад, дар охир ба сари масъалаи ватан ва муҳаббат доштан ба он мерасад ва, бешак, ҳадафи шоир ҳам аз офаридани он ҳамин аст:

*Қаламҳое, ки дорам,
Наққоши номдоранд,
Ҳамроҳи мо бедарег
Ҳама машғули коранд.*

*Мекашад қалами сабз
Шоху барги дарахтон,
Қалами гулоби ман
Мекашад гули хандон...*

*Қалами сурху сафед
Бо қалами сабзамон
Бо хурсандӣ мекашанд
Парчами Тоҷикистон. [1, 4].*

Яъне, дар ин шеър чизи муҳим ранг аст ва ҳар қалам тасвири чизеро мекашад, ки ҳамранги худааш аст.

Дар шеъри ҷаҳорпораи «Рангинкамон» низ шоҳиди ин ҳол ҳастем. Аз номи шеър ва ду банди аввали он дар зеҳни хонанда дақиқан рангинкамон, ки дар ҳолати офтобборон пайдо мешавад, тасаввур мешавад ва ӯ ҳатман фикр мекунад, ки рангинкамон ҳамон рангинкамони осмон аст. Танҳо дар банди охири шеър мефаҳмад, ки чунин нест ва мазури шоир аз рангинкамон шаҳпарак будааст, яъне шоир шаҳпаракро ба рангинкамон монанд кардааст. Дарвоқеъ ин тарзи тасвиру баён зебоии шеъри мавриди назарро афзудааст:

*Як пора рангинкамон
Ба боғи мо фаромад,
Ҳафт ранги рангинкамон
Ба боғи мо даромад...*

*Дар боғи мо бозигар
Рангинкамон бемалол,
Рангинкамон – шаҳпарак,
Шаҳпараки рангинбол. [1, 8]*

Шоир дар шеъри ҷаҳорпораи «Хазон», ки ёдаш ғамангез аст, сахнае аз фасли тирамоҳро тасвир мекунад, ки руҳияи шоду умедворкунанда дорад. Вай дар ин шеър боди фасли хазон (тирамоҳ)-ро ба варзишгар ва барги хазони «каф»-и ўро ба парчам монанд мекунад ва қаҳрамон (бод) дар ҳолати давидан аст. Хулосаи шеър ҳам ҷолибу таъсирбахш аст, зеро барги хазон ба шоҳиди ҳол (қаҳрамони шеър) «мегӯяд», ки ӯ дар фасли баҳор боз хоҳад омад, яъне умед ба оянда дорад:

*Боди хазон мевазад,
Дар кафаи барги хазон,
Гӯё Парчам мебарад
Варзишгари қаҳрамон. [1, 11]*

Ҷолиб ин аст, ки шоир бо истифода аз санъати ташҳис ин ҷо бодро соҳиби ҳаракат кардааст, ки ин чиз ба зебоию ҷаззобии шеъраш афзудааст.

Дар шеъри «Ману ту» шоир хонандаи хурдсолро ба қору кордӯстӣ ва муносибати хуб доштан бо наздикон даъват мекунад. Қаҳрамони шеър бо лаҳни хушу гуворо ба мухотаби худ мурочиат мекунад ва дар ҳама қор ўро бо худ баробар мебинад. Ин шеър як навъ ташвиқ ба дӯстию ҳамдастӣ дар миёни хурдсолон аст:

*Ҳавлиро мезанӣ об,
Ҳавлиро мезанам об.
Ту духтари баодоб,
Ман духтари баодоб.*

*Мерӯбӣ рӯйи хона,
Мерӯбам рӯйи хона
Ту духтари ягона,
Ман духтари ягона. [1, 37]*

Дар миёни шеърҳои ҷаҳорпораи Гулназар намунаҳои хуб бисёранд, аммо мо бо зикри як шеъри ҷаззоби дигар аз ин силсила ба ин гуфтор хотима мебахшем. Ҳама медонем, ки то пайдо шудани дастгоҳҳои нави ордкашӣ мардум гандумро дар осиеб орд мекарданд ва он тавассути оби равон, ки ҷархи осиебро мегардонад, ба даст меомад. Аммо имрӯз аксаран ҷойи осиебро корхонаҳои бузурги истеҳсоли гирифтаанд. Агарчи чунин аст, шоир осиеби русторо камтар аз ин корхонаҳо намедонад, балки дар он бартариеро мебинад, ки дар ин корхонаҳо нест, яъне покизаву бедуд аст:

*Осие ҳам завод аст,
Заводи орди гандум.
Мегардаду мегардад
Аз пайи ризқи мардум...
Аз зери санги калон
Мерезад орди гандум.
Аз сафедии рангаи
Сиеҳӣ мешавад гум.*

*Осие ҳам завод аст,
Заводи деҳаи мо.
Фақат заводи бедуд,
Фақат заводи зебо. [1, 41].*

Дар миёни ҷаҳорпораҳои Гулназар намунаҳое низ ҳастанд, ки ҳар бандашон байти тарҷеъ дорад. Яке аз ин гуна шеърҳо «Таронаи бойчечак» аст, ки дар он охири ҳар банди он байте такрор омадааст:

*Бойчечак гули хумор,
Нури ҷашми интизор,
Шуълаи афтодаӣ
Ту аз барқи навбаҳор.*

*Ханда бизан, ки ҷаҳон
Чун ту шавад шукуфон... [1, 16].*

Дигар шеъри «Кори об» аст, ки дар он низ ҳамин равиш риоят шудааст:

*Сабзии сабза,
Сурхии лола,
Ҷомаи садранг
Дар тани ёла –
Ин кори об аст,
Кори савоб аст... [1, 18]*

Ин гуна шеърҳо дар миёни ашъори шоир кам нестанд.

Дар байни ашъори шоир ҳамчунин ба шеърҳое дучор мешавем, ки бандҳояшон аз се мисраъ иборат аст. Шеъри «Тарона» мисоли ин гуна ашъор аст, ки аз ҷаҳор банди семисрай (мусаллас) ташкил ёфтааст:

*Он сӯйи пушта – алоча,
Ин сӯйи пушта – балоча,
Зоча мехарад оча... [2, 9]*

Ин шеър як навъ суруд аст, ки лаҳну оҳангу шаклашро дар эҷодиёти мардум метавон пайдо кард.

Ба ин монанд шеъри «Оби тоза» аст, ки низ дар ҳамин қолаби семисрай суруда шудааст, бо ин тафовут, ки дар охири ҳар банди он ба ҷойи ду мисраъ як мисраъ тақрор мешавад:

*Вичдони тоза,
Имони тоза,
Паймони тоза,
Эй оби тоза!*

*Аз ту ҷаҳон пок,
Рӯҳу равон пок,
Ҳарфи даҳон пок,
Эй оби тоза!... [1, 21].*

Дар миёни ашъори Гулназар баъзе шеърҳои ҳастанд, ки ҳар бандашон аз шаш мисраъ иборат аст ва баъди он як банди чормисрай ба тақрор омадаст. Шеъри «Таронаи Душанбе» аз ин гуна ашъор аст:

*Эй шодии мо
Дар маҳфили мо,
Бе ту раво нест
Обу гили мо,
Мо дар дили ту,
Ту дар дили мо –*

*Чун бӯйи модар
Бӯйи Душанбе,
Чун рӯйи кишвар
Рӯйи Душанбе... [1, 20].*

Ин шеър барои суруд офарида шудааст, ки имрӯз ҳама ҷо садо медиҳад.

Дар шеърҳои кӯдаконаи Гулназар Келдӣ, ки дар қолаби жанрҳои гуногуни адабӣ эҷод шудаанд, саҳнаҳои гуногуни ҳаёти кӯдакон бо тамоми шавқу шӯр ва зебогиашон таҷассум ёфтаанд:

*Биё, ба саҳро равем,
Сайру тамошо равем,
Мисли занбӯри асал
Дидани гулҳо равем... [1, 7].*

*Абри баҳорон омад,
Бо барқу борон омад [1, 26].*

*Хезаму алав кунам,
Ошаки палав кунам.
Дугонаам меояд,
Ба хонаам меояд [3, 23].*

*Зардолуҳои бобом
Номҳои хушрӯ доранд.
Мувофиқи номашон
Рагу таъму бӯ доранд [1, 33].*

Ашъори барои кӯдакон офаридаи устод Гулназарро аз нигоҳи жанр, сохтор, қофия ва радиф метавон муфасссалтар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дод, аммо мо бо ҳамин ба ин мавзӯ хотима мебахшем.

КИТОБНОМА

1. Гулназар (Гулназар Келдӣ). Гунчишки наққош / Гулназар Келдӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 48 с.
2. Гулназар (Гулназар Келдӣ). Дарёи кӯча / Гулназар Келдӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 24 с.
3. Гулназар (Гулназар Келдӣ). Се қулчаи танӯрӣ / Гулназар Келдӣ. – Душанбе: Маориф, 2016. – 32 с.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 328 с.
5. Файзуллоев, Н. Назми кӯдакон / Н. Файзуллоев – Хучанд, 2010. – 664 с.

АШЪОРИ КӢДАКОНАИ ГУЛНАЗАР АЗ НИГОӢИ ҚОЛАБ ВА СОХТОР

Мақола масъалаҳои асосии шеърӣ кӯдаконаи шоир Гулназар Келдӣ – сохтор, қолаб, навъҳои шеър ва ҳунари шоирӣ ӯро дар бар мегирад. Бояд гуфт, ки мавзӯи мавриди назар бори нахуст дар илми адабиётшиносии тоҷик ба таври муфасссал мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар шеърҳои кӯдаконаи Гулназар, ки дар жанрҳои гуногуни адабӣ эҷод шудаанд, саҳнаҳои гуногуни ҳаёти кӯдакон бо тамоми шавқу шӯр ва зебогиашон таҷассум ёфтаанд.

Калидвожаҳо: шеърӣ кӯдак, Гулназар, маснавӣ, ҷаҳорпора, қитъа, суруд, масал, адабиёти кӯдак.

ДЕТСКАЯ ПОЭЗИЯ ГУЛНАЗАРА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СТИЛЯ И СТРУКТУРЫ

В статье рассматриваются основные вопросы детской поэзии поэта Гулназара – структура, стиль, поэтические жанры и мастерство поэта. Следует отметить, что в статье впервые в истории таджикского литературоведения эта тема проанализирована более подробно.

Детские стихи Гулназара, написанные в самых разных литературных жанрах, захватывают разные сцены из жизни детей со всей их задорностью и красотой.

Ключевые слова: детская поэзия, Гулназар, месневи, четверостишие, сюжет, песня, притча, детская литература.

GULNAZAR'S CHILDREN'S POETRY FROM THE POINT OF VIEW OF STYLE AND STRUCTURE

This article deals with the main issues of children's poetry of the poet Gulnazar Keldi, i.e. the structure, style, poetic genres and the poet's skill. It should be noted that this topic is analyzed in detail for the first time in the history of Tajik literary studies.

Gulnazar's children's poems, written in a variety of literary genres, contain different scenes from the lives of children with all their fervor and beauty

Keywords: children's poetry, gulnazar, mesnevi, quatrain, plot, song, parable, children's literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Товуси Давлатбекзода – магистри Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992 901-31-14-00.

Сведения об авторе: Товус Давлатбекзода – магистрант Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: +992 901-31-14-00.

About the author: Tovusi Davlatbekzoda, Master Student at the Language and Literature named after Rudaki NAST. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street., Phone: +992 901-31-14-00.

УДК: 891.55.092

**ИСТИФОДАИ САНЪАТИ БАДЕИИ ТАЛМЕҲ
ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ ОХИРИ АСРИ XIX
ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БАДАХШОН**

Пайшанбиева Давлатхотун

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Таҳқиқи осори назмии гузаштагон аз лиҳози арзиши бадеӣ барои жарфтар омӯхтани онҳо дар замони муосир аҳамияти бештар касб мекунад. Муайян намудани вижагиҳои адабиёти Бадахшон, робитаи он ба анъанаҳои таърихи адабиёти тоҷик, асосҳои ташаккул ва инкишофи наср, пахншавии шаклҳои асосии жанрҳои назм, муқаррар намудани самтҳои мавзӯӣ, сабабҳои пайдоиши адабиёти дузабона, мавқеи ақидаҳои динию фалсафӣ дар назми шоирони маҳаллӣ аз проблемаҳои асосии тадқиқоти имрӯза маҳсуб меёбанд.

Махсусан омӯзиши риояи қоидаҳои истифодаи калом бадеӣ, санъатҳои бадеӣ доираи ҷаҳонбинии шоир ва огоҳии ӯро аз илми калом бадеӣ муайян менамояд. Агарчанде шеърӣ гузаштагонӣ мо дар доираҳои адабии Самарқанду Бухоро, Ҳирот дар давраҳои мухталифи таърихӣ аз лиҳози арзиши бадеӣ хеле зиёд мавриди таҳқиқ қарор гирифта бошад ҳам, доираи адабии Бадахшон, махсусан эҷодиёти шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX ба таври мукамал ғанӯз омӯхта нашудааст.

Сарчашмаи инкишофи ин доираи адабӣ низ аз Самарқанду Бухоро маншаъ мегирад. Яке аз омилҳои маҳбубият пайдо кардани ашъори шоирон ва боло рафтани қимати бадеии онҳо истифода кардани санъатҳои бадеӣ дар шеър мебошад. Қобили зикр аст, ки дар шеърӣ шоирони ҳамин давраи ҳавзаи адабии Бадахшон санъатҳои бадеии ҳам лафзӣ ва ҳам маънавӣ васеъ истифода гардидаанд. Агар санъатҳои бадеии лафзӣ шеърро хушоҳанг кардаву зебо гардонда бошанд, санъатҳои бадеии маънавӣ барои барҷастагии маънӣ хидмат кардаанд.

Қимати бадеии шеър низ он замон баланд мегардад, ки агар санъатҳои бадеӣ ба таври шоиста ва мутобиқ ба мазмуну шакл устодона қорбаст шаванд. Чунонки Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ин маврид гуфтааст:

*Гар бувад лафзу маънияш бо ҳам,
Ин дақиқу латифу он муҳкам,
Сити ӯ роҳи осмон гирад,
Номи шоир ҳама ҷаҳон гирад. [6, 317]*

Талмех аз қабили чунин санъатҳои бадеист, ки дар шеъри шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар ҳавзаи адабии Бадахшон бо маҳорати баланд мавриди қорбаст қарор гирифтааст. Санъати талмех он аст, ки шоир барои баёни андешаи шоирона ё тасвири ҳодисае аз номҳои таърихию асотирӣ ё динӣ мисол меорад. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ дар тафсири ин санъат мегӯяд: «Иборат аст аз ишорат қардан дар мазмуни калом ба қиссаи машхур, ё шеъри нодири машхур, ё масале машхур» [3, 84].

Ба қавли муҳаққиқи намоёни тоҷик профессор Абдунабӣ Сатторзода, «талмех дар луғат ба ғӯшаи чашм ишорат қардан, нигоҳи сабук қардан ба сӯйи чизе буда, дар истилоҳ он аст, ки адиб дар зимни калом ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо, ба қаҳрамонон ва шахсони таърихӣ ва асотирӣ ба шеъре нодири машхур ё масале машхур, ё оят ва ҳадиси маъруф ишора намояд» [6, 111].

Таҳқиқи ашъори шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар Бадахшон, аз қабили Мухлис, Ҳабои Дарвозӣ, Муллоёри Ванҷӣ, Мубораки Ваҳонӣ, Эсои Шуғнӣ, Шоҳанвар, Собии Андаробӣ, Айёмбеки Мунҷонӣ, Саидҷаъфари Ҳилолӣ, Додии Дарвозӣ, Муслим, Ҳичрат, Мушкилалӣшо, Ночии Дарвозӣ, Ғамгин, Иззати Дарвозӣ, Вола, Фақир, Рочӣ, Дой, Шоҳабдуллоҳ муайян намуд, ки санъати талмех дар осори ин шоирон хеле васеъ қорбаст шуда, барои баёни андешаи шоирона, тасвири ҳасби ҳоли шоир ва боло бурдани арзиши бадеии шеър хидмат кардааст.

Чӣ тавре ки Абдунабӣ Сатторзода қайд менамояд, «адибон аз талмех ба хоҳири гунҷондани маънии бисёр дар лафзи андак, яъне ба хоҳири барҷастагӣ ва расоии маънӣ истифода кардаанд» [6, 112].

Чунончи, Ҳичрати Дарвозӣ дар байтҳои зер менигорад:

*То бувад ҷони азизам дар Ватан,
Мекунад дил ҳар нафас ёди Ватан.
Рафт аз каф Юсуфи уммеди мо,
Ҳамчу Яъқубем дар байтулҳазан* [8, 140].

Шоир дури аз қанори Ватан ва дарди ҷудоиро бо истифода аз қиссаи Юсуф ва Яъқуб изҳор намудааст. Дар шеъри боло як навъи ноумедӣ эҳсос мегардад. Ҳамин эҳсоси ҷудой дар шеъри дигараш низ омадааст, вале ҳулосаи он рӯҳияи оптимистона гирифтааст, ки он ҳам аз анҷоми қиссаи Юсуф ва Яъқуб маншаъ мегирад:

*Шод бош, эй дил, навиди васли ёрон мерасад,
Лутфи Эзид дам ба дам сӯйи ғарибон мерасад.
Ҳамчу Яъқубем асири қулфату андӯҳу ғам,
Юсуфи мақсуди мо бо сӯйи Қанъон мерасад* [4, 141].

Таҳқиқот дар ин мавзӯ барои муайян намудани ҷаҳонбинӣ, маҳорати касбӣ ва саводи шоир хеле муҳим аст. Таҳқиқот нишон дод, ки огоҳии ҳар шоир аз таърихи асотирӣ, фарҳанги ислomio тоисломӣ якнавохт набуда, ҳар шоир дар доираи савод ва дониши худ аз он истифода кардааст. Дар ашъори шоирони зикршуда асосан қаҳрамонҳои динӣ, асотирию афсонавӣ, лирикию ишқӣ, тасаввуфӣ истифода шудаанд.

Шоирон бештар барои изҳори андешаҳои лирикию ишқӣ аз қаҳрамонони лирикӣ, аз қабили Лайлию Мачнун, Юсуф ва Зулайҳо, Вомиқу Азро, Фарҳоду Ширин истифода кардаанд, зеро ин персонажҳо ба мардум ошно буда, барои дарки андешаи шоир кумак расондаанд.

Ҳангоми корбасти образи Юсуф дар шеър гоҳе ба зебоии ӯ, гоҳе дарди фироқи падар, гоҳе муҳаббати поки ӯ ва гоҳе ранҷу заҳмати ӯро барои баёни ҳасби ҳоли худ ба риштаи тасвир кашидаанд. Дар байтҳои зерини Маслаки Дарвозӣ, Ҷурмӣ, Мушкилалишо, Мағмуми Дарвозӣ зебӣ ва ҷамоли хуби Юсуф истифода шудааст:

Масалан Дарвозӣ:

*Як партави анвори ту бар чеҳраи Юсуф,
Як оташи савдои ту бар ҷони Зулайҳо [4, 16].*

Ҷурмӣ:

*Ту Юсуфи маҳруӣ дар арсаи ин бозор,
Ҳастам мани савдоӣ, эй дӯст, харидорат. [8, 302].*

Мушкилалишо:

*Васфи туро бигӯям, армон кашам ба дил
Ҳусну ҷамоли Юсуф дар назди ту хичил [5, 144].*

Мағмуми Дарвозӣ:

*Ку Хизру ку Сулаймон, Искандару ҷалолаш,
Ку Юсуфи чу хуришед в-он ҳусну он ҷамолаш [2, 115].*

Шоҳабдуллоҳ:

*Субҳдам чун заврақи заррин ба амри додгар
Шуд равон бар рӯи ин дарёи сабзи пардадар,
Аз паси парда Зулайҳои саҳаргаҳ рух намуд
Ҳамчу Юсуф, к-ӯ баровард аз даруни чоҳ сар. [8, 228]*

Иззати Дарвозӣ:

*Яъқуб шуд гирёни ту, Юсуф бувад нолони ту,
Вирди забон шуд номи ту, дар Миср султон омадӣ. [4, 19].*

Образҳои дигаре, ки барои баёни эҳсоси ботинии шоирон, баёни андешаи ошиқона ҳамчун санъати талмех истифода шудаанд, образҳои Лайлию Маҷнун мебошанд. Чунонки маълум аст, симои Лайлию Маҷнун дар адабиёти классикии тоҷик ҳамчун намунаи олии дӯстдорию муҳаббат, вафодорию садоқат, биебонгардию ранҷу азобкашиданҳо мебошанд.

Дар байтҳои зерини шоирон Саидҷаъфари Ҳилолӣ, Додии Дарвозӣ, Маслаки Дарвозӣ, Мухлис, Мағмуми Дарвозӣ, Ночии Дарвозӣ, Айёмбек ҳамин сифатҳои Лайлию Маҷнун барои баёни маънии ошиқона хидмат кардаанд.

Саидҷаъфари Ҳилолӣ:

*Маҷнунсифат зи сӯзу гудози паривашон
Барҳам задем силсилаи нангу номро [8,240]*

Додии Дарвозӣ:

*Эй парипайкар, ҳама хубон чу Маҷнун гаштаанд,
Ҳоли Лайлӣ рух намуда, хайма зад дар ёди дил. [4, 10].*

*Маҷнуни ҷамолат шуда, Додӣ, раҳи ушишоқ,
Чун духтари ҳусн аст ҳаёлат ба бари мо. [4, 11]*

Маслаки Дарвозӣ:

*Як воситаи ишқи ту аз синаи Маҷнун,
Як ломиаи меҳри ту бар дидаи Лайло. [4,16]*

Мухлис:

*Саропо сӯхтам дар оташи ҳичрон ба сад ҳасрат
Ба кӯйи бекаси Маҷнуни ғампарвардро монам. [8, 49]*

*Ба авранги ҷунун маснаднишини кишвари ишқам,
Бувад Маҷнун ғубори хоксори кишвари ишқам. [8, 16]*

Мағмуи Дарвозӣ:

*Ҳамчу ман саргаштаву девонаи рӯйи бутон
Шуҳра андар арсаи офоқ Маҷнун асту бас. [2, 59]*

Ноҷии Дарвозӣ:

*Волаву шайдои ишқат ҳамчу Маҷнун гаштаам,
Мисли ман беҳонумону бесивое нест, нест. [4,138]*

Айёмбек:

*Наботи чити гулгун, ту Лайлию ман Маҷнун,
Дили ошиқ аст пурхун, кучо ёбам наботе [5, 120]*

*Лайлисифат нишастӣ, Маҷнун шудам ба кӯят,
Чун аз лабони ширин як бўса дорам армон. [5, 152]*

Эсои Шугнӣ:

*Ман чу Маҷнуни мустаманди асир
Ҳасрат андар канор мебинам. [8, 268]*

Аз симоҳои дигари лирикӣ-ишқӣ, ки дар шеърӣ шоирони ин давра васеъ таҷассум ёфтаанд, симоҳои Фарҳоду Ширин мебошанд. Симои Фарҳод чун симои марди меҳнаткашу бунёдкор дар шеър барои баёни андеша истифода шудааст. Аз образҳои асотирӣ аз ҳама бештар симои қаҳрамони афсонавӣ, рамзи мардонагӣю заҳматталабӣ Фарҳоди Кӯҳкан истифода шудааст. Шояд яке аз сабабҳои ин муносибати рӯзгори сангини қаҳрамон ба зиндагии пурмашаққати мардуми кӯҳистон бошад. Образи Фарҳод ҳамчун рамзи заҳматдӯстӣю қаҳрамонӣ ба табиати равонии мардуми кӯҳистон бештар таъсиргузор буда, ин симои асотирӣ хеле зиёд дар шеър инъикос ёфтааст. Чунончи, шоир Мубораки Ваҳонӣ менависад:

*Ширин талабонӣ, бош Фарҳод,
Дар водии матлаб аст устод.
Хоҳӣ намак аз лабони Ширин,
Дарёб, ки кандан аст бунёд. [8, 158]*

Шоир Собири Андаробӣ, ки дар охирҳои асри XIX ва аввали асри XX зиндагӣ кардааст, ҳангоми тасвири соҳтмони канали Ғорон маҳз образи Фарҳодро истифода намудааст:

*Ин канали пур зи об аз қӯҳи Ғорон омадаст,
Заҳмати меҳнаткашон бас роҳати ҷон омадаст.
Офарин бар қуввати бозуи деҳқонони мо,
Гӯиё Фарҳоди Қуҳкан дар Бадахшон омадаст. [5, 57]*

Шоир Айёмбек:

*Фарҳод ба Ширин бигуфт: волаи зорам,
Шабҳо ба ҳаёли туву рӯзона ба корам.
Аҳдам ба ту ин буд, ки ман об барорам,
Вақтам ба ҳадар расиду аз теша қазо шуд [5, 123].*

Муллоёри Ванҷӣ:

*Ҳеҷ кас туҳматнишони доғи маҳрумӣ мабод,
Бесутунро сина бар ҷон кандани Фарҳод сӯхт. [4, 59]*

Ҳабои Дарвозӣ:

*Ширин кашид талхӣи Хусрав зи ҷоми шиқ,
Аз зарби теша пораси Қуҳкан абас. [11, 60]*

*Радифи якдигар уфтод ҳусну шиқ дар олам
Бубин ширини ширину талхӣҳои Фарҳодат. [11, 61]*

*Шӯри шиқаш тешаро об аз сари Фарҳод дод,
Дар бисоти шиқ ҳамчун баҳти Ширин нард фард. [8, 16]*

*Ба савдои ҷунун аз хештан бегона аст ошиқ,
Ба Маҷнун ҳамсабақ, бо Қуҳкан ҳамхона аст ошиқ. [11, 106]*

Муллоёри Ванҷӣ:

*Шарҳи ҷафои шиқро карда зи оташи ҷигар
Синаи Бесутун ҷудо, тешаи Қуҳкан ҷудо [1, 56].*

Маслаки Дарвозӣ:

*Бош саргаштаву Маҷнун ба ҳаёли Лайлӣ,
Партави чехраи Ширин ситами Фарҳод аст. [4, 46].*

Мағмуи Дарвозӣ:

*Як шаб ба сӯям, эй маҳи нозукадо, биё,
Гарди раҳат ба дида кунам тугиё, биё.
Ширинмисол бар сари Шабдиз шав савор,
Ҷонам ба марқаби ту бисозам фидо, биё. [4, 120]*

*Ба майдоне, ки дар он бодаи гулгунхиромонӣ,
Ба таъзими рикобат мунтазир Шабдизи Ширин аст.* [4, 121]

Мухлис:

*Ба сони Кӯҳкан сад теша бар ҷон меҳӯрам аз ғам,
Зи Ширин талхкомам, шахси соҳибдардро монам* [8, 49].

*Зи оҳу нолаи пурдарди Ширинам чӣ мепурсӣ,
Ба кӯйи бенавой Кӯҳканро раҳбари ишқам.* [8, 162]

Таҳқиқи ин мавзӯ нишон дод, ки ҳангоми корбасти санъати талмеҳ аз ҳама бештар чехраҳо ва ривоятҳои динӣ истифода шудаанд. Ин ҳодисаи табиист, зеро он давра идеологияи исломӣ роиҷ буда, аксари шоирон дар ибтидо маълумоти динӣ мегирифтанд ва фарҳанги исломӣ дар шеър ва тафаккури шоирон таъсиргузор буд. Шоирон аз муъҷизаи ҳар як пайғамбар, ки барои ҳудашон хос буд, аз қабили нағмаи Довудӣ, нигину тахти Сулаймон, асои Мусову муъҷизаи ҷонбахшии Исо дар шеър барои баёни ғунҷойиши маънӣ ва бозтоби ҷилваи тасвир истифода кардаанд. Чунонки Қудрати Шугнонӣ мефармояд:

*Нағмаи Довуд ту бинвохтӣ,
Мурғи дилам дар қафас андохтӣ,
Кунҷи дилам хонаи ғам сохтӣ,
Докаи якто ба сар андохтӣ,
Лаб-лаби ҷӯбор куҷо меравӣ* [5, 54].

Дар байти аввал «нағмаи Довуд» санъати талмеҳ аст. Аз ривоятҳои динӣ маълум аст, ки Довуди пайғамбар нағмае дошт сеҳрангез. Шоир ширинзабонии маъшуқаашро ба нағмаи довудӣ монанд карда, аз санъати талмеҳ моҳирона истифода кардааст. Ин мазмун, яъне савти ширини довудӣ, дар шеъри зерини Анвари Бадахшонӣ низ омадааст:

*Дар такаллум чун Масеҳо мурдари ҳай мекунад,
Лаҳни довудист гӯё шеваи гуфтори ӯ* [8, 221]

Қудрати Шугнонӣ:

*Онҳо, ки май аз ҷоми висоли ту бихӯрданд,
Пойи талаб андар раҳи савдот фисурданд.
Халқе ба тамошои руҳи хуби ту мурданд,
Бар Хизр ситам рафт, ки мурдан натавонист* [5, 84].

Эсои Шугнӣ:

*Аз ғами он бутони Иброҳим
Дил кунун доғдор мебинам* [8, 268].

Ғамгин:

*Ғар ҳадиси лаби ҷонбахши ту машҳур шавад,
Тарсам, Исо ба замин ояду ранҷур шавад* [8, 284].

Чурмӣ:

*Созам фидои мақдами дилдор мардуме,
Ғар дар кафам нигини Сулаймон бувад маро* [8, 303].

Дар баъзе мавридҳо шоирон дар баёни як андеша барои ҷаззобияти тасвир аз чандин образи динӣ, асотири ва лирикӣ истифода кардаанд. Чунончи, дар мухаммаси зер шоир Муллоёри Ванҷӣ барои ситоиши шоҳи Дарвоз чанд бар санъати талмехро барӣ ба кор бурдааст:

*Зи ҷуди ғимматат дарёст маҳви гавҳарафшонӣ,
Ба дониш сад Фалотунӣ, биёбонмарди нодонӣ,
Ба сират чун Сулаймонӣ, ба сураат Юсуфи сонӣ,
Хиҷолатпарвар аз акси ту бошад нусхаи Монӣ,
Ба тасвири руҳат ҳайратрақам сад килки Беҳзодӣ [1, 72].*

Ё ин ки шоир Иззати Дарвозӣ дар ситоиш ва бузургии Офаридагор аз пайғамбарони зиёд, аз қабили Идрис, Нух, Халил, Яъқуб, Юсуф, Мусо ёд кардааст:

*Одам бувад фармонбарат, Идрис бошад кеҳтарат,
Нухи набино чокарат, таскини тӯфон омадӣ.
Фармонбарат бошад Халил, Исҳоқро гаитӣ далел,
Исмоилат шуд ҷонгусил, з-он рӯ, ки қурбон омадӣ.
Яъқуб шуда гирёни ту, Юсуф бувад нолони ту,
Вирдӣ забон шуд номи ту, дар Миср султон омадӣ.
Мусо туро толиб шуда в-аз ҷону дил роғиб шуда,
Бар Тур ӯ гоиб шуда, дар зилли фармон омадӣ [4, 19].*

Чунин шакли корбарии талмех бо истифода аз образҳои динии Мусо, Довуд, Сулаймон ва Закариё дар ғазали зерини Маслаки Дарвозӣ дида мешавад:

*Мусо, ки ба кӯҳи Тур ба ҳақ кард муноҷот,
Таълиму дуруди ту ҳамедошт дар он ҷо.
Довуд бад он савт ҳам аз кори ту гуфтӣ
Авроди ту мехонд Сулаймону Закариё [4, 44].*

Мубораки Вахонӣ:

*Ки бар Одаму Нух омад Халил
Ба Исову Мусову Марям шуд ӯ [7, 66].*

Мушкилалишо:

*Бошад гуломи кӯйи ту, эй хисрави баноз,
Номи ту бар нигини Сулаймон, хуш омадӣ [5,145].*

Иззати Давозӣ :

*Кард алтофи атоят ёвариҳо бар Калим,
То Яди байзо ба каф овард эъҷози ато.
Дар пайи эҳёи мавте низ з-анфоси Масеҳ
Аз пайи муъҷизнамоят, эй шаҳи фармонраво [4, 45].*

Ҳабои Дарвозӣ:

*Ҳаёти Хизру ашғори Ҳабо ҷовид мемонад
Ба иқлими суҳан Искандари соҳибқирон гаштам [4, 10].*

Мағмуми Дарвозӣ:

*Он зулоле, ки Хизир эмин аз ӯ шуд зи маот
Нест чуз раиҳае аз чашмаи ҳайвони лабат [4, 124].*

Шоҳабдуллоҳ:

*Хизри равшанрой берун омад аз оби ҳаёт
Чун Сикандар, к-омад аз зулмот берун тоҷи зар.
Хусрави ховар ҷаҳондор ҳолами заррин гирифт,
Чун Сулаймон, к-ӯ буди зери нигини баҳру бар [8, 228].*

Дар баъзе ҳолатҳо шоирон барои танқиди беадолатиҳои замона, махсусан қачрафториҳои шайхҳо, аз образҳои манфии динӣ барои тақвияти андеша истифода кардаанд. Чуночи, Иззати Дарвозӣ менависад:

*Ҷамъе, ки нишастанд ба дӯкони машоих,
Мансухӣ худро ба ҳиял сохта носих,
На аз раҳи фикҳанд, на аз роҳи таворих,
Бо ман сухане гуфт аз ин тоифа носеҳ,
К-ин қачравииш оннаи рӯи Даҷҷоланд [4, 40].*

Дар чойи дигар шоир Доии Дарвозӣ аз ҳавобаландии баъзе табақаҳои ҷомеа ба танг омада, бо истифодаи санъати талмех андешаи норизомандонаи худро чунин ба қалам додааст:

*Дорад димоғи гурба таманнои шери нар,
Хӯи паланг ҷумлаи шерон гирифтаанд.
Оҳангарон ба касби амалишон ба сад гурур
Гӯё ба ҳеи тахти Сулаймон гирифтаанд [4, 3].*

Рочии Дарвозӣ бо истифода аз санъати талмех ҳасби ҳоли худро, ки ба дарди тарёккашӣ гирифта шудааст, чунин ба қалам додааст:

*Ёди айёме, ки ман беиштиёӣ доштам,
Бо чилиму дуди афюн ошноӣ доштам.
Гоҳ шоҳанишоҳи тоҷу тахти Истамбул будаам,
Гоҳ Сулаймонвор чун тахти ҳавоӣ доштам.
Гоҳ ба ёди базму бозӣ ганҷи Қорун дар бағал,
Гоҳ ба фикри як чилим афюнгадоӣ доштам [4, 70].*

Дар баробари образҳои динӣ ва лирикию ишқӣ инчунин талмехот аз фарҳанги тоисломӣ, образҳои асотирии «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар байни мардуми кӯхистон маҳфилҳои шоҳномахонию маснавихонӣ аз қадим роиҷ буда, ин маҳфилҳо барои дарк ва тарғиби шеър ва забони ноби тоҷикӣ рисолати бузурги таърихӣ анҷом додаанд. Чунонки Маҳзун менигорад:

*Эй хуш он шабҳо ба ҳуҷра нуктаҳои дилпазир,
Гуфтугӯе бо ҳузури шаҳриёре доштем.
Гоҳ аз таърихи шоҳон, гоҳ зи разми ибни Зол,
Гоҳ аз Соми Наримон буду боре доштем.*

*Гоҳ аз пури Пашангу гоҳ аз Ифандиёр,
Гоҳ аз рӯйини диҷ гуфтугузоре доистем [7, 78].*

Волаи Дарвозӣ:

*Ба ҷое, ки пайи ту рухсори худро дар замин молад,
Фаридуну Қубоду Ардашери Бобаку Санҷар.
Ниҳад гардун ба поят сар, барад фармон, кунад хидмат,
Аввал Доро, дувум Хисрав, сеум Хоқон, дигар Қайсар [4, 81].*

Мухлис:

*Золи Зар дар вақти мурдан гуфт бар Афросиёб:
Қалъа аз оҳан бисозӣ, хона аз нӯлоди ноб,
Тундбоди марг дар як лаҳза вайрон мекунад [4, 33].*

*Дар саховат Ҳотами Тай бар дарат муздур бод,
Аз шуҷоат дастбӯсат Рустаму Исфандиёр [4, 50]*

*Ба сеҳри офарин бар маънияи ин ҷо макаи заҳмат,
Ки ман позанди Зардуштам ҳамон Астоси тафсирам.
Агар тафсир созам, сеҳри дарди дил намефаҳмам,
Магар Зардушт донад матну шарҳи ҷанду Пожандам.
Масеҳохислате, Юсуфрухе шӯҳи дилорое
Қавичангу сулаймонҳишмате, гаршоспбозуе [4, 173].*

Образҳои динӣ-тасаввуфӣ низ барои баёни маънӣ ва андешаи шоирона корбаст шудаанд.

Ҳақирӣ:

*Ниҳон шуд, эй Ҳақирӣ, номаи андар ҳар сари байтат,
Аён ҳар кас кунад, мансурваи бар дор мебошад [4, 108].*

Иззати Дарвозӣ:

*Ин нидо аз андалеби гайб меояд ба гӯш
Ишқ агар дорӣ талаб, мансурваи бар дор бои [8, 16].*

Факири Дарвозӣ:

*Фош кардан нест лоиқ қисси дилдорро,
Ҳар ки ин кораи бувад, мансурваи бар дор монд [8,16].*

Хулласи калом, шоирони ҳавзаи адабии Бадахшон барои зеботар сохтани сухану таъсиргузори бештари он ишораи ғайримустақим ба ривоёту дostonҳо ва рӯйдодҳои муҳими таърихи динӣ мекунад, ки ин шеваи баҳрагирӣ аз каломро талмеҳ мегӯянд. Дар шеъри шоирони асри XIX ва аввали асри XX мисолҳои зебӣ аз ороиш талмеҳ ба назар мерасанд ва мо дар доираи ин мақола саъй кардем, ки қисмати аз онҳоро бо мисолҳо аз ашъори шоирони ин аҳд мавриди баррасӣ қарор диҳем.

КИТОБНОМА

1. Ванҷӣ, Муллоёр. Табъи оташбор [Матн] / Муллоёри Ванҷӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. –142 с.
2. Дарвозӣ, Мир Авлиёхусайн Мағмум. Баргузидаи ашъор [Матн] / Мир Авлиёхусайн Мағмуми Дарвозӣ. –Душанбе: Дониш, 1970. –131 с.
3. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан [Матн] / Тӯракул Зеҳнӣ. -Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
4. Маҷмуаи адабиёти Дарвоз [Матн] -Душанбе: Адиб, 2008. –144 с.
5. Пӯлодӣ, Т. Шоирони халқии Бадахшон [Матн] /Тилло Пӯлодӣ. -Душанбе: Шарқи озод, 1999. –157 с.
6. Сатторзода, Абдунабӣ. Такмилаи бадеии форси тоҷикӣ [Матн]. Абдунабӣ Сатторзода. - Душанбе: Адиб, 2013. –311 с.
7. Ҳабибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон [Матн] / А. Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 193 с.
8. Ҳабибов, А. Носири Хисрав ва фолклори Бадахшон [Матн] /А. Ҳабибов. Шарқи сурх. – 1960. – № 9. – С. 129-135.
9. Ҳабибов, А. Баъзе маълумотҳо дар бораи шоир Назаршо [Матн] /А. Ҳабибов // Шарқи сурх. – 1957. – № 7. – С. 76-83.
10. Ҳабибов, А. Ганҷи Бадахшон [Матн] / А. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1972, – 319 с.
11. Ҳабибов, А. Дарвозӣ. Авроқи маонӣ. –Душанбе: «Сомон-граф», 2018. –С. 36.
12. Шанбезода, Нодир. Шоири халқии кӯҳистон Қудратуллобек ва осори ӯ/ Нодир Шанбезода // Шарқи сурх. – 1958.– №12. – С. 111-118.

**ИСТИФОДАИ САНЪАТИ БАДЕИИ ТАЛМЕҲ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ
ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БАДАХШОН**

Дар мақола масъалаи истифодаи санъати бадеии талмеҳ дар шеърҳои шоирони охири қарни XIX ва аввали қарни XX дар ҳавзаи адабии Бадахшон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки дар ин фосилаи таърихӣ намояндагони ҳавзаи адабии мазкур санъати бадеии талмеҳро дар эҷодиёти худ ба таври васеъ корбаст намудаанд, ки барои баёни андеша, тасвири ҳасби ҳол ва баланд шудани арзиши бадеии шеърҳои онҳо мусоидат кардааст.

Калидвожаҳо: санъати бадеии талмеҳ, ҳавзаи адабии Бадахшон, шоирони Бадахшон, арзиши бадеӣ, санъатҳои бадеӣ, шеър, образ, ҳасби ҳол.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРИЁМА РЕМИНИСЦЕНЦИИ
(НАМЁКА)
В СТИХОТВОРЕНИЯХ ПОЭТОВ БАДАХШАНА КОНЦА
XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ**

В статье анализируется использование художественного приёма реминисценции в стихотворениях поэтов конца XIX и начала XX веков в литературном ареале Бадахшана. Отмечается, что на этом историческом рубеже представители данного литературного ареала в своем творчестве широко использовали художественный приём реминисценции, что способствовало для выражения мыслей, жизнеописания и роста художественной ценности их поэзии.

Ключевые слова: художественный приём реминисценции, литературный ареал Бадахшана, художественная ценность, художественные приёмы, стихотворение, образ, жизнеописание.

THE USE OF ARTISTIC TECHNIQUE OF REMINISCENCE IN THE POEMS OF POETS OF BADAKHSHAN OF THE LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES

This article deals with use of artistic technique of reminiscence in the poems of poets of the late XIX-th and early XX-th centuries in the literary area of Badakhshan. It is noted that in this historical turn, representatives of this literary area in their work widely used artistic technique of reminiscence, which contributed to the growth of thoughts, biography and the growth of the artistic value of their poetry.

Keywords: artistic art of reminiscence, literary area of Badakhshan, artistic value, artistic arts, poem, image, biography.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пайшанбиева Давлатхотун – докторанти PhD – и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишони:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: pdavlatkhotun@mail.ru, тел.: (+ 992) 501885986.

Сведения об авторе: Пайшанбиева Давлатхотун – докторант PhD Института языка и литературы имени Рудакіи НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудакіи, 21. Тел.: (+ 992) 501885986.

About the author: Paishanbieva Davlathotun, PhD doctoral student at the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the NAST. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street; Email: pdavlatkhotun@mail.ru, Phone: (+ 992) 501885986.

УДК: 891.550.3

«МУЖИКХО»-И А.П. ЧЕХОВ ДАР ТАРҶУМАИ ҲАКИМ КАРИМ

Чоршанбиева Мавзуна Мародхоновна

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дастовардҳои адибони намоёни рус, аз ҷумла А.П. Чехов, дар ташаккули ғазолияти эҷодии Ҳаким Карим ҳамчун мутарҷим таъсири мусбат расонидаанд. Ҳаким Карим забони русиро хуб медонист ва аз миёни адибони рус А.П.Чеховро ҳамчун муаллим пазируфта буд. Дар бойгонии шахсии ӯ нашрҳои нодирӣ асарҳо ва мактубҳои А.П.Чехов ва дар бораи ӯ адабиёти фаровоне пайдо кардан мумкин аст. Ҳаким Карим адабиёти русро на танҳо мутолиа мекард, балки амиқ меомӯхт ва дар эҷодиёти худ мавриди қорбаст қарор меод. Ин адиби тоҷик аз А. П. Чехов маҳорати навиштани ҳикояи хурдро омӯхт. Роҷеъ ба таъсиргузори адабиёти рус З. Ш. Раҷабов ин гуфтори Ҳаким Каримро ёдовар шудааст: «Бе Чехов ва Горкий насри мо биебони беоб аст».

Ҳаким Карим як қатор ҳикояҳои хуби А.Чехов ва М.Горкийро тарҷума кардааст. Масалан, ӯ ҳикояи «Мужикҳо»-и А.П.Чеховро тарҷума намуда буд, ки дар шакли китобчаи алоҳида интишор ёфт (1939). А.П.Чехов образҳои мухталифиро офаридааст, ки дар тарҷумаи Ҳаким Карим тамоми сифату характери онҳо хеле барҷаста инъикос ёфтааст. Ҳаким Карим дар тарҷумаи ҳикоя тамоми ҷузъиёти образ ва характери қаҳрамонро ба назар гирифта, мазмуни муфассали асарро ба таври сода ва оммафаҳм, бо аслаш мувофиқ тарҷума намудааст, ки ин аз бисёр ҷиҳатҳо диққати хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Ғоҳе

дар тарҷумаҳои Ҳаким Карим калимаҳои русӣ ва аврупоӣ, ба монанди болшевик, пионер, комсомол, коммунист, милитсия, полк, шинел, петлитса, колхоз, совхоз, электрик, лента, палто, кулак, папирос, автомобиль, трактор, бригадир, звено, лимонад, буфет, касса, академик, орден, инженер, чиновник, самовар, мужик ва ба ин монанд вожаҳо дида мешаванд, ки дар асл ҳамаи онҳо, албатта, мафҳуми вожаҳои замону шароити дигари таърихӣ мебошанд. Истифодаи он вожаву таъбирот шояд ҳусни сабки эҷодии нависанда ва тақозои замони нав ба шумор равад. Аммо бо вучуди ин, тарҷумаҳои ӯ, ҳам аз лиҳози баёни мухтаво ва ҳам ифодаи матлаби адиб, яке аз беҳтарин тарҷумаҳо ба ҳисоб мераванд. Ҳоло порчаеро аз ҳикояи «Мужикҳо»-и А. П. Чехов аз назар мегузаронем: «Лакей при московской гостинице «Славянский базар» Николай Чикильдеев, заболел. У него онемели ноги и изменилась походка, так что однажды, идя по коридору, он споткнулся и упал вместе с подносом, на котором была ветчина с горошком. Пришлось оставить место. Какие были деньги, свои и женины, он пролечил, кормиться было уже не на что, стало скучно без дела, и он решил, что должно быть, надо уехать к себе домой, в деревню. Дома и хворать легче, и жить дешевле; и недаром говорится: дома стены помогают» [10, 129,]

Ҳаким Карим порчаи мазкурро чунин ба қалам овардааст: «Хизматгори «Бозори Славянский» ном меҳмонхонаи Москва Николай Чикилдеев касал шуд. Пойҳояш карахт гардида, рафтораш дигаргун шуда буд. Рӯзе вай аз роҳрав мерафт, пешпо хӯрда бо лаълие, ки дар даст дошт ва дар он ветчина бо нахӯдак буд, афтода рафт. Корро тарк кардан лозим шуд. Ҳарчӣ қадаре ки ҳуди ӯ ва занаш пул доштанд, вай ба муолиҷа сарф кард, барои рӯзгузаронӣ дигар пул намонд, аз бекорӣ дилтанг шуд, ниҳоят ба хонаи худ, ба кишлоқ рафтани шуд. Дар хонаи худ бемор шудан ҳам осонтар аст ва зиндагӣ ҳам арзонтар; беҳуда нагуфтаанд, ки дар хонаи худ деворҳо ҳам ёрӣ медиҳанд» [11, 446-447].

Аз тарҷумаи порчаи зикршуда, маълум мегардад, ки Ҳаким Карим дар соҳаи тарҷумонӣ маҳорати баланд доштааст. Ин порчаи ҳикоя сода, оммафаҳм ва ба аслаш комилан мувофиқ тарҷума шудааст.

Чунонки қайд гардид, дар ҳикояҳои тарҷуманамудаи Ҳ. Карим баъзан калимаҳои русӣ ба назар мерасанд ва дар ин порча низ калимаи русии «ветчина» ҳам дар матни асл ва ҳам дар баргардони мутарҷим айнан оварда шудааст.

Порчаи дигари матни русӣ чунин аст: «В деревне узнали о приезде гостей, и уже после обедний в избу сабралось много народа. Пришли и Леонычевы, и Матвеичевы, и Ильичовы узнать про своих родственников, служивших в Москве. Всех Жуковских ребят, которые знали грамоте, отвозили в Москву и отдавали там только в официанты и коридорные (как из села, что по ту сторону, отдавали только в булочники), и так повелось давно, еще в крепостное право, когда какой – то Лука Иваныч, жуковский крестьянин, теперь уже легендарный, служивший буфетчиком в одном из московских клубов, принимал к себе на службу только своих земляков, а эти входя в силу, высипывали своих родственников и определяли их в тарктиры и рестораны; и с того времени деревня Жукова иначе уже не называлось у окрестных жителей, как Хамская или Холуевка. Николая отвезли в Москву, когда ему было одиннадцать лет» [10, 12].

Порчаи мазкур дар тарҷумаи Ҳаким Карим чунин сурат гирифтааст: «Дар кишлоқ аз омадани меҳмонон ҳама хабардор шуданд ва баъд аз намоз дар хонаи онон одамони бисёр чамъ шуданд. Ҳам Леоничевҳо, ҳам Матвеичевҳо, ҳам Иличовҳо омаданд, ки аз холи хешовандони дар Москва хизмат кардаистодаи худ воқиф гарданд. Ҳамаи ҷавонони хату саводноки кишлоқи Жуковоро ба Москва мебурданд ва дар он ҷо фақат ба офитсиантӣ ва ба дарбонии мусофирхонаҳо медоданд (аммо аз кишлоқе, ки дар он тарафи дарё буд, фақат ба нонвой медоданд). Кайҳо боз, аз замонҳои ҳукуқи крепостной боз, ҳамин кор расм шудааст. Як замоне Лука Иваныч ном деҳқоне аз кишлоқи Жуково, ки ҳозир вай шахси афсонавӣ

шуда мондааст, дар яке аз клубҳои Москва буфетчи шуда хизмат карда, ба хизмат фақат ҳамкишлоқони худро қабул мекардааст. Ҳамкишлоқиёнаш қоматашонро рост мекардаанд ва ононро дар трактирҳо ва ресторанҳо ба кор мемондаанд: ва аз ҳамон замон сар карда кишлоқи Жуковро аҳолии атроф қишлоқи Сафилон, қишлоқи Косалесон меномиданд. Николайро, вақте ки ёздаҳсола буд, ба Москва бурдаанд».

Ин порча низ дар тарҷумаи Ҳаким Карим аз нигоҳи ифодаи сарехи мазмун хеле хуб ва бомаврид тарҷума гардидааст. Тарҷумон ҳамаи ҷузъиёти заруриро ба назар гирифтааст, лекин дар ин порча низ бояд калимаҳои русие, ки дар матн асл ҳастанд, дар тарҷума низ ҳамон тавр омадаанд. Ин калимаҳо офитсиант, крепосной, клуб, буфет, трактир, ресторан мебошанд, ки мутарҷум бо иқтисоди мундариҷаи асар истифодаи онҳоро зарур шуморидааст. Албатта, тафовут байни матн асл ва тарҷумашуда дида мешавад, аммо бо вучуди ин мазмун он ба асл пурра мувофиқ ва фаҳмо мебошад.

Порчаи дигар: «Бабка поставила Сашу около своего огорода и приказала ей стеречь, чтобы не зашли гуси. Был жаркий августовский день. Гуси трактирщика могли пробраться к огороду задами, но они теперь были заняты делом, подбирали овес около трактира, мирно разговаривая, и только гусак поднимал высоко голову, как бы желая посмотреть, не идет ли старуха с палкой; другие гуси могли прийти снизу, но эти теперь паслись далеко за рекой, протянувшись по лугу длинной белой гирляндой. Саша постояла немного, соскучилась и видя, что гуси не идут, отошла к обрыву».

Ҳаким Карим порчаи мазкурро ба тариқи зайл тарҷума кардааст: «Модаркалон Сашаро дар назди полизи худ монда фармуд, ки онро ниғаҳбонӣ кунад, то ки ғозҳо надароянд. Яке аз рӯзҳои гарми август буд. Ғозҳои соҳиби трактир, ки аз пушти девор номаълумона ба даруни полиз даромада метавонистанд, ҳоло ба кор машғул буданд; дар пеши трактир ба осудагӣ донаҳои ҷавро дида меҳӯрданд ва фақат ғози нар сарашро баланд бардошта, гӯё диданӣ мешуд, ки мабодо-ку кампир бо калтакаш намеояд: ғозҳои дигар, ки аз поён омада метавонистанд, ҳоло дар он тарафи дарё дур аз лаби об қатор шуда ҷарида мегаштанд. Саша андаке истод, дилтанг шуд ва дид, ки ғозҳо намеоянд, ба тарафи ҷарӣ равона шуд».

Ё ки порчаи: «О, какая суровая, какая длинная зима! Уже с рождества не было своего хлеба, и муку покупали. Кирьяк, живший теперь дома, шумел по вечерам, навводя ужас на всех, а по утрам мучился от головной боли и стыда, и на него было жалко смотреть. В хлеву день и ночь раздавалось мычанье голодной коровы, надрывавшие душу у бабки и Марьи. И, как нарочно, морозы все время стояли трескучие, навалило высокие сугробы; и зима затянулась: на Благовещение задувала настоящая зимняя вьюга, а на свяной шел снег. Но как бы ни было, зима кончилась» [2].

Тарҷумаи порча чунин аст: «Оҳ, ин чӣ гуна зимистони қаҳратун ва дуру дароз! Аз рӯзи мавлуд сар карда ғаллаи худашон намонда буд ва ордро меҳариданд. Кирьяк, ки акнун дар хона зиндагӣ мекард, шабҳо ғавғо ва талотӯб намуда, ҳамаро метарсонд, дар пагоҳирӯзҳо бошад, аз дарди сар ва шарму ҳаё азоб мекашид ва ба ӯ нигоҳ карда, раҳми кас меомад. Шабу рӯз аз оғил маоси гови гурусна шунида мешуд ва ин чигари модаркалон ва Марияро пора – пора мекард. Ба мисли он, ки қасдан бошад, хуноки саҳт давом менамуд, барфгӯдаҳои баланд – баланд ба вучуд омада буданд ва зимистон кашол меёфт: дар Благовещение бӯрони ҳақиқии зимистонӣ шуд, дар ҳафтаи муқаддас бошад, барф борид.

Лекин, чӣ навъе ки набошад, зимистон тамом шуд» [3].

Аз порчаҳои тарҷумашуда маълум мегардад, ки Ҳаким Карим маҳорати хуби тарҷумонӣ дошт, дар соҳаи тарҷумонӣ истеъдоди беҳамтое доштааст. Ҳангоми мутолиа ва муқоисаи матн русӣ ва тарҷумаи он баъзан дар аввал чунин ба назар мерасад, ки таркиби луғавии ин ё он ҷумлаи тоҷикӣ на ҳама вақт ба айни ҳамон ҷумлаи русӣ мутобиқ меояд.

Аммо баъд аз фаҳмидани маънои он чумлаи русӣ кас бо қаноатмандӣ эътироф менамояд, ки агарчи тарҷумон аз таркиби луғавӣ гоҳе дур рафта бошад ҳам, маънои онро бисёр хуб ифода карда тавонистааст. Ҳамин тавр, Ҳаким Карим аз уҳдаи тарҷумаи порчаҳои мазкур хеле хуб баромадааст.

Намунаи дигарро аз асари мавриди назар баррасӣ мекунем: «В течение лета и зимы бывали такие часы и дни, когда казалось, что эти люди живут хуже скотов, жить с ними было страшно; они грубы, нечесаны, грязны, нетрезвы, живут не согласно, постоянно ссорятся, потому что не уважают, боятся и подозревают друг друга. Кто держит кабак и спаивает народ? Мужик. Кто растрчивает и пропивает мирские, школьные, церковные деньги? Мужик. Кто украл у соседа, поджег, ложно показал на суде за бутылку водки? Кто в земских и других собраниях первый ратует против мужиков? Мужик. Да, жить с ними было страшно, но все же они люди, они страдают и плачут, как люди, и в жизни их нет ничего такого, чему нельзя было бы найти оправдания. Тяжкий труд, от которого по ночам болит всё тело, жестокие зимы, скудные урожаи, теснота, а помощи нет и неоткуда ждать её. Те, которые богаче и сильнее их, помочь не могут, так как сами грубы, нечесны, нетрезвы и сами бранятся так же отвратительно; самый мелкий чиновник или приказчик обходится с мужиками, как с бродягами, и даже старшинам и церковным старостам говорит «ты» и думает, что имеет на это право. Да и может быть какая-нибудь помощь или добрый пример от людей корыстолюбивых, жадных, развратных, ленивых, которые наезжают в деревню только затем, чтобы оскорбить, обобрать, напугать» [1].

Тарҷумаи Ҳаким Карим чунин сурат гирифтааст: «Дар давоми тобистон ва зимистон чунон соатҳо ва рӯзҳои мешуданд, ки дар он мавридҳо чунон ба назар менамуд, ки ин одамоне аз ҳайвон бадтар умр ба сар мебаранд ва бо онҳо зиндагӣ қардан дахшатангез аст: онҳо дағал, бевичдон, ифлос, бадмастанд, бо муросо зиндагӣ намекунанд, доим бо ҳамдигар ҷангу ҷадал менамоянд, ҷунки ҳамдигарро ҳурмат намекунанд, аз ҳамдигар метарсиданд ва шубҳа мекарданд. Соҳиби майхона кист ва кӣ мардумро ба кӯҷаи майхӯрӣ мекашад? Мужик. Кӣ пулҳои ҷамоатӣ, мактаб ва калисоро исроф мекунад ва ба майнӯшӣ сарф менамояд? Мужик. Кӣ чизи ҳамсояшро дуздид, оташ зад ва ба ивази як шиша арақ дар суд нодуруст гувоҳӣ дод? Кӣ дар маҷлисиҳои замиство ва дигар маҷлисиҳо аввалин шуда ба муқобили мужикҳо баромад мекунад? Мужик. Оре, бо онҳо зиндагӣ қардан дахшатангез аст, лекин ҳар чӣ ҳам бошад, онҳо одаманд, онҳо ҳамчун одам ҷабру ҷафо мекашанд ва мегирианд ва дар ҳаёти онон ягон ҷиҳате нест, ки онро сафед қардан мумкин набошад. Меҳнати вазнине, ки аз он шабҳо тамоми аъзои бадан дард мекунад, зимистонҳои саҳт, ҳосилоти ночиз, тангӣ; ёрмандӣ бошад, нест ва аз ҳеч ҷой онро умед қардан мумкин нест. Онҳое, ки аз инҳо бойтар ва пурзӯртаранд, ёрӣ дода наметавонистанд, ҷунки ҳудашон дағал, бевичдон ва мастанд ва ҳам манфури дашномдихӣ мекунанд; чиновники майдатарин ё гумоштае бо мужикҳо ҳамчун бо оворагардон рафтор мекунад ва ҳатто бо оқсақолон ва старостаҳои калисо «ту-ту» гуфта гап мезананд ва фикр мекунад, ки ба ин ҳақ дорад. Баъд ин, ки магар аз одамоне тамбақор, чашгурусна, фосик, танбал, ки ба қишлоқ фақат барои таҳқир намудан, тороч қардан ва тарсонидан меоянд, ягон ёрмандиеро умед қардан ё накувориеро интизор будан мумкин аст?» [11, 446 - 447].

Ҳаким Карим дар муддати даҳ соли фаъолияти адабии худ қисман ба тарҷумаи бадеӣ шуғл варзида бошад ҳам, дар таърихи тарҷумаи тоҷикӣ нақши бориз гузошт. Ӯ аз байни нависандагони тоҷик яке аз аввалинҳо буд, ки ба ин заҳмати сангин даст зад ва аз бисёр ҷиҳатҳо комёб ҳам шуд. Метавон гуфт, ки тарҷумаҳои Ҳаким Карим на танҳо барои ҳудаш, балки барои ҳамаи нависандагони тоҷик аҳаммият доштанд ва имрӯз ҳам онҳо моҳияти ҳудро гум накарданд, ки тарҷумаи «Мужикҳо» далелу исботи ин иддао шуда метавонад.

КИТОБНОМА

1. Абдуманнонов, А. Кори тарҷума ташкил ва танзим меҳодад / А. Абдуманнонов // Маданияти Тоҷикистон. – 1983. – 31 май. – С. 4.
2. Аминов, А. Нигоҳе ба тарҷумони пешакор / А. Аминов // Тоҷикистони советӣ. – 1989. – 20 октябр. – С. 4.
3. Абдуллоев, Ф. Тарҷума бояд адабиёт бошад / Ф. Абдуллоев // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 17 ноябр. – С. 4.
4. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар асри XX. / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – Ҷилди 3– 447 с.
5. Вопросы художественного перевода (Сборник статей). – М.: Сов, писатель, 1955. – 308 с.
7. Рамазон, З. Ш. Назаре ба адабиёти советии тоҷик / З. Рамазон // Шарқи сурх. – 1959. – № 10. – С. 10.
8. Чехов, А. Мужикҳо (Тарҷумаи Ҳаким Карим) / А. Чехов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1939. – 40 с.
9. Чехов, А. О литературе. Госиздат художественной литературы / А. Чехов. – М.: Наука, 1955. – 182 с.
10. Чехов, А. Полное собрание сочинений и писем. В тридцати томах. Т. 9. / А. Чехов. – М.: Наука, 1949. – 129 с.
11. Чехов, А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз чор ҷилд. – Ҷилди III / А. Чехов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 446 с.
12. Чехов, А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз чор ҷилд. – Ҷилди 4 / А. Чехов. Тарҷума аз русӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 448 с.
13. Шакурӣ, М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 230 с.
14. Шокиров, М. Замон ва тарҷумон / М. Шокиров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 208 с.
15. Шукуров, М. Тарҷумаи бадеӣ дар марҳилаи имрӯзаи адабиёти тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарқ. – 1983. – № 10. – С. 113-121.

«МУЖИКҲО» - И А.П. ЧЕХОВ ДАР ТАРҶУМАИ ҲАКИМ КАРИМ

Дар мақола дар бораи ҳикояи «Мужикҳо»-и А.П.Чехов дар тарҷумаи Ҳаким Карим сухан меравад. Мутарҷими шинохтаи тоҷик Ҳаким Карим бори аввал ин ҳикояро соли 1939 дар Сталинобод тарҷума ва ҷоп намудааст, ки он аз нигоҳи хусусиятҳои забонӣ, услуб ва санъатҳои бадеӣ ҷолиб мебошад. Нависанда дар ин ҳикоя услуби ба ҳуди ҳоси бадеиро ба кор бурдааст. Инчунин, хусусият ва тарҳи ҳоси ба вучуд овардани образ ҳаракат ва композитсияву сюжети онҳо ҳам равшан дида мешавад. Ҳаким Карим дар таҳлилу таҳқиқи шакли мазмун, мавзӯ, идея, образ, услуб ва забону санъатҳои бадеӣ ин ҳикояро ба таври сода оммафаҳм тарҷума намудааст ва ба воситаи тарҷума ифодаи маъноҳои олии ва дар тасвиби зебӣ қудрати забони тоҷикиро намоиш додааст. Тавассути тарҷумаи ӯ мо аз мавзӯ, мундариҷаи гоҷавӣ, образҳо, маҳорати адабии А.П.Чехов ва аз забон, услуб, инчунин хусусиятҳои поэтикии ҳикояи «Мужикҳо» ба хубӣ воқиф гардидем. Ин ҳикоя хонандаро ба дӯстию рафоқат, саховатмандӣ, баробарӣ ва инсондӯстиву таҳаммулпазирӣ ӯҳидоят менамояд.

Калидвожаҳо: нависанда, Чехов, тарҷума, матни асли, забони тарҷума, тарҷумон, Ҳаким Карим.

«МУЖИКИ» А.П. ЧЕХОВА В ПЕРЕВОДЕ ХАКИМА КАРИМА

В статье рассматривается повесть А. П. Чехова «Мужики» в переводе Хакима Карима. Известный таджикский переводчик Хаким Карим впервые перевел и издал этот

рассказ на латинице в 1939 году в Сталинабаде, что интересно с точки зрения языка, стиля и мастерства. В этом рассказе писатель использует особый литературный стиль. Также отчетливо видны специфика и замысел по созданию образа, композиции и сюжета.

Хаким Карим перевел эту историю в простой и понятной форме, продемонстрировав силу таджикского национального языка в выражении высоких смыслов и красоты. Благодаря его переводу мы хорошо познакомились с темой, идейным содержанием, образами, литературным мастерством, языком и стилем А.П. Чехова, а также с поэтическими особенностями повести «Мужики». Эта история направляет читателя к дружбе, великодушию, равенству, человечности и терпимости.

Ключевые слова: писатель, А.П. Чехов, перевод, оригинальный текст, язык перевода, переводчик, Хаким Карим.

"MEN" OF A.P. CHEKHOV IN TRANSLATION OF HAKIM KARIM

This article deals with the story of A.P. Chekhov "Men" translated by Hakim Karim. The famous Tajik translator Hakim Karim first translated and published this story in Latin in 1939 and in Cyrillic in 1938 in Stalinabad, which is interesting from the point of view of language, style and art. In this story, the writer uses a special literary style. The specifics and intent of creating an image, composition and plot are also clearly visible.

Hakim Karim translated this story in a simple and understandable form, demonstrating the power of the Tajik national language in expressing high meanings and beauty. Thanks to his translation, we became well acquainted with the theme, ideological content, images, literary skill, language and style of A. P. Chekhov, as well as with the poetic features of the story "Men". This story directs the reader to friendship, generosity, equality, humanity and tolerance..

Key words: writer Anton Pavlovich Chekhov, translation, original text, target language, translator, Hakim Karim.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чоршанбиева Мавзуна Мародхоновна – магистранти соли 2-юми Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: 5601113449.

Сведения об авторе: Чоршанбиева Мавзуна Мародхоновна, – магистрант 2-го курса Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: 5601113449.

About the author: Chorshanbieva Mavzuna Marodkhonovna, Master Student in the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street. Phon.: 5601113449.

ТДУ 891.55+891(091)

МУКОЛАМАИ АДАБӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЭРОНУ ҲИНД ДАР ДАВРАИ СОСОНИЁН

Маннонзода Абубакр

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҳунармандони замони Сосониён дар ҳунари мозаиксозӣ аз ҳунармандони ҳиндӣ таъсир пазируфтаанд. Масалан, метавон равшану ошкор мушоҳида намуд, ки зарфҳои симини бо тасвири пайкарҳои бараҳнаи занони ҷавони солими дорои андомҳои қавӣ ва

нарму ҳавасангезе, ки аз минтақаи Бешопур ба даст омадаанд, ба тақлид аз пайкарсозихои замони Гупто офарида шудаанд [3, 274].

Дар мавриди таъсири мусиқии ҳиндӣ ба нафс дар «Муруҷ-уз-заҳаб» хеле дақиқ омадааст: «Олоти тараб гуногун доранд, ки дар касон аз ханда то гиря асарҳои мухталиф дорад. Гоҳ бошад, ки канизаконро шароб диҳанд, то тараб кунанд ва мардон аз тараби эшон тарабнок шаванд» [7, 78]. Замони Хусрави Анӯшервон (590-628) давраи шукуфоии равобити фарҳангӣ, адабӣ ва ҳунарии Ҳинду Эрон шинохта шудааст. Мубодилоти фарҳангии ин замон аз таърихи Сосониён бо таҳаввулот ва иртибототи бисёртарафаи ин халқҳо доништа мешавад ва дар навбати аввал ривояти машҳури сафари Барзавейҳи Ҳаким ба Ҳинд барои овардани донишҳои ҳиндӣ сабаби густариши ин пайвандҳои маънавӣ ба ҳисоб меравад. Дар ахбори вобастаи ин сафари Барзавейҳ омадааст, ки дар миёни ашъи аз Ҳинд овардаи ӯ сози мусиқие ҳам ба номи «виян» (vīna) вучуд доштааст [9, 5-6; 10, 162]. Дар рисолаи паҳлавӣ «Хусрави Қубодон ва ридак» аз уди ҳиндӣ ба номи «ван» ёд шудааст [18, 180]. Дар китоби муҳаққиқи адабиёти паҳлавӣ Додихудо Саймиддинов «Вожашиносии забони форсии миёна» [13, 266] ин вожа win «вин, уди ҳиндӣ» олати мусиқӣ аз санскритии vīna, арманин vīn нишон дода шудааст.

Дар ҳамин маврид бояд афзуд, ки вожаҳои иқтибосшудаи ҳиндӣ забони форсии тоҷикии бут, шаман, нилуфар, сандал, бабр, сарт (бозаргон, тоҷир дар форсии миёна srtw-корвонсолор, сардори корвон), аз ҳамин давраи равобити адабии Ҳинду Эрон боқӣ мондаанд [13, 266-267].

Дар мавриди вожаи «шатранҷ» бояд афзуд, ки дар ҳамин аср буд, ки ин бозии шоҳони Ҳинд, ки бар асоси фанни ҳарб ва ҷанг тартиб ёфта ва истилоҳоти онро гирифтааст, аз он кишвар ба дарбори шоҳони Сосонӣ оварда шуд, ки дар ин бора дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ муфассалтар омадааст:

*Пиёда бирафтӣ зи пешу зи пас,
Ки ӯ буд дар ҷанг фарёдрас.
Чу бигзоштӣ то сар овардгоҳ,
Нишастӣ чу фарзона бар дасти шоҳ.
Ҳамон муҳри фарзона як хона беш,
Бирафтӣ ба ҷанг аз бари шоҳ пеш,
Се хона бирафтӣ сарафроз пил,
Бидидӣ ҳама размгаҳ бар ду мил.
Се хона бирафтӣ шутур ҳамчунон
Бар овардгаҳ - бар дамону данон,
Ҳамон рафтани асп се хона буд,
Ба рафтан яке хона бегона буд.
Нарафтӣ касе пеши рух кинахоҳ,
Ҳаметохтӣ ӯ ҳама размгоҳ.
Ҳамеронд ҳар кас ба майдони хеш,
Ба рафтан накардӣ касе камму беш.
Чу дидӣ касе шоҳро дар набард,
Ба овоз гуфтӣ, ки эй шоҳ бард.
Шаҳ аз хонаи хеш бартар шудӣ,
Ҳама то бар ӯ ҷой танг омадӣ.
Аз он пас бибастанд бар шоҳ роҳ
Руху аспу фарзину пилу сипоҳ,
Шуд аз ранҷу аз ташнагӣ шоҳ мот,
Чунин ёфт аз чархи гардон барот [4, 90-91; 2, 5; 15, 348-350; 16, 211].*

Достони овардани шатранч аз Ҳинд ба Эрон ва бурдани тахтаи нард аз Эрон ба Ҳинд низ дар «Шоҳнома» омадааст, ки он ҳам ба даврони Хусрави Анӯшервон (590-628м) рост меояд. Дар манобеи санскритӣ аз ин бозӣ бори аввал дар соли 625 м ёд шудааст, ки номи аслии он Шатуранго аст, ки ишорат ба ду чаноҳи артиши Ҳинд буда, баъдан ба қарни шашуми мелодӣ ба Эрон ворид ва шакли шатрангро мегирад [17, 403]. Зухури шатрангро дар Эрони замони Сосонӣ вучуди китобе паҳлавӣ бо номи «Мотикони шатранг» низ таъйид менамояд. Мутобиқи муҳтавои ин асари бозмонда аз забони паҳлавӣ (номи дигари он «Шатрангномак»), ки дар охири асри VII ва даҳсолаи аввали асри VIII таълиф шудааст, дар замони Хусрави Анӯшервон подшоҳи Ҳиндустон Девсарм тахтаву муҳраҳои шатранчро, ки донишмандони дарбораш кашф карда буданд, ба дарбори шоҳаншоҳи Эрон фиристода, боз намудани сирри онро меҳаҳад. Бузургмехр, вазири доно ва корсози Хусрав онро ошкор карда, се бор фиристодаи подшоҳи Ҳиндро бурда ва дар ивази ин ихтирои ҳиндуҳо бозии надрро сохта, онро бо номи «Невардашер»- ба ёдгори сарсилсилаи Сосониён Ардашери Бобакон мавсум кард. Бузургмехр худ онро ба Ҳинд бурд ва аз донишмандони он кишвар кушодани сирри онро талаб кард. Онҳо то чихил рӯз натавонистанд, ки рози ин бозиро кушоянд. Бо ситонидани хирочи зиёде онро ба ҳиндуҳо фаҳмонида бозмегардад. Ин матлаб дар «Шоҳнома» ҳам омадааст, ки қисме аз онро дидем [12; 14; 6, 287] ва «шатранч», ки муарраб буда, асли он «чатранг» ё «шатранги»-и ҳиндӣ мебошад, дар давраи Хусрави Парвиз (хукм. 590-628м) ба забони паҳлавӣ ва аз он ба форсии нав гузаштааст.

Гуруҳи дигари вожаҳои ҳиндӣ, ки ба забони форсии тоҷикии кунунӣ ворид шудаанд, ҳам ҳосили равобити замони Сосониён, хосса Хусрави Парвиз мебошанд. Равобити илмӣ ва адабии Эрони Сосонӣ ва Ҳинди он рӯзгор аз роҳи тарҷумаи осори ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ густариш пайдо кардааст, ки аз ин тариқ аъроб бо онҳо ошно шудаанд. Дар замони Гуптоҳо шаҳри Токшило аз марказҳои низомӣ, донишгоҳӣ ва фарҳангӣ буда, донишҷӯёнонро аз тамоми кишварҳои ҳамҷавор дар хеш ҷамъ оварда, ба таълиму тадриси онҳо беҳтарин олимону донишмандон аз саросари Ҳинд машғул буданд. Мадрасаи тиббии он дар ҷаҳон шуҳрати беандоза дошт. Осори бадастомада аз харобаҳои ин шаҳр ин даъворо таъйид менамоянд [19,383]. Шоҳпури Зулактоф (310-379м) аз пизишкони ҳиндӣ як нафарро ба дарбораш оварда буд, ки ӯ дар баробари табобат ба тадриси донишҷӯён ҳам машғул буд ва дар наشري донишҳои тиббӣ ҳам сарм дошт [20,362]. Дар бемористони машҳури Гунди Шопур ҳам гуруҳе аз пизишкони ҳиндӣ бо ҳампешагони эронӣ ва юнонии хеш ба табобату тадриси тибби қадими Ҳинд иштиғол меварзиданд. Дар баъзе манобеъ аз раёсати ин бемористон ба раисии табибони ҳиндӣ ҳам хабар додаанд. Дар авоҳири давраи Сосониҳо ва авоили давраи исломӣ раёсати бемористони Гунди Шопур бар уҳдаи пизишки ҳиндӣ ба номи Дихиштак будааст [11,133; 10, 169].

Бозтоби ин масъала дар «Шоҳнома» дар достони «Подшоҳии Кисрои Нӯшервон» аз боби «Андар фиристодани Ройи Ҳинд шатранчро назди Нӯшервон» оғоз гардида [15, 291; 16,188] бо боби «Бозии шатранч сохтан аз баҳри модари Талҳанд» [15,347; 16, 212] ба поён мерасад, ки бо обурани шоирона пешкаш шудааст. Ҳамчунин дар «Шоҳнома» зимни баёни дороиҳои Хусрави Парвиз шоир аз аҷоибу нафоиси он суҳан ба миён оварда, аз шатранче мегӯяд, ки муҳраҳояш аз ёкуту зумуррад ва нарде ба муҳраҳои ёкуту фирӯза сохта шуда буданд ва Артур Кристенсен вазни онро дивист мисқол навиштааст [2, 5].

Аз баъзе манобеъ бармеояд, ки шоҳони Эрони бостон дар мавридҳои хосси зиндагии хеш аз шева ва равиши ҳиндуҳо пайравӣ мекарданд. Артур Кристенсен дар мавриди ин омӯзаҳо менависад: «Боре аҷоиби боргоҳи Хусрави Парвиз вирди забони муаррихони эронӣ ва араб аст. Балғамӣ ва Саолибӣ дувоздаҳ чизи шигифт аз Хусрав ҳикоят кардаанд». Он гоҳ ин дувоздаҳ шигифтиро як ба як ном мебарад ва аз қавли Ҳартсфилд менависад: «Ин тарзи шумора тақлидест аз ҳиндиён, чунонки қиссаи «Хафт гавҳар»-и буддоиён шабоҳат ба

нафоиси Хусрави Парвиз дорад» [5, 332]. Дар идома назари Ҳартсфилдро бо зикри як шоҳид аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ таъйид мекунад.

Дар равобити илмӣ, адабӣ, фарҳангӣ ва ҳунарии Ҳинду Эрон дар ҳеҷ манобеъ аз зикри рӯёруи низомӣ, адоват, кинҳояӣ ва ҷангҳо суҳан ба миён наёмадааст. Дар ҳамон замони шукуфоии ин равобит асли сиёсати сарони ин кишварҳо бар тафаккур ва эътиқод ба ду асл: аҳимсо (ahimso) ва сатяграҳо (satayagraha), яъне асли мадуро ва адами озор ва адами ҳушунат будааст [10, 171].

Дар ҳамин давра истифода аз доруҳо ва гиёҳҳои ҳиндӣ ривоч пайдо карда, қисме аз онҳо бо номҳои ҳеш ба забони паҳлавӣ дохил шудаанд, ки баъзе аз онҳо имрӯз ҳам дар забони форсии тоҷикӣ дар гардиш ва мавриди истеъмол мебошанд: беш, балодур, ҳалилак, балия, амлия, ушнон, банг, тамри ҳиндӣ, ҷавзи бўё, тотура, дорчин, занҷабил, сандал, филфил, кофур, норгил, нилуфар ва нил, ки дар китобҳои тиббии забони форсӣ ҳам зиёд ба ҷашм мерасанд [10, 169].

Муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки Барзуя дар баробари осори адабӣ ва ахлоқӣ ба дарёфт ва тарҷумаи осори тиббӣ ҳам машғул гардида, табибонро ҳам бо худ ба дарбори Хусрав оварда будааст [20, 362]. Аз омезиши тибби ҳиндӣ, румӣ, юнонӣ дар Эрони он замон тибби бисёр пешрафтае роҳандозӣ шуда буд, ки дар Шарку Фарб назир надошт. Осори фаровоне аз илмҳои дигари ҳиндӣ дар ин даврон ба паҳлавӣ баргардон шудаанд, ки машхуртарини онҳо Тарка (Tarka) дар мантиқ, Ваёкарамо (Vyakrana) дар сарфу наҳв, Колокоса (kala-kosa) гоҳшуморӣ, Ҳуро (Hura) дар нучум мебошанд, ки аз тарҷумаи паҳлавии онҳо арабҳо ба арабӣ гардонда ва аз он ба забонҳои аврупоӣ интиқол ёфтаанд ва мавриди истифодаи ҷаҳонӣ қарор гирифтаанд [8, 89].

Тарҷумаи осори юнонӣ, румӣ, ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ аз замони Шоҳпури аввал оғоз гардида, дар аҳди Хусрави аввал раванқ ёфта, китобу рисолаҳои ахтаршиносӣ, нучум, пизишкӣ, риёзиёти ҳиндӣ аз санскрит баргардон шудаанд ва дар ҳамон замон тартиб додани зич ё зичҳо дар Эрони Сосонӣ оғоз ёфтааст [10, 170; 3, 259]. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки баррасӣ ва таҳлилу таҳқиқи мавзӯи равобити адабӣ, илмӣ ва фарҳангии замони Сосонӣ (224-651м) бидуни сайри таърихии китоби арзишманди «Калила ва Димна» ноқис ва нопурра хоҳад буд.

КИТОБНОМА

1. Адабиёти динии ҳиндувон ба забони форсӣ. Матни гуфтугӯи рӯзноманигор Марями Ҳусайнӣ бо ҳиндинос дуктур Фатҳуллоҳ Мучтабӣ. Манбаъ: Иттилооти ҳикмат ва маърифат. Пойгоҳи электронӣ.
2. Аъзамӣ, Шуъайб. Равобити қадимии Ҳинду Эрон ва забону адабиёти форсӣ //Баргузидаи мақолоти ироашуда ба нахустин Ҳамоиши равобити фарҳангии Эронӣ Ҳинд / Шуъайб Аъзамӣ. Мумбаӣ, Ҳиндустон, 1380. – 101 +310 с.
3. Гришман, Румен. Эрон аз оғоз то ислом / Румен Гришман; Тарҷумаи Муҳаммад Муин. – Техрон: Илмӣ фарҳангӣ, 1364. –274 с.
4. Достони пайдоиши шатранҷ. Достонҳои дилангези адабиёти форсӣ. Техрон: Интишороти Бунёди фарҳанги Эрон, –С. 90-91.
5. Кристенсен, Артур. Эрон дар замони Сосонӣ. Тарҷумаи Рашиди Ёсамӣ / Артур Кристенсен. – Техрон: Садои муосир, 1385. –С. 21. – 544 с.
6. М. Диловаров. Мотикони Чатранг/Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. - Ҷилди 1.- Душанбе, Сарредаксияи илмӣ ЭСТ, 1989. – С. 287
7. Масъудӣ. «Муруҷ-уз-заҳаб». Ҷилди аввал. Тарҷумаи Абдулқосими Поянда / Масъудӣ. – Техрон, 1374.- Саҳ 78.

8. Мучтабой, Фатхуллох. Эрон ва Ҳинд дар давраи Сосониён / Фатхуллох, Мучтабой // Нашрияти Анҷумани фарҳангии Эрони бостон, соли ҳабадхум, шумораи бистум. – Техрон, 1358. – С. 60-91.
9. Мехрин, Аббоси Шуштарӣ. Алоиқи фарҳангии ориёии Ҳинду Эрон / Аббоси Шуштарӣ, Мехрин // Маҷаллаи «Оинаи Ҳинд», соли дахум, шумораи аввал. – С. 5-6.
10. Муҳаммадӣ, Ҳусайн. Равобити фарҳангии Эронӣ Ҳинд дар асри Сосониён // Ҳусайн, Муҳаммадӣ. // Ҷусторҳои таърихӣ. Паҷуҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ. Соли ҳаштум, шумораи аввал, баҳору тобистон. – Техрон, 1396. – С.157-174.
11. Озарӣ, Алоуддин. Равобити Эронӣ Ҳинд дар аҳди бостон / Алоуддини Озарӣ // Маҷаллаи Баррасиҳои таърихӣ. – Техрон, шумораи сию панҷум. – С.109-149.
12. Орбели И. и Тревер К. Шатранг / И. Орбели // Книга о шахматах. – Л.1936.
13. Саймиддинов Додихудо. Вожашиносии форсии миёна / Додихудо Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 266 с.
14. Таводиё Ҷаҳонгир. Забон ва адабиёти паҳлавии форсии миёна / Ҷаҳонгири, Таводиё. – Техрон, 1347.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. – Шохнома, ҷилди 8 / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 612 с.
16. Фирдавсӣ, Ҳаким Абдулқосим. Шохнома. Ҷилди ҳаштум. Матни интиқодии ҷопи Маскав. Таҳти назари Э.Бертелс / Ҳаким Абдулқосими Фирдавсӣ. – Т.: Корвон, 1387. – 366 с.
17. Ҳикмат, Алиасфар. Сарзамини Ҳинд / Алиасфар, Ҳикмат. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1337. – 403 с.
18. Шаҳриёри Нақавӣ, Ҳайдар. Сосониён ва Ҳинду Покистон / Ҳайдар, Шаҳриёри Нақавӣ. // Таърих ва фарҳанги Эрон дар замони Сосониён. Нашри Вазорати фарҳанг ва ҳунар. Бидуни соли нашр. – С.165-188.
19. Majumdar R.C. Gen.ed. The History and culture of the Indian people, vol.2 seventh ed. Bharatiya Vidya Bhavan Mumbai. 2001. Vol.3. page 383.
20. Thapluiyal Uma Prasad. Foreign elements in ancient Indian society. Manshiram, New Delhi, 1979, Page. 362.

МУКОЛАМАИ АДАБӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЭРОНИ ҲИНД ДАР ДАВРАИ СОСОНИЁН

Мо таъсири нуфузи мутақобилаи ҳунари фарҳанги Ҳинду Эронро дар аҳди Сосониён дар ҳама анвои ҳунармандӣ ва офаринандагӣ мушоҳида мекунем. Дар ҳунари мозаиксозӣ таъсирипазирӣ аз ҳунармандони замони Сосониё аз ҷониби ҳунармандони ин риштаи ҳиндӣ метавон равшан ва ошкор пайдо намуд. Намунаи барҷастаи ин таъсирипазирӣ дар тасвирҳои рӯйи зарфҳои аз ҷафриёти шаҳри Бешопур бадастомада хеле равшан ба назар мерасад, ки дар онҳо тасвирҳои аз қонун дар либосҳои тунуку зариф бо андомҳои ҷавону солим омадаанд, ки дар ҳунари эронӣ собиқа надошта, мутаассир аз ҳамин навъи ҳунариҳои ҳиндӣ мебошад.

Дар ҳамин асри ривоҷи иртибототи Ҳинду Эрон бози шатранҷ дар дарбори Сосониҳо пайдо ва бар ивази он нард бо рисолае дар бораи он ба Ҳинд роҳ боз мекунад. Вожаҳои зиёди ҳиндӣ дар заминаи тибби ин мардум ба забони форсии миёна ворид мешавад, ки то кунун қисмати асосии онҳо дар забони имрӯзии форсии тоҷикӣ ҳам роҷ ва дар имтёмоли мебошанд. Дар ҳамин давра тарҷумаи осори юнонӣ, румӣ, ҳиндӣ ба забони паҳлавӣ, бахусус аз замони Шохпури аввал, оғоз гардида, дар аҳди Хусрави аввал равнақ ёфт.

Калидвожаҳо: Ҳинд, Эрон, Сосониён, шатранҷ, нард, ҳунари тасвирӣ, тибби қадими ҳиндӣ, тарҷума, санскрит, паҳлавӣ.

ИРАНско-индийский литературный и культурный диалог в эпоху Сасанидов

Мы наблюдаем взаимовлияние и взаимодействие искусства и культуры Индии и Ирана в многих произведениях эпохи Сасанидов. В искусстве мозаики ясно художников сасанидского периода и отчетливо прослеживается влияние художников индийской резьбы. Это весьма отчетливо проявляется на изображениях сосудов, найденных при раскопках города Бешопура, на которых есть изображения женщин в тонких и элегантных одеждах с молодыми и здоровыми фигурами, не имеющие никакого отношения к иранскому искусству, но находящиеся под влиянием индийского искусства.

В эпоху развития индо-иранских отношений игра в шахматы появилась при дворе Сасанидов, а нарды с трактатом по ней пробились в Индию. Многие индийские слова в контексте медицины этих народов вошли в среднеперсидский язык, и до сих пор основная их часть общепотребительна и используется в современном таджикско-персидском языке. В этот же период начинаются переводы греческих, римских и индийских произведений на язык пехлеви, особенно со времен Шахпура I.

Ключевые слова: Индия, Иран, Сасаниды, шахматы, нарды, изобразительное искусство, древнеиндийская медицина, перевод, санскрит, пехлеви.

IRANIAN-INDIAN LITERARY AND CULTURAL DIALOGUE IN THE SASSANID ERA

We observe the mutual influence and interaction of the art and culture of India and Iran in many works in the Sassanid era. The influence of the artists of the Sasanian period of the artists of Indian studies is clearly and distinctly traced In the art of mosaic. This is very clearly evident in the images on the vessels found during the excavations of the city of Beshopura, which have images of women in thin and elegant clothes with young and healthy figures that have no relations with Iranian art, but are influenced by Indian art.

In the same century of Indo-Iranian communications, the chess game appeared at the Sassanid court and instead of backgammon opens the way for India with a treatise on it. Many Indian words are included in the Middle Persian language in the context of the medicine of these people, most of whom are still in modern Tajik Persian as their native language. In the same period, the translation of Greek, Roman, Indian artifacts into Pahlavi begins, especially since the time of the first Shohpur, and begins in the Testament of the first Khusrav, in which books and treatises on astronomy, medicine, Indian mathematics are taken from Sanskrit, as well as the compilation of dense in Sassanid Iran.

In that era of the development of Indo-Iranian relations, the game of chess appeared at the Sassanid court, and backgammon with a treatise on it made its way to India. Many Indian words in the context of medicine of these peoples have entered the Middle Persian language, and until now most of them are commonly used in the modern Tajik-Persian language.

In the same period, translations of Greek, Roman and Indian works into the Pahlavi language began, and it especially developed in the period of Shahpour I.

Key words: India, Iran, Sassanid, chess, backgammon, fine arts, ancient Indian medicine, translation, Sanskrit, Pahlavi.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маннонзода Абубакр Маннон- унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: abubak11@mail.ru; тел.: +992 918840990.

Сведения об авторе: Маннонзода Абубакр Маннон, соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ, **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. E-mail: abubak11@mail.ru; тел.: +992 918840990.

About the author: Mannonzoda Abubakr Mannon, graduate student in the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Language and Literature named after Rudaki NAST. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street. E-mail: abubak11@mail.ru; tel .: +992 918840990

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:398 (575.3)

ТАҲҚИҚИ СУРУДҲОИ «АЛЛА» ВА КӢДАКОНА

*Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир***Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Сурудҳое, ки барои тарбия ва ба камол расонидани кӯдакон мусоидат меkunанд, ба гурӯҳи сурудҳои кӯдакона дохил мешаванд. Аз ҳамин ҷиҳат онҳоро сурудҳои «Алла» ва кӯдакона номидем. Албатта, матни сурудҳои «Алла» вижагиҳои худро дошта, маъмулан онҳо фақат ҳангоми ҳобонидани кӯдакон суруда мешаванд. Ба ибораи дигар, суруди алла бо рушди кӯдаки дар ғаҳвора ҳобида алоқаманд аст.

Ин навъи сурудҳо, ки мо гурӯҳи махсус номидем, дар байни худ робита дошта, дар айни замон ҳангоми ба таври алоҳида таҳқиқ намудани сурудҳои кӯдакон метавон онҳоро боз ба гурӯҳҳои хурд ҷудо кард. Аммо ҳоло дар ин бахш ин матнҳоро ҳамчун сурудҳое таҳқиқ менамоем, ки онҳо маҳз дар парвариши кӯдакон нақш доранд.

Мо аввал дар бораи суруди «Алла» назари худро мегӯем, чунки ин суруд аввалин сурудест, ки кӯдаки навзод онро баробари оҳанги ҷунбиши ғаҳвора мешунавад. Суруди «Алла», маъмулан, пас аз бастани тифл ба ғаҳвора суруда мешавад. Онро модар, бибӣ ва ғоҳе ҳешовандони тифл месароянд. Р. Раҳмонӣ дар бораи маънои калимаи «алла» ва суруди он, ки дар байни мардум шаклҳои алла, лала, лай-лай, лалу, лоло, лалайик ва амсоли инро дорад, бо истифодаи луғатномаҳои зиёд маъноҳои гуногуни онро шарҳ дода, чунин ҷамъбаст намудааст: «Мушоҳидаҳо нишон дод, ки бештари модарони ҷавон баробари ҷунбондани ғаҳвора дар қолаби ҳамон ритм ин гуна калима ибораҳоро такрор ба такрор месароянд: аллаё, алла; алла ҷонам, алла; алла гӯям, алла; ҳобат барад, алла; алла-алла. Ё чандин дақиқаҳо то бурдани ҳоби кӯдак ҳамон калимаи «алла»-ро бо ҳамроҳи садоҳои оҳангини «ааааа», «ооооо», «йооооо», «эээээ» такроран ба оҳанг дароварда месароянд. Дар байни кишварҳои ҳамзабон Эрону Афғонистон низ вожаи «алла» бо истилоҳи «ллой», «лалу» ифода мегардад, ки ба ҳамон вожаи «алла» ҳамоҳанг аст. Маншай аслии пайдоиши суруди «Алла» бевосита ба ҳоби кӯдак вобаста аст. Мардум аз гузаштаҳо дарк намуданд, ки ҳангоми бо ритм такон додани ғаҳвора ҳоби кӯдак зуд мебарад. Ин мушоҳида дар тули таърих онро ба вучуд овард, ки ғаҳвораи кӯдак ҷунбонда шавад. Ҳаракати ҷунбондан фақат бо ритм сурут мегирад. Дар натиҷаи ба ритми ҷунбондани ғаҳвора замзамай модар, вожаҳои оҳангдор ва ба ин садои хушнаво матни оҳангин низ ҳамроҳ гардид. Маҳз ҳамин ритмҳои оҳангин дар ҳамҷоягии матни манзум боиси ба вучуд омадани суруди алла гардид» [3, 385].

Мувофиқи анъанаи халқӣ модарони ҷавон то таваллуд ёфтани тифли навзод суруди алларо то ҳадде аз калонсолон меомӯзанд ё худ ҳангоми ба камол расондани тифли оила духтарон низ бо тақлид ба модар «алла» мегӯянд. Тибқи мушоҳидаҳо ба ҷавонзаноне, ки суруди «Алла»-ро наредонанд, калонсолон ёд медиҳанд. Дар асл суруди «Алла» аз калимаҳои такрории «алла» иборат буда, оромбахши тифли навзод аст, ки барояш мусиқии мавзунӣ он муҳим аст. Мисол:

*Аллаё, аллаё, бобочонам, аллаё, аллаё,
Аллаё, аллаё, банди ҷонам, аллаё, аллаё,*

Аллаё, аллаё, ба ҷонам малҳам шавӣ, аллаё,
 Аллаё, аллаё, шабу рӯз ҳамдам шавӣ, аллаё.
 Аллаё, аллаё, анори донадорам, аллаё,
 Аллаё, аллаё, мавизи думчадорам, аллаё,
 Аллаё, аллаё, боғу бўстонам, аллаё,
 Аллаё, аллаё, орзуи ширинам, аллаё,
 Аллаё, аллаё, занчеката бинам, аллаё,
 Аллаё, аллаё, бачеката бардорам, аллаё,
 Аллаё, аллаё, сафедаки холдорам, аллаё!
 Аллаё, аллаё, гавҳари қиматбаҳо, аллаё,
 Аллаё, аллаё, молаки дунё, аллаё,
 Аллаё, аллаё, мулло будӣ ту, аллаё,
 Аллаё, аллаё, мирзо будӣ ту, аллаё,
 Аллаё, аллаё, ҷӯпон будӣ ту, аллаё,
 Аллаё, аллаё, бозбон будӣ ту, аллаё.
 Аллаё, аллаё, бобоҷонам, аллаё, аллаё,
 Аллаё, аллаё, банди ҷонам, аллаё, аллаё [1, 9-10].

Маъмулан ин суруд бадохатан дар асоси қолабҳои анъанавӣ гуфта мешавад. Ҳамин бадохатан сурудани суруд аст, ки матн густариш меёбад. Модарони ҷавон аз калонсолон омӯхта ва баъдан худ онҳо низ дар асоси мушоҳидаҳо ба матнҳои ёдгирифтаашон иловаҳо медароранд. Тавре мушоҳида намудем, модарони серфарзанд ба духтаронашон, ки тифлдор шудаанд, ёд медиҳанд, ки «овозата буброр, алла бигӯ, кӯдака алла гуфтан даркор». Асли гап дар он аст, ки маҳз ба воситаи овози оҳангҳои модар кӯдак бори аввал бо мусиқӣ ва калимаҳои оҳангдор шинос мегардад.

Сурудҳои аллаи минтақаҳои Тоҷикистон тафовут доранд. Дар ҳар маҳал мувофиқи завқу салиқа, дар асоси мушоҳидаҳои воқеаҳои муҳити худ, бо ғӯйиши ҳамон макон алла мегӯянд. Муҳаққиқон матнҳои суруди алларо ҷамъ оварда, намунаҳои онҳоро дар маҷмуаҳо ба нашр расонидаанд. Аз ҷумла, соли 1993 фолклоршиносон Б.Шермуҳаммадиён ва Д.Обидзода бо номи «Алла, ҷонам, аллаё» маҷмуаеро ҷоп карданд, ки дар он матни аллаҳои се кишвари ҳамзабон - Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон оварда шудааст. Мавзуи ин сурудҳо гуногун буда, бештар орзуву ормон ва муҳаббати модарон ба фарзандони худ аст. Худи мо низ дар мавридҳои муносиб аз ноҳияи Дарвоз чанд матни алларо сабт намудем, ки хосси ҳамон минтақа аст. Баъзе аз матнҳои сабткардаи мо варианти он аллаҳоро ба ёд меорад, ки дар солҳои 50-уми асри XX онҳоро А.З.Розенфелд сабт намудааст. Ҳоло ҳам модарон ҳамон анъанавии аллагӯиро идома дода, бо ҳамон сабку оҳанг тифлони худро алла мегӯянд:

Лала, лала, бачам хобби гарова дора,
 Хобе кун, калон бишав, паррон бишав,
 То модарат рафта кори худро иҷро кунад,
 Лала, лала, ҷуни мумаш, лала [2, 186].

Дар ҳамин маҷмуа матни дигари суруд омадааст, ки дар он талаффузи «лела» роиҷ аст:

Лела, э, лела, бачам хобби гарова дора,
 Лела, э, лела, э,
 Мома ҷуни, бачае э, лела, э, лела, э.
 Бача, бача булҳавас,

*Монанди кавги қафас,
Лела, э, лела, э [2, 186-187].*

Дар ин маҷмуа 7 матни алла оварда шудааст, ки ба ҳамдигар монанд нест, чунки матнҳо аз деҳаҳои гуногун сабт гаридидаанд. Аз мисолҳои боло маълум мешавад, ки модарони ҳар деҳа вобаста ба муҳити худ ва мушоҳидаҳои ҷои суруди алларо сурудаанд.

Агарчи мазмуни суруди алла саргузашти ҳуди модарон, тавсифи табиат, рӯзгори шахсӣ, воқеаҳои ба оила вобаста, ҳаёти осуда, мусофирӣ, ғарибӣ ва амсоли ин буда, барои тифл нофаҳмо аст, вале оҳанг ва савту садои он барои тифл муҳим аст. Тифл асосан ба садои хушнаво гӯш медиҳад, ки дар ин бора равшанӣ низ гуфтаанд. Р. Раҳмонӣ сурудҳои аллаи тоҷикиро ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ намудааст: «1. Сурудҳое, ки бадохатан суруда шуда, ҳолати рӯҳро равшанӣ аллагӯйро дар бар мегиранд. 2. Сурудҳое, ки дар он ин ё он ҳодисаи зиндагӣ дар раванди алла нақл карда мешаванд. 3. Сурудҳое, ки модар аз ин ё он муҳит онро иқтибос кардааст. 4. Сурудҳое, ки муаллиф дошта, аз ҷониби шоире гуфта шудааст» [3, 388].

Дар асоси ин тақсимбандӣ метавон дар бораи суруди алла ба таври муфассал таҳқиқоти ҷудогона навишт, чунки ин матнҳо дорои хусусиятҳои мебошанд, ки онҳоро бояд дар рафти таҳқиқ ошкор намуд. Ҳамин таъсири суруди аллаҳои халқист, ки шоирон низ шеърҳои «алла» эҷод намудаанд ва онҳоро сарояндагони касбӣ месароянд.

Ҳамзамон, дар қанори суруди алла сурудҳои зиёде ҳастанд, ки онҳо эҷоди қалонсолон ва ё ҳуди бачагон буда, барои саргармӣ ва навозиши онҳо гуфта шудаанд. Одатан, аксари осори манзуми бачагонро ҳам хурдсолон ва ҳам қалонсолон бо овоз месароянд, то таъсираш бештар бошад. Мо дар ин ҷо ҳамин гуна сурудҳои овозиро аз назар мегузаронем.

Бахше аз ин сурудҳои овозӣ аз ҷониби қалонсолон гуфта шуда, навозишӣ мебошанд. Онҳо бо савту оҳанги махсуси барои тифлон муносиб бо навозиш суруда мешаванд. Ин сурудҳои «навозишӣ» маъно ва ҳадафи «навозиш қардан» бо қалом меҳрубонӣ ва ғамхорӣ намуданро дорад. Маънои қалмаи «навозанда» низ ба суруд пайваست аст. Аввал, «навозанда» касе, ки мусиқӣ менавозад ва маънии дигари он «навозишқунӣ тифл буда, вайро «навозиш мекунад, меҳрубонӣ менамояд; навозишқор, лутфу марҳаматқунанда, навозишгар» [7, 820].

Модар аз аввалин рӯзҳо, ҳангоми ба ғаҳвора бастан, аз ғаҳвора кушодан бо суҳанҳои мавзунӣ сурудгуна тифлро навозиш менамояд. Ин навъ матнҳои манзум, ки онҳо бештар барои навозиши кӯдак гуфта мешаванд, ба суруди алла пайвастагӣ доранд. Баъзеро мисли суруди алла месароянд ва баъзеро бо қалма ва ибораҳои қофиядор меғӯянд. Баробари ба қалом расидани кӯдак наздикон, ба мисли бибӣ, доя, падар, бобо, хоҳару бародар низ, дар фурсатҳои муносиб ба навозиш ҳамроҳ мешаванд. Масалан, модар навозишқунон дасти кӯдакро ба ишқамаш, ба пушташ бурда, ба таври худ месарояд: «Ин чачаву ун чача, дар пуштаки ин бача». Ин суруди оҳангдор бо қалмаҳои ҳамқофия ва такрор суруда мешавад ва кӯдакро ба ваҷд меорад. Ин гуна матнҳо ритму оҳанг доранд. Дар чунин сурудҳои хурди навозишӣ қалмаҳои такрории ҳамқофия нақш дошта, ба кӯдак як навъ ҳиссиёти хушнудӣ мебахшанд. Оид ба сурудҳои навозишӣ Б. Шермуҳаммадов гуфтааст: «Сурудҳои навозишӣ ва дӯстдориро метавон давоми сурудҳои алла номид. Агар вазифаи сурудҳои алла ором қардан ва ҳобонидани тифл бошад, сурудҳои навозишӣ, дӯстдорӣ ва андармонқунӣ бо мақсади навозиш, шоду масрур ва машғул намудани кӯдак аз тарафи модару доя, модарқалону падар ва дигарон гуфта мешаванд» [12, 86-87].

Сурудҳои навозишӣ ритму оҳанги махсуси ба қалмаи кӯдак муносиб доранд. Онҳо маълуман пас аз 40-рӯзгии кӯдак суруда мешаванд. Масалан, суруди «Ҳа дурсӣ, дурсӣ, дурсӣ»-ро ҳангоми дар бағал гирифтани тифл, ба сари зону нишондан вай замазама

менамоянд. Гоҳе модар ва дигар хешовандон тифлро боло-боло партофта, ин сурудро бо оҳанг месароянд:

*Ҳа, дурсӣ, дурсӣ, дурсӣ,
Баро ба рӯйи курсӣ!*

*Дарду балот ба ҷонам,
Гаҳвората ҷунбонам,
Алла гуфта хобонам.*

*Ҳа, дурсӣ, дурсӣ, дурсӣ,
Баро ба рӯйи курсӣ!*

*Чашми сиёҳи зоғи ту,
Модар набинад доғи ту.
Ангур канам аз токи ту,
Мева чинам аз боғи ту [1, 32].*

Ҳамин ки тифл ҳаракати қадамзанӣ менамояд, калонсолон хурсанд мешаванд. Бахше аз сурудҳое, ки аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон гирдоварӣ шудааст, ба ҳамин роҳгардии кӯдак марбут аст. Масалан, дар Файзобод: «Тай-тай, по-по, кулча халво»; дар Данғара «Татай, попо, ангур ало, Бигӣ, биху, Будава, биё, духтари мо»; дар Бухоро: «Бобо чӯрӣ, Шӯрбо хӯрӣ, Ра, ра, ра»; дар Бойсун: «Тотой, тотой шудай, Қадам ба пой шудай» ва ғ. [4, 301].

Ҳангоми роҳгардӣ калонсолон месароянд:

*То-то, то-той,
По-по, по-пой.
Курта лоло,
Биё, биё!*

*То-то, то-той,
По-по, по-пой.
Кукчи ҳалво,
Биё, биё!*

*То-тояш мекунам,
Кафша ба пояш мекунам,
Кафш агар тангӣ кунад,
Садқаи пояш мекунам!*

*Мӯзасурхак, биё,
Ќўҷабарак, биё,
Пой-пой карда биё,
Пой-пой карда биё.*

*Кафтаракам, биё,
Парпаракам, биё,*

*Той-той шуда биё,
Пой-пой шуда биё [1, 31].*

Ҳамин ки кӯдак калонтар – семоҳа, панҷмоҳа, ҳафтмоҳа шудан гирифт, ҳаракатҳои гуногун пайдо менамояд. Модар низ мувофиқи ҳаракатҳои вай пайкари нозуки ўро тавсифкунон, аз дасту по, сару мӯй ва ҷисми нозуки кӯдак ёдовар шуда, суруди навозишии зер месарояд:

*Сарак-сарак сароша,
Мурғак барад пароша.
Дардакояш ба ҷонам,
Очаи гирад болоша.
Дадаш чиҳа биёранд?
Як сарупо биёранд.
Табъи дилҳа биёранд.
Инаш нӯшад, мезебад,
Ваяш нӯшад, мезебад.*

*Сарак-сарак сароша,
Мурғак барад пароша.
Дадаш чиҳа биёранд?
Себи ширин биёранд,
Тути замин биёранд.
Сарак-сарак сароша,
Мурғак барад пароша [1, 43-44].*

Бахши зиёди сурудҳои саргармӣ бо бозӣ пайвастагӣ доранд. Сурудҳои бозӣ бо он оғоз мешаванд, ки хурдсол ҷӣ гуна бозиро бояд сар кунад. Аз ин ҷиҳат матнҳои саргармӣ барои кӯдак тарзи бозӣ карданро меомӯзонад. Яке аз матнҳои саргармӣ, ки бо дӯстдорию меҳрубонӣ якҷост, «Кавши пояш дакар-дукур» мебошад. Ин матнро калонсолон ҳангоми қадаммонӣ ё роҳгардон шудани кӯдак бо муҳаббат ба ғаштани кӯдак нигоҳ карда, бо оҳанги муносиб месароянд. Гӯяндагони сурудҳои саргармӣ кӯшиш менамоянд, ки дар он калимаҳои сода, раван ва то ҳадде барои гӯши кӯдак форамро ба кор баранд:

*Ҳай, ҳай, ҳалводор-а,
Барги сафедор-а,
Тилло сӯзандор-а.
Як қулча ҳалво-я,
Ҷонам тавалло-я,
Пирҳа мададгор-а,
Худо ниғаҳдор-а [1, 32-33].*

Дар сурудҳои саргармӣ воқеаҳои гуногун инъикос ёфтаанд. Матни суруд дар ҳар маҳал мувофиқи мушоҳидаи ҳамон ҷо суруда мешавад. Дар Самарқанд варианти зерини суруд машҳур буда, онро калонсоли хонавода иҷро менамояд:

*Ҳавзак, ҳавзак,
Гирдаҳои ҳавзак сабзак.*

*Оҳу биёд, об хӯрад,
Ору биёд, об хӯрад.
Ин гав кушад,
Ин пӯс(т) канад,
Ин пазаду соз кунад,
Ин калбача куҷо буд,
Ки шӯрбо нарасид?
Чулулу, барги каду! [6, 90].*

Сурудҳои саргармӣ дар байни тоҷикони минтақаҳои гуногун бо вариантҳо дида мешаванд. Дар суруди зерини саргармӣ модарон ё калонсолон тифлро боло-боло партофта месароянд:

*Ҳулгинаҷон, ҳулгина,
Палта кашум, гулгина.
Э зебои зулфина,
Зулфора задай шона [9, 19].*

Дар байни ҳуди бачагон сурудҳои зиёд дида мешаванд, ки ҳудашон эҷод кардаанд. Вале баъзе сурудҳое ҳастанд, ки мувофиқи сабки баён онҳоро шояд дар замоне калонсоле гуфтааст ва баъд вирди забони хурдсолон шудааст. Мавзуи сурудҳои кӯдакона ҳар гуна аст. Масалан, матни зер, ки аз байни хурдсолони водии Рашт сабт шуда, дар он мушоҳидаҳои хурдсолон ва шӯҳӣ тасвир гардидааст:

*Мол омаду мол омад,
Мол аз сари ёл омад.
Одина савор омад,
Одинаи қар-қара,
Чанга задай дар дара,
Чашми занаш мепара [8, 132].*

Гоҳе ҳуди хурдсолон мушоҳидаҳои ҳудро бо калимаҳои сода нисбат ба ин ё он ҳодисаи табиат месароянд. Бачагон дар сурудҳои худ бештар калимаҳои барояшон ошно, оммафаҳмро ба кор мебаранд, то сароиши матн осон бошад:

*Берун бӯҳорас,
Шар-шари обас,
Додом бурафтас,
Дилам харобас [11, 162].*

Ба гузашти замон мушоҳидаҳои хурдсолон бештар мегарданд. Тибқи мушоҳидаҳои онҳо ҳайвонотро дӯст медоранд ва бо онҳо бозӣ карда, завқ мебаранд. Аз ин ҷиҳат дар байни бачагон сурудҳое ҳастанд, ки оид ба рафтори ҳайвонот мебошанд. Яке аз ҳайвонҳои хонагии барои хурдсолон хушоянд гурба аст. Бачагон мушоҳидаи ҳудро нисбат ба гурба (пишак) чунин сурудаанд:

*Як пишик дорум кабут,
Мерава таҳ-таҳи тут,*

*Миёра хурмай қурут,
Мяв-мяв-мяв-мяв! [10, 79].*

Баробари гапзаниро ёд гирифтани тифл хешовандон ба вай калима ва ибораҳои оҳангдорро аз тариқи бозӣ ёд медиханд. Сипас, оҳиста-оҳиста сурудаҳоро бо овоз месароянд. Маълум аст, ки бачагон то рафтан ба мактаб ва баъд низ бештар ба бозӣ машғуланд. Аз ин рӯ, дар аввали бозӣ ва дар чараёни бозӣ сурудҳое ҳастанд. Масалан, бозии «Тутали тал» бо номҳои гуногун (тали тал, тутикал) дар Тоҷикистон ва дар байни тоҷикони Афғонистону Ёзбекистон низ машҳур аст. Касе аз бачагон ҳамчун саркардаи бозӣ суурдро месарояд ва гоҳе меҳонад. Баробари хондани матн ангушти ишораташро ба болои пойи касе аз нишастагон мегузорад. Ҳар бор, ки охири калимаи суруд ба болои пойи касе тамоm шуд, вай аз бозӣ мебарояд. Як намунаи суруд дар шакли зер аст:

*Тали тал – тутмони тал,
Панҷа парешони шакар.
Аҳмадак чилоқ шид, пилоқ шид,
Ай сари куҳ гелон шид,
Андаркашу мандаркаш,
Яг пову яг даста каш [5, 78].*

Ҳамин тавр, сурудҳои алла ва дигар навъҳои сурудҳои кӯдакона дар байни мардум то имрӯз мавқеи намоёне дошта, барои гирифтани ғизои маънавӣ ва инъикоси ҳаёти мардум манбаи муҳим ба шумор мераванд. Ин гурӯҳи сурудҳо аз ҷиҳати ҳам мавзӯ ва ҳам тасвири воқеаҳои муҳити минтақаҳо хеле ҷолибанд. Тарзи сурудани ҳамаи сурудҳои кӯдакона овозӣ мебошад. Аз ҷумла, суруди алларо модарон ва ба таври кулӣ, занҳо бо овози гуворо месароянд, ки дорои оҳангҳои гуногуни халқӣ ҳастанд. Баъдҳо, пас аз гирдоварӣ, бархе ин сурудҳоро сарояндагон ба воситаи асбобҳои мусиқӣ месурудагӣ шуданд.

Бачагон ин сурудҳоро бадохатан мувофиқи ҳамон оҳанги анъанавии шунидашон месароянд. Ҳангоми сурудан ҳеҷ сози мусиқӣ истифода намешавад. Дар ин ҷо ёдовар шуданро муносиб медонем, ки бо гузашти замон баъзе намунаҳои ин сурудҳо дар озмунҳо, ҳамчунин аз тариқи радио, телевизион бо созҳои мусиқӣ суруда шуданд. Ин кор аз ҷониби муассисаҳои расмӣ давлатӣ ба роҳ монда шуд. Ҳоло бархе аз сурудҳои кӯдакона аз ҷониби оҳангсозон низ бозсозӣ шуда, бо оҳанги нав пешкаши шунавандагон мешаванд.

Дар охир хотиррасон мекунем, ки дар ин ҷо мо фақат оид ба мавҷуд будани анвои сурудҳо ва мавзӯҳои асосии онҳо сухан гуфтемӯ бас. Барои муҳаққиқони оянда ёдовар шуданим, ки дар оянда ба масъалаҳои таҳқиқи сурудҳои тоҷикӣ аҳаммият диҳанд. Ба назари мо, ҳуб мебуд, ки ҳар кадоми анвои сурудҳои халқӣ бо мисолҳо ва санадҳои илмӣ дар рисолаҳои алоҳида мавриди таҳқиқи муфассал қарор гиранд.

КИТОБНОМА

1. Алла, ҷонам, аллаё / Б. Шермуҳаммадиён, Д. Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.
2. Намунаҳои фолклори Дарвоз / Ҷамъкунанда ва тартибдиҳанда А. З. Розенфелд. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 262 с.
3. Раҳмонӣ? Р., Қосимӣ С. Адабиёти гуфтории тоҷикон (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ) / Р. Раҳмонӣ, С. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – 352 с.
4. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
5. Сумане аз ҳар ҷамане / Тартибдиҳандагон: А. Назарова, Р. Ширинова. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 380 с.

6. Таронаҳои Самарқанд / Тартибдиҳанда: Б. Шермуҳаммадов - Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1966. – 342 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Зери таҳрири М. Ш.Шукуров, В.А. Капринов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Москва: «Советская энциклопедия», 1969– Ҷилди 1.– 951 с.
8. Фолклори водии Қаротегин (барои бачаҳои синни калони мактабӣ) / Гирдоваранда ва муаллифи сарсухан Г. Сафиева – Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.
9. Фолклори Данғара / Мураттиб: Ф. Муродов. – Душанбе, 2002. – 176 с.
10. Фолклори диёри Восеъ. Мураттиб, Соат Чалишев. - 1990, – С. 79.
11. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон / Тартибдиҳанда, Р.Амонов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 414 с.
12. Шермуҳаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик / Б. Шермуҳаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 188 с.

ТАҲҚИҚИ СУРУДҲОИ «АЛЛА» ВА КӢДАКОНА

Муаллифи мақола доир ба навъ ва вижагиҳои сурудҳои «Алла» ва кӯдакона андешаронӣ намуда, қайд менамояд, ки онҳо маҳз барои парвариши кӯдакон нақши бузургдоранд.

Муаллиф назари худро роҷеъ ба сурудҳои «Алла» ва навъҳои он баён намуда, зикр менамояд, ки мувофиқи анъанаи халқӣ модарони ҷавон то таваллуд ёфтани тифли навзод суруди алларо то ҳадде аз калонсолон меомӯзанд ё худ, ҳангоми ба камол расондани тифли оила духтарон низ бо тақлид ба модар «Алла» мегӯянд. Тибқи мушоҳидаҳо ба он ҷавонзаноне, ки суруди «Алла»-ро намедонанд, калонсолон ёд медиҳанд. Дар асл, суруди «Алла» аз калимаҳои тақрории «алла» ва оромбаҳои тифли навзод иборат аст, ки барояш мусиқиву оҳанг муҳим аст.

Ҳамзамон, дар мақола сурудҳои навозишию дӯстдорию кӯдакон, ритму оҳанги онҳо ва дигар махсусияти ин навъи сурудҳо баррасӣ шуда, ишора шудааст, ки ҳамин ки кӯдак калонтар – семоҳа, панҷмоҳа, ҳафтмоҳа шуд, ҳаракатҳои гуногун пайдо мекунад ва модар низ мувофиқи ҳаракатҳои вай пайкари нозуки ӯро тавсифкунон, аз дасту по, сару мӯй ва ҷисми нозуки кӯдак ёдовар шуда, сурудҳои навозишӣ ва дӯстдориро месарояд.

Баъдан, дар мақола дар бораи баҳои дигари сурудҳо - сурудҳои саргармӣ ба бозӣ, аз ҷумла суруди «Тутали тал», ки бо номҳои гуногун (тали тал, тутти кал) дар Тоҷикистон ва дар байни тоҷикони Афғонистону Ўзбекистон низ машҳур аст, суҳан рафта, андешаҳои муаллиф чунин хулоса шудаанд: ҳамин тавр, сурудҳои алла ва дигар навъҳои сурудҳои кӯдакона дар байни мардум то имрӯз мавқеи намоёне дошта, барои гирифтани гизои маънавӣ ва инъикоси ҳаёти мардум манбаи муҳим ба шумор мераванд. Ин гурӯҳи сурудҳо ҳам аз ҷиҳати мавзӯ ва ҳам тасвири воқеаҳои муҳити минтақаҳо хеле ҷолибанд ва тарзи сароидани ҳамаи сурудҳои кӯдакона овозӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: *суруд, сурудҳои алла, сурудҳои кӯдакона, таснифот, сурудҳои халқии тоҷикӣ, фолклор, таҳқиқ, пажӯҳиш, жанр, сароянда, бозӣ.*

ИССЛЕДОВАНИЕ КОЛЫБЕЛЬНЫХ И ДЕТСКИХ ПЕСЕН

Автор статьи, в первую очередь, рассматривает виды и особенности колыбельных и детских песен и отмечает, что они играют большую роль в воспитании детей.

Затем автор высказывает свое мнение о колыбельных песнях и их видах, и упоминает, что по народной традиции молодые матери разучивают песню «Алла» от взрослых до рождения ребенка, или при воспитании ребенка в семье девочки, подражая матери, также поют «Алла». По наблюдениям, тех молодых женщин, которые не знают песню «Алла»,

учат взрослые. На самом деле песня «Алла» является повторением слова «Алла», которое успокаивает новорожденного ребенка и для ребенка важна его успокаивающая музыка.

Кроме того, в статье рассматриваются детские ласковые песенки, их ритм и мелодия, другие особенности этого вида песен и указывается, что как только ребенок становится старше, то есть в три, пять или семь месяцев, он начинает показывать разные движения, а мать, в соответствии с движениями ребенка, поет сладкие песенки, описывая его хрупкую фигуру и упоминая движения его рук, ног, головы, а также волосы и нежное тело ребенка.

Затем в статье, говоря о другом виде песен – песен-игр, в том числе о песне «Тутали тал», которая известна под разными названиями (тали тал, тутти кал) в Таджикистане, у таджиков Афганистана и Узбекистана, автор сделал следующие выводы: таким образом, колыбельные песни и другие виды детских песен занимают видное место среди людей и считаются важным источником для получения детьми духовной пищи и отражения жизни людей. Эта группа песен очень интересна как по тематике, так и по описанию событий среды, а способ исполнения всех детских песен – вокальный.

Ключевые слова: песня, колыбельные песни (песни «Алла»), детские песни, классификация, таджикские народные песни, фольклор, анализ, исследование, жанр, певец, игра.

RESEARCH OF CRADLE AND CHILDREN'S SONGS

The author of the article, first of all, considers the types and features of cradle and children's songs and notes that they play a big role in the upbringing of children.

Then the author expresses his opinion about the cradle songs (or «Alla» songs) and its types and mentions that according to folk tradition young mothers learn the song of «Alla» from adults before the birth of a new child, or when raising a child in a family, girls imitating their mothers also sing «Alla» song. According to observations, those young women who do not know the song of «Alla» are taught by adults. In fact, «Alla» song is a repetition of the words «Alla», which calms the newborn child and its relaxing music is important for the child.

In addition, the article deals with children's sweet songs, their rhythm and melody and other features of this type of songs and indicates that as soon as the child gets older, that is, three, five or seven months he begins to show different movements, and the mother having referred to the child's movements sings sweet songs by describing his/her thin figure and mentioning the arms, legs, head, hair and delicate body of the child.

Then the article deals with another section of songs - songs-games, including the song «Tutali tal», which is known under different names (tali tal, tuti kal) in Tajikistan and among the Tajiks of Afghanistan and Uzbekistan, and the author made the following conclusions: Consequently, cradle songs and other types of children's songs occupy a prominent place among people to this day and are considered an important source for obtaining spiritual food and reflecting people's lives. This group of songs is very interesting both in terms of the theme and the description of the environment, and the way of performing all children's songs is vocal.

Keywords: song, cradle songs («Alla» songs), children's songs, classification, Tajik folk songs, folklore, oral literature, analysis, research, type, genre, sector, singer, game.

Маълумот дар бораи муаллиф: Косимӣ Саъдӣ Абдулқодир – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, тел.: +992 918456693.

Сведение об авторе: Косими Саади Абдулкадир - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: +992 918456693.

About the author: Qosimi Saadi Abdulqodir, Candidate of Philology Sciences, Associate Professor in the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel.: +992 918 45 66 93.

УДК:398(575.3)

КОРНОМАИ СУЛАЙМОН ПАЙҒАМБАР ДАР ТАСАВВУРОТИ МАРДУМ

Фаридун Исмоилов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Сулаймон яке аз шахсиятҳои машҳури таърихӣ ва паёмбарест, ки чехра, шахсият, корномаҳо ва инъикоси номи неки ӯ дар адабиёту таърих ва ҳамчунин дар осори шифоҳии халқи тоҷик ба таври густарда бозтоб ёфтааст. Шахсияти ӯро мардум мувофиқи иттилои яке аз китобҳои муқаддас - Тавроти Мусо ҳамчун шоҳ, сарвар, сардор ва аз Қуръон чун пайғамбар мешиносанд. Ривояту қисса ва афсонаҳо дар бораи Сулаймон аз давраи ҳазораи якуми то мелод, дар байни халқҳои гуногуни Шарқи Миёна ва Наздик пайдо шудаанд. Аз ахбори осори таърихӣ бармеояд, ки Сулаймон ба ҳайси пайғамбар подшоҳи боақлу тавоно ва бодавлат будааст ва ба ӯ ангуштарии сеҳроке мансуб гардида, ки вай тавассути он ҳамаи мардум ва ҷонваронро мутеи хеш мегардонидаст. Яке аз нахустин сарчашмаҳои муътамад ва пурарзиш, ки ба тӯфайли он маълумоти зиёде аз рӯзгор ва ғайрияти Сулаймон пайғамбар ба тамаддуни эронии форсу тоҷик ворид гардидааст, китоби муқаддаси мусалмонон Қуръон мебошад. Аз мутолиаи ва мушоҳидаҳои маълум мешавад, ки қариб дар бисту панҷ ояти шарифи Қуръон хираду заковат, шахсияту ғайрияти ва корномаҳои наҷибу ҳақидаи Сулаймон пайғамбар васф шудааст.

Дар сарчашмаҳои таърихӣ динӣ ва осори шуароӣ гузаштаи мо номи Сулаймон ва ғайрияти рӯзгори ӯ ба таври мухталиф зикр шудааст. Муаррих ва донишманди тоҷик М.Диловаров дар китоби «Энсиклопедияи советии тоҷик» оид ба Сулаймон маълумоти хубу мухтасар ва фарогири ғайрияти ӯро аз сарчашмаҳои қадим ба таври умум овардааст: «Мувофиқи ривоятҳои асотирий ӯ девонро ба гурӯҳҳо тақсим карда, онҳоро ба иҷрои корҳои гуногун, аз қабилӣ ҳосил намудани оҳану биринҷӣ, сохтани қасру толорҳо, аз қаъри дарё ба даст овардани гавҳар, киштукор, дарави гандум ва ғайра ҳидоят мекардааст. Қиссаи Сулаймон тавассути Қуръон (дар сураи 44, оятҳои 11-12 зикр шудааст) ба адабиёти даҳонӣ ва хаттии халқҳои Шарқи Миёна ва Наздик роҳ ёфтааст. Яке аз қиссаҳои машҳур доир ба Сулаймон қиссаи «Билқис ва Сулаймон» мебошад. Дар адабиёти омиёна, ашъори шоирони форс-тоҷик ба қиссаву саргузаштҳои Сулаймон ишораҳои зиёде ҳастанд» [1, 466].

Мувофиқи ривоятҳо падари ӯ Довуд сесад зан, ҳуди Сулаймон ҳафтсад зани никоҳӣ дошт, чунки аз рӯи шарияти тамаддуни эшон барои паёмбар гирифтани ин миқдор зан ҷиҳати зиёд кардани насли солиму доно дуруст буд.

Яке аз ҷаҳор унсури муҳимми ҳаёти мавҷудоти зинда - бод дар тобеияти Сулаймон буда, ҳодисаву воқеоти дар қаламрави ӯ рӯйдодаро ба ғушаш мерасонидаст. Роҷеъ ба ин масъала дар китоби муқаддаси мусалмонон - Қуръони карим дар сураи «Анбиё»

(пайғамбарон), ояи 81 навишта шудааст: «Ва барои Сулаймон боди тундро (мусаххар кардем), ки ба фармони вай ба сӯи заmine, ки дар он баракат ниҳодем, равон мешуд» [2, 328]. Ва ҳамчунин доир ба он ки тахти Сулаймонро бод ва девон таъмир мекардаанд, низ дар сураи «Намл» (мӯрча) ояи 17 маълумоти ҷолиб оварда шудааст: «Ва барои Сулаймон лашкарҳои ӯ аз ҷинну одамиён ва мурғон ба ҳам оварда шуд; ва (он қадар зиёд буданд, ки барои ба ҳам пайвастан сафҳои) онҳоро бозистода мекарданд» [2, 378]. Ёдрас намудан зарур аст, ки инъикоси маълумоти зиёде оид ба рӯзгору қаромоти Сулаймони пайғамбар ва падари ӯ -Довудро дар осори шифоии халқи тоҷик, бахусус дар устураву ривоёт ва қиссаву афсонаҳо мушоҳида мекунем. Чунин ба назар мерасад, ки ғўяндагони ҳамин бахши осори мардумӣ низ шахсиятҳои боталоқ ва аз таъриху осори динии қуҳан ба ҳубӣ огоҳ будаанд ва фаҳму дарки ҳештанро бо таҳайюлотии бофтаву афсонавӣ алоқаманд сохта, дар қилсилаи ривоёти шифоӣ баён доштаанд.

Доир ба рӯзгору зиндагиномаи ӯ чунин маълумот ҳаст, ки Сулаймон бо маликаи Яман Билқис оиладор мешавад. Ишқи поқу беолоиши Сулаймон ва Билқис дар осори таърихӣ ба таври густида тасвир шудааст, аз ҷумла, дар Қуръон низ маълумоти зиёде оварда мешавад. Таърифу тавсифи Сулаймон ва Билқис дар адабиёти мо маълуму машҳур гардида, дар бораи муҳаббат ва ишқи поқ онҳо қостону асарҳои зиёде таълиф шудаанд.

Сулаймон чун пайғамбар забони мурғонро ҳуб меқонист. Ҳудҳуд парандаи ҳамсафару ҳамрози вай ғў аз ӯ ақлу хирад омӯхта буд. Сулаймон девҳо ва арвоҳи палидро дар зери фармони худ меовардааст. Чунин иттилоъро дар Қуръон низ дучор мешавем: «Ва Сулаймон вориси Довуд шуд ва гуфт: «Эй мардум, гуфтори мурғон ба мо омӯхта шуд ва аз ҳар неъмате ба мо дода шуд, ба дурустӣ, ки ин фазли ошқор аст» [2, 378].

Чехраи ҷолиби подшоҳӣ ва паёмбарӣ қорномаҳои машҳури Сулаймон ибни Довуд, ки ба таъриху тамаддуни қорсу тоҷик бо роҳҳои қуногун қорид гардидааст, дар фарҳанг ва боқарҳои мардуми мо нақши амиқе қузоштааст.

Ҳамон қуна ки бармеояд, симо ва шахсияти Сулаймон чун як шахси таърихӣ бо подшоҳию паёмбарӣ ва қонандаи забони парандаву дарандагон буданаҳ дар байни мардум аз қамони зиндагонияҳ ва баъдан низ шухрати беандоза пайдо меқунад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки шахсият ва муъҷизоту бузургии Сулаймон маҳз тавассути сураҳо ва оёти шарифи Қуръон наҳуст ба адабиёти гуфтори халқ ва сипас ба осори ҳаттӣ қорид гардидааст.

Дар адабиёти қлассикии қорсу тоҷик оид ба симо, қунарҳо ва муъҷизаҳову қорномаҳои Сулаймон, қиссаи «Сулаймон ва Билқис», «Сулаймон ва мӯр», «Сулаймон ва бод», «Сулаймон ва ангуштарии сеҳрноқ» ва дигар мавзуҳои марбут ба ҳаёт ва рӯзгори ӯ порчаҳои шеърӣ ва қиссаву қостонҳои алоҳида эҷод шудаанд. Чунончи, Ҳоҷа Ҳофиз дар як байт бо ташбеҳи даҳони тангу ширини маъшук ба муҳри Сулаймон мавзуҳои «Нақши хотам», «Қаҳони зери нигин»-ро ба ҳам алоқаманд оварда, ҳамчун як унсури пайваст ба таври зайл баён қардааст:

*Даҳони тангу ширинат магар муҳри Сулаймон аст,
Ки нақши хотами лаълат қаҳон зери нигин қорад [6, 94].*

Саъдии Шерозӣ низ вобаста ба мавзуи бесуботи дунёву даҳр ва бевақоии умр суҳан гуфта, барои тақвияти фикри ҳеш навиштаи рӯи нигини Сулаймонро далел меоварад:

*Донӣ, ки дар нигини Сулаймон ҷӣ нақш буд:
«Дил бар қаҳон мабанд, ки бо қас вафо нақард» [4, 126].*

Маълум мешавад, ки роҷеъ ба шахсият ва маъруфияти Сулаймон байту қазал ва қостонҳои зиёде аз тарафи шоирони пешин ва муосир эҷод шудаанд ва ин осор маълумоти

муҳимро дар хусуси мавзуи мавриди баҳс инъикос менамояд. Ҳамин тариқ, корномаҳои Сулаймон ҳамчун шахси таърихӣ дар ҳар марҳалаи фарҳангу адабиёт, хоҳ гузашта ва хоҳ имрӯза, ҳамеша мавриди назари адибону шоирон қарор гирифтааст.

Дар масъалаи пешинаи таҳқиқ ёдрас шудан зарур аст, ки оид ба омӯзиш ва баррасии ҳаёту фаъолият ва саргузашти Сулаймон пайғамбар аз ҷониби адабиётшинос Ҷӯрабек Назриев пажӯҳиши хубе анҷом ёфтааст. Ӯ рисолаи илмӣ хешро таҳти унвони «Қиссаи Сулаймон ва маликаи Сабо дар назми форсу тоҷик» (1995) дифоъ намудааст. Муаллиф бештар перомунӣ мавзӯҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти Сулаймон дар ашъорӣ шоирони классик пажӯҳиши зиёд карда, вобаста ба ҷанбаҳои фолклории рӯзгори Сулаймон пайғамбар низ баъзе ишораҳо дорад. Дар асари мазкур муаллиф симои барҷастаи Сулаймонро ҳамчун як инсонӣ наққош ва шахсияти таърихӣ подшоҳи ҳалиму одил ба қалам додааст: «Симои Сулаймон чун шахсияти таърихӣ, подшоҳи ҳалиму одил, пайғамбари мурсал ва қаҳрамони осори бадеӣ бо заминаҳои амиқӣ динию ривоятӣ, таърихиву иҷтимоӣ ва адабии хеш аз осори муқаддаси калимию масеҳӣ ва ривояту мифологияи қаблазисломии мардумони арабу яҳуд маншаъ гирифта, бинобар ворид гардидаш ба як силсила ояву сураҳои Қуръони мачид, минбаъд дар паҳнои фарҳангу тамаддуну ахлоқи Шарқи исломӣ ва хоса раванди адабиёти форсу тоҷик нақши муҳиме доштааст» [3, 144].

Масоили асосие, ки дар ин мақола баррасӣ мешавад, шинохт ва арҷгузорӣ ба Сулаймон аз рӯи мазмунӣ ривоятҳои мардумӣ, тасаввурот ва эътиқоди халқ ба ӯ ва корномаҳои вай мебошад. Ҳадаф аз интиҳоби мавзӯ ривоятҳои ба ҳаёт ва фаъолияти Сулаймон бахшидашударо то андозае аз лиҳози таҳайюлотӣ гӯяндагон ва воқеияти рӯзгори ӯ қиёс намуда, ҷанбаҳои воқеию таҳайюлии онҳоро муайян намудан аст. Ҳамин қабил осори шифоҳӣ барои муаррифии рӯзгору фаъолияти ашхоси таърихӣ муҳим мебошанд. Аз қавмҳои маълум мешавад, ки дар фолклори тоҷик ривоятҳои зиёде доир ба Сулаймон аз байни мардум ҷамъоварӣ шудаанд. Мо саъй намудем, то ин осори мардумиро аз лиҳози мавзӯ ва муҳтаво тасниф намуда, ҷанбаҳои муҳимии илмию таҳайюлии онҳоро баррасӣ намоем.

Ривоятҳои «Сулаймон ва мӯр», «Сулаймон ва малах», «Пойи малах», «Ҳадяи малах», «Сулаймон ва хотам», «Сулаймон ва ангуштарӣ», «Сулаймон ва Билқис», «Сулаймон ва деу парӣ», «Сулаймон ва ҳудҳуд», «Сулаймон ва симург», «Ганҷи Сулаймон» ва ғайра чи дар адабиёти хаттӣ ва чи дар эҷодиёти шифоҳӣ бо вариантҳои мухтасиф роиҷ мебошанд.

Сабаби ба яке аз ҷеҳраҳои бадеӣ табдил ёфтан ва мавриди зикр эътимоди мардум қарор гирифтани Сулаймон пайғамбар, пеш аз ҳама, паёмбару пайғамбарзода ва подшоҳи боадлу инсоф, дар ҳукмравоӣ мамлакатдорӣ устои моҳир, марди хирадманд, бозақоват, соҳиби ғазлу дониш, бообрӯву бонуфуз ва соҳиби шуҳрати оламгир доштани ӯ мебошад. Ин гуна мавзӯҳо дар ривоятҳои мазкур инъикос ёфтаанд.

Сулаймони ҳикоят, ривоёт, достонҳои мансур, афсонаву қиссаҳо ва дигар намунаҳои осори омиёна ба Сулаймони ашъорӣ шуаро шабоҳати наздик дорад. Зеро муъҷизот ва бузургии Сулаймон нахуст дар китобҳои муқаддас ва минбаъд ба таври шифоҳӣ дар байни мардум паҳн гардида, баъдан тавассути ин сарчашмаҳо ба осори шоирон ворид шудааст.

Маводи ин нигошта дар асоси бойгонии фолклори тоҷик мураббӣ гардидааст. Инчунин мо дар муддати шаш-ҳафт соли охир низ ба ҷамъоварӣ ва сабт баррасии ин осор машғул гардида, намунаҳои зиёде ривоятҳоро аз байни халқ тавассуи дастгоҳҳои сабт, аккосӣ ва наворбардорӣ сабт намудем. Дар маҷмӯъ, ҳамаи он ривоятҳоеро, ки дар бораи Сулаймон ҷамъоварӣ шудаанд, аз рӯи мавзӯ ва мазмунан ба гурӯҳҳои зер тасниф намудан мумкин аст:

- Ривоятҳо дар бораи Сулаймон пайғамбар ва шоҳи одилу қорон.

• Сулаймон-донандаи забони парандаву даррандагон ва ромкунандаи ҳайвоноти ваҳшию махлуқоти ғайриодӣ.

• Муъҷизаи нигини Сулаймон ва қудрати сеҳри он дар ривоятҳо.

• Муносибати ҳазрати Сулаймон ва бод.

• Ривоятҳо дар бораи Сулаймон ва оби ҳаёт.

Гуруҳи аввалро ривоятҳое фаро гирифтаанд, ки дар онҳо перомунӣ подшоҳию пайғамбарӣ ва инсонӣ донишманду саховатпеша, наққор ва нексиришт будани Сулаймон маълумот дода мешавад. Дар китоби муқаддаси Қуръон гуфта мешавад, ки «ва ба дурустӣ, ки мо ба Довуд ва Сулаймон илм додем», то ин ки онҳо тавассути илму дониш тамоми мавҷудоти оламро тасхир кунанд. Воқеан, ҳамин маълумот шаҳодат медиҳад, ки Сулаймон пайғамбар бо илму дониш ва фаросату қордонӣ ба зудӣ бо мардум ва мавҷудоти олами зинда унс гирифтааст. Мушаххасан ин ривоятҳо ба пайғамбарӣ ва подшоҳии қаҳрамон бахшида шудаанд. Бузургию қордонӣ ва подшоҳӣ одилу ғамхор будани ӯ дар ривоятҳои мазкур равшан ба назар мерасад. Чунончи, дар ривояте, ки бо номи «Ризки халқ» сабт шудааст, оид ба муносибати Сулаймон бо халқ, дастгирӣ қардани ӯ одамон ва қонварон иттилоъ дода мешавад: «Як рӯз ҳазрати Сулаймон пайғамбар аз Худо талаб мекунад, ки ризки ҳафтрӯзаи халқа ман метиям. Девҳоба фармон додааст. Девҳо ош пухтаанд. Сонӣ, авқота тайёр карда истода, талаб мондан (яъне, барои хабар расондан ё ҷаҳд қардани мардум қонвареро ҷустуҷӯ намуданд – Ф.И.). Ҷамъи махлуқи олам ба ӯ гуфтаанд, ки:

- Ҷамъат омада, ба ман меҳмон шавед. Сонӣ, ад дайро рӯзи яқум яг моҳӣ сар бароварда гуфтааст, ки:

- Канӣ, моба меодагӣ авқотатона нишон тед. Сонӣ, нишон додан тавоқу дегангӣ ҳамеша. Сонӣ, ҳамаи авқотои пайғамбара яғбора хӯрдаст. Баъди хӯрдан гуфтааст, ки:

- Боз канӣ, ба нишон тед авқота. Сонӣ, саросема шуду гуф, ки: - Ҷамаи авқот ҳамин.

Сонӣ, моҳӣ гуфтааст, ки:

- Ин хел наволаҳо ҳар рӯз ман ҳаф бор меҳӯрдам. Имрӯз ман гурусна монда, ту ба ин замин – ҳамин рӯз ҳамаи одамҳо, ҳайвонҳо гурусна монд. Сонӣ, ин эшон (ҳазрати Сулаймон) яг ҷоба рафта истода будан. Пошшои занбӯроя вохӯрда мондан. Сонӣ, занбӯра пешаш таклиф қард, ки:

- Моба имшаб меҳмон мешавед.

Сонӣ, ҳазрати Сулаймон гуфтаи, ки:

- Мана ҳамин қадар одаму аскарон хай, ту мӯрча бошӣ, ту ҷитурин маро меҳмон мекуни!

Сонӣ, мӯрча гуфтас, ки:

- Шумо ба майдаи ман ниго нақунед. Баъд розӣ шуд. Баъд пошои мӯрчаҳо ба мурчаҳо фармон додас, ки яқдонагӣ гандум биёрад. Овардаанд, кӯҳ барин гандум шудас. Ҷамаи аскарони Сулаймон ба нон қарда дода, аспшонба эм додас. Ба ҳамаш ҳазрати Сулаймон хурсанд шудас» [11, ФФ. Т. 7:9909-9911]. Дар ин ривоят суҳбату машварати Сулаймон бо қонварон ишора ба қудрати қабондонӣ ва соҳиби илми ғайбу муъҷизаҳо будани ӯ дорад.

Ривояти зер ба подшоҳӣ ва қордонии Сулаймон бахшида шудааст. Маълумоти ҷолиби диқар ба ҳазрати Сулаймон тааллуқ доштани яке аз қитобҳои муқаддаси осмонӣ буда, доир ба подшоҳу пайғамбари на танҳо одамон, балки дева дад ва тамоми қонварон будани ӯ низ хабар дода мешавад. Дар мунозира ва муколамаи ҳазрати Сулаймон ва Азроил дар бораи марги ӯ ва дар қадом вақт ба поён расидани умри вай суҳан меравад. Инак, матни ривоят: «Ҳазрати Сулаймон пошшоғӣ ҳам қардагӣ вахташба. Яке аз қитопи осмонӣ ини ҳамун қас аст. Вақте ки пир мешавад, асо мегирад. Пошшои ҳам башару ҳам ана ин парандаю дарандаю диқар қизо. Вай одам пошшои ду қиз, диқари пошшоҳо подшои як қиз. Баъд аз Азроил меқурсад, ки «қайе, ки мана гирифтӣ, ҳамин манба хабар метӣ». Азроил меғӯд, ки «хуб шудас, ин хизмат а мо». Баъд мебиёд. Ин одам иморат сохтсода будас, дар болои ҷӯб.

Этаҷ (ошёна)-и чандумба кор кардсода будаст. Ҳамунча мебиёд Арзоилу исту мегӯд, ҷоната мегирам. Ин мегӯд, ки ҳардемон бародар будему. О ту мана хабар надодӣ-ку! Баъд вай Арзоил мегӯд, ки ман туя барвахт хабар дода будам. О, чӣ хел ту нафаҳмидӣ? Э, манба нагуфти- ку мегӯд. Ҳо бародар, мегӯд. Дандонот сафед буд, ғалтондӣ, мӯйи сарат сиёҳ буд, сафед шуд, хуб рӯйхот хушрӯй буд, ожанг задаст. О ман туя да тамоми узву аъзот хабар додам як худатба не (х). Ҳан-хан мегӯд, набошад нафаҳмидаму хай иҷозат те пастба фурум ман а рӯйи чӯб. Ҳаминча ҷоната мегирам мегӯд. Баъд ҳамунча ҷона мегираду Сулаймона касе а тарса гӯрондагиям- не. Ҳамун асо дар даст ҳамунта мондагӣ. Баъдин мефурод, ин мефурод. Чанд рӯз намефурод. Баъдтар одамо мефаҳман, ки Сулаймон да ҳамунча мурда будаст» [9]. Бовару тахайюлоту гӯянда дар хусуси марғу зиндагӣ ва фариштаи марғ – ҳазрати Азроил дар матн бо эътимод баён ёфтааст. Иттилоӣи ҷолиби дигар паёмбари роздону мутабаррик будани Сулаймон аст, ки бо фариштаи марғ - Азроил гуфтушунид мекард ва устои ҳаррот низ буда, ки аз ҳунармандии ӯ хабар медиҳад.

Баҳши дигари ривоятҳо дар бораи Сулаймон - донандаи забони парандаву дарандагон ва ромкунандаи ҳайвоноти ваҳшию махлуқоти фавқуттабӣ гуфта шудаанд. Аз ахбори ҷунин ривоятҳо хувайдост, ки ҳазрати Сулаймон тамоми деғу парӣ ва парандаву дарандагонро ром карда, бо онҳо суҳбат мекардааст ва забони онҳоро хуб медонистааст: «Ривоят ҳаст, ки ҳазрати Сулаймон тамоми парандаю деғу пария тасхир кардагӣ. Ҳамун тасхираша гӯё ки Худо пайғамбароба ваҳй метияд, ки муъҷиза нишон метиян. Муъҷизаи ҳазрати Сулаймон ҳамун ниғинаш буд. Ҳамун ниғина чӣ хеле кор мефармуд, ҳамун чизо мешуд. Махсусан, дар давраи Сулаймон деғу парӣ ошкоро буд, одамо ба чашмашон медиданд. Ҳатто ҷанғшоша медиданд. Баъде, ки ино бисёр зиён овардан мардумба, инҳоя Худованд а назари ҷашми имрӯзаи мо пинҳон кард, ки ин инсон-қатӣ акнун муросо намекунад. Неки ун одам, қай ки даркор шуд, ба воситаи ҳамун ниғинаша совиш додан гӯё ки унҳо пайдо мешудан, дар зеру ниғини Сулаймон будан. Унҳо ба Сулаймон ягон хел зӯрашон намерасид. Ун чизе, ки мефармуд, мекарданд. Ҳатто Сулаймон кор фармудагӣ, ки қорои сиё ҳам фалон санга инту мекунӣ, фалон қора унту мекунӣ-меғуфт, мекарданд. Як хизматҳои бузурга ҳам гӯё, ки қарда бошан. Ун қас ба забони ҳамаи парандаҳо гап зада метавонистагӣ» [8]. Гӯяндаи ривоят бо эътимод ба бузургию тавонгарию Сулаймон қоил аст ва ба доноии муъҷизаҳои ӯ ҳеҷ шак надорад.

Яке аз ҷонварони заҳматқаш, ки дар бораи он дар эҷодиёти шиғоҳӣ як қилсила ривоятҳои нақлӣ эҷод шудаанд, мӯрча мебошад. Дар қитоби муқаддаси мусулмонон Қуръон ба номи ин ҷонвар сураи бузурге бо унвони «Намл» (мӯрча) баҳшида шудааст. Дар ояи ҳажаҳуми он оварда мешавад: «То вақте ки ба Водии мӯрчагон расиданд, мӯрчае гуфт: «Эй мӯрчагон, ба қонаҳои худ дароед, то Сулаймону лашқарҳои ӯ надониста шуморо дарҳам нашикананд!» [2, 378]. Қоӣи зикр аст, ки иттилои сураи «Намл» ба бештари ривоятҳои шиғоҳӣ интиқол ёфтааст. Дар якҷанд матни ривоятҳои афсона ҷунин ахбор ба назар мерасад. Барои қисол метавон ривоятҳои «Суҳбати Сулаймон пайғамбар бо мӯрча» ва «Сулаймон ва мӯр»-ро зикр намуд.

Ривоятҳои, ки оид ба соҳиби анғуштарини сеҳрноқ будани ҳазрати Сулаймон маълумот медиҳанд, эътиқоди ровиёро дар хусуси муъҷизаи ниғини Сулаймон бозтоб медиҳанд. Анғуштарини сеҳрноқи Сулаймон воситаи ба таври сода иҷро қардани қорҳои ӯ мебошад. Ба ин далел ровиёи ривоятҳо мегӯянд, ки «муъҷизаи ниғини Сулаймон ҷунон бузург будааст, ки қизе ки Сулаймон хоҳад, ба воситаи ҳамун ниғинаш Худо ҷунон шарофата додагӣ ба вай, ки ҳамин қороша мекардас. Ба гуфтаҳои, ки иморатҳои бузург пӯшонанд ағар, санғу ҷӯбаша ҳамун деғо қамъ мекарден. Худаш қақат амр мекардас. Ҳатто бод. Бодам ҳез меғуфтас, меҳестааст (яъне, мевазидааст – Ф.И.)» [8]. Дар қар ривоят гӯяндагон мавзӯҳои муҳталифи марбут ба сарғузашти Сулаймонро махлут намуда, дар доҳили як ривоят пайдарпай қанд маълумотро зикр менамоянд. Ҳамин гуна тарзи иғодаву

баён дар аксари ривоятҳои баррасишаванда ба чашм мерасад. Муъҷизоту кашфиёти нигини Сулаймон дар осори таърихӣ ва шифохӣ густариши ғавқулода пайдо карда, бовару эътиқоди халқ доир ба он то ба замони мо маълум мебошад.

Бахше аз ривоятҳои баррасишаванда ба марбут будани бод (шамол) ба саргузашти ҳазрати Сулаймон баҳшида шудаанд. Дар бораи соҳиби яке аз ҷаҳор унсури муқаддас - бод будани Ҳазрати Сулаймон матнҳои бисёре ҷамъоварӣ шудаанд, ки мувофиқи иттилои ин осор бо фармони ӯ бод мевазидааст ва замоне ки ба ором гирифтани он амр фаромояд, низ шамол таскин меёфтааст. Масалан, дар ривояте омадааст: ҳазрати Сулаймон-ба Худованди қарим бода додагӣ. Ҳамин бода да ҳисоби ҳамун кас додагӣ. Ага сар тиян, мевазад, неки сар натиан, меистад. Ҳамин хел гап задагӣ будаст. Ун касам пайғамбар гузаштагӣ [9].

Ин ривоят ҳам ба шахсияти таърихӣ- ҳазрати Сулаймон ишора дорад ва ҳам ба мотивҳои асотирӣ дар бораи бод. Гӯяндаи ривоят бар он ақида аст, ки бодро Худованд ба пайғамбар Сулаймон баҳшидааст.

Як силсила ривоятҳо дар бораи Сулаймон ва оби ҳаёт гуфта шуда, дар онҳо хабар дода мешавад, ки Худованд ба Сулаймон пайғамбар оби ҳаётро фиристодааст. Дар ривояте оварда мешавад, ки ҳазрати Сулаймон ҳамаи одамон ва ҷонваронро ҷамъ карда, аз онҳо маслиҳат меپурсад: «- Барои ман Худо Оби ҳаёт фирсондас, агар ин оба хурам, абадӣ зинда мемонам, ҳамин масъалаба маслиҳати шумо чӣ?». Пас аз ин аз байни парандагон бум садо баланд карда мегӯяд:

«- Ҳамин оби ҳаёта бо аҳли байту ёру дӯстонатон меҳурид-мӣ ё ях худатон?!».

Сулаймон пайғамбар дар ҷавоб мегӯяд, ки: «Оби ҳаёт танҳо барои ман фирсонда шудааст».

Ҳамин тариқ, мувоҳисаи Сулаймон ва бум идома ёфта, он паранда суханаширо давом дода гуфтааст: «Хуб, шумо оби ҳаёта хуриду абадӣ зинда монид, лекин ҳамаи аҳли байту ёру дӯстонатон муран, ин хел ҳаёти бе ёру дӯст, ин «бӯстони бедӯстон» кӣ-ба даркор?!» [5, 124].

Дар хулосаи ривоят бо маслиҳати бум ҳазрати Сулаймон оби ҳаётро ба беҳи дарахти арча мерезад ва сарсабзии он низ мувофиқи боварҳои мардумӣ аз қудрати ҷовидонагии оби ҳаёт мебошад. Дар бораи хуррамию ҳамешасабз будани дарахти арча ривоятҳои зиёде бо қаринаҳои муҳталиф густариш ёфтаанд, ки дар онҳо хатман ишорае ба рӯзгори ҳазрати Сулаймон ва оби ҳаёт шудааст. Аз бархе аз он осор бармеояд, ки оби ҳаётро акка (алошақшақа) ба зерӣ дарахти арча рехтааст. Ва ривояти дигаре ҳаст, ки оби ҳаётро ҳазрати Сулаймон ба шоҳи бурс (арча) меовезанд ва ба ибодат машғул мешаванд. Ногоҳ зоғи сиёҳ омада, он машки оби ҳаётро нӯл мезанад ва оби машк ба сарпои бурс мерезад ва ду-се қатра об ба гулӯи зоғ меравад. Бино бар ин, зоғ умри дароз дорад ва бурс ҳамеша сарсабз аст [10].

Тавре ки дар аввал ҳам ишора шуд, мавзӯ ва муҳтаво ва маълумоти ағлаби ривоятҳои мазкур бо ҳам пайвастагӣ доранд, зеро ахбори як матни ривоят ба шакли муҳтасар ва гоҳе густарда дар ривояти дигар такрор шудааст. Ҳамин гуна такрор ва алоқамандиро дар бештари анвои осори шифохӣ мушоҳида мекунем, ки онро дар илми фолклоршиносӣ «гунанокӣ» ё «вариантноки» меноманд. Аксари ривоятҳои оид ба Сулаймон пайғамбар эҷодшуда низ саргузашту рӯзгори ӯро дар қаринаҳои гуногун инъикос кардаанд. Ҳар яке аз ин ривоятҳоро дар манотиқи гуногуни кишвар бо тағйироти шаклӣ дучор мешавем ва дар қиёс ин нусхаҳо вобаста ба тарзи баёну гуфтор ва масоили фарогиранда аз ҳам тафовут доранд. Яке аз хусусиятҳои асарҳои фолклорӣ «вариантнокии муҳтавоӣ ва мазмунӣ» мебошад, ки фолклоршиноси нуктасанҷ Баҳром Шермуҳаммадов чунин вижагии осори шифохиро ба хубӣ дарёфтааст [7, 74]. Ҳамин қаринанокии муҳтавоиро мо дар аксари ривоятҳои мавриди назар мушоҳида мекунем.

Дар маҷмуъ, метавон гуфт, ки ривоятҳои мазкур ҳамчун сарчашма барои муаррифии рӯзгор ва муъҷизаҳо, шахсият ва маъруфияти ҳазрати Сулаймон хидмат хоҳанд кард. Аз маълумоти ровиён аён мегардад, ки шахсияти ҳазрати Сулаймон дар байни мардум то ба имрӯз маъруф аст ва номи неки ӯ вирди забони хосу ом боқӣ мондааст. Ӯ ҳамчун як шахси таърихӣ шинохта шуда, дар осори таърихӣ ва шиғоҳӣ доир ба зиндагиномаи вай маълумоти арзишманд зикр шудааст. Ҳамин тавр, ахбори ривоятҳои мазкурро бо чанд мулоҳизаи мухтасар метавон хулоса кард:

- Сулаймон на танҳо бо одамон, балки бо деу дад, чинну парӣ, парандаву дарранда унс гирифта, чунон пайванду улфат пайдо намудааст, ки хоҳ-нохоҳ ҳама мутеи ӯ гардидаанд;
- ӯ бархӯрдор аз улуми илоҳию дунявӣ буда, дониши фарох ва қудрату бузургияш боиси маъруфияташ дар миёни мардум гардидааст;
- муъҷизаи «нигини Сулаймон» ва бузургию тавоноии вай дар он будааст, ки ҳар гоҳе худӣ ӯ ба нигини ангуштаринаш менигарист ва ишороте мекард, аз рӯи ишораву нишондоди ӯ ҳамаи ҷонварон амал мекарданд;
- дар замони зиндагии Сулаймон ҳамаи ҳайвоноти ваҳшию деу парӣ озодона ҳаракат карда ва барои баъзе аз онҳо, ки ба мардум зиён расонидаанд, аз тарафи Худо нидо омада, ки бо мардум муносибати хуб ва мувосо кунанд;
- Сулаймон пайғамбаре буда, ки қаромату бузургиро тавассути ваҳйи Илоҳӣ ва падари хеш Довуд (а) омӯхта, дар қору салоҳияти худ бовиқор аз қаромоти эшон истифода кардааст;
- асои пайамбарии Сулаймон ба Ҳазрати Мусо ва Ҳорун (бародари Мусо) ба мерос гузошта шудааст ва эшон бо асо муъҷизаҳо мекарданд, ки баъдан бо номи «Асои Мусо» машҳур гашт.

Ҳамаи ин бардоштҳо натиҷаи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ катбӣ ва шиғоҳӣ буда, дар қиёс бо равобити анвои шиғоҳиву хаттӣ ба даст омадаанд. Маълум мешавад, ки бардошт ва истифодаи халқ аз ахбори китоби муқаддаси мусулмонон - Қуръон зиёд будааст. Бино бар ин, муқоисаи маълумоти ривоятҳои шиғоҳӣ бо асарҳои таърихӣ ва омӯзишу баррасии онҳо аз аҳаммияти илмӣ ҳалӣ нест. Пажӯҳиши саргузашт ва рӯзгори шахсиятҳои номдору муҳимми таърихӣ барои ояндагон боиси ифтихор ва пайравӣ - метавонад буд.

КИТОБНОМА

1. Диловаров, М. Сулаймон / М. Диловаров // Энциклопедияи советии тоҷик. - Душанбе: Сарредаксияи энциклопедияи советии тоҷик, 1987. - Ҷилди 7. - С. 220-223.
2. Қуръони қарим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ, матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров). - Душанбе: Эр-граф, 2010. - 640 с.
3. Назриев, Қўрабек. Қиссаи Сулаймон ва маликаи Сабо дар назми форсу тоҷик / Қўрабек Назриев. - Душанбе: Дониш, 1998. - 216 с.
4. Саъдии Шерозӣ. Қуллӣёт (Мураттиб С. Сиддиқов). - Душанбе, 1991. - Ҷ. 1. - 279 с.
5. Фолклори Ёротеппа. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Ҷалил Рабиев.- Душанбе: Дониш., 1991.- 184 с.
6. Ҳофизи Шерозӣ. Мунтахаби девон. Тартибдиҳанда: Х. Мирзозода.- Душанбе: Ирфон, - 1957 - 172 с.
7. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). - Душанбе: Дониш, 1987. - 326 с.

Фонди фолклор ва рӯйхати гӯяндагон:

8. Бойгонии муаллиф. Гӯянда: Султонов Абӯбакр, 80-сола, истиқоматкунандаи деҳаи Зимтӯди ноҳияи Панҷакент, шоир ва омӯзгор.
9. Бойгонии муаллиф. Гӯянда: Исмоилов Исроил, сокини деҳаи Вен, ҷамоати деҳоти Ворӯ, ноҳияи Панҷакент, 78-сола.
10. Бойгонии муаллиф. Гӯянда: Ҳочӣ Бузургхочаи Танӯрӣ, соли таваллудаш 1937, сокини деҳаи Качровути ноҳияи Деваштичи вилояти Суғд. Санаи саби матн. 06.05. 2016.
11. ФФ. Т. 7: 9909-9911 т 28 Исфара, қ. Октябр 1958. С. Норматов, Р. Аҳмадов. Гӯянда: Муллоазим Бобобеков 82-сола.

КОРНОМАИ СУЛАЙМОН ПАЙҒАМБАР ДАР ТАСАВВУРОТИ МАРДУМ

Дар мақола дар бораи саргузашт, рӯзгор ва корномаҳои Сулаймон пайғамбар аз назари ривояту нақлҳои шиғоҳӣ ва муқоисаи онҳо бо маълумоти таърихӣ сухан меравад. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки аз маъхазҳои илмиву адабӣ ва фолклорӣ истифода карда, масъалаҳои муҳимми рӯзгор ва корномаҳои Сулаймон пайғамбарро мушаххас намояд. Муаллиф ба чунин натиҷа расидааст, ки ровиёни мардумӣ аз саргузашти Сулаймон ба таври густарда огоҳ буда, бештари маълумоти эшон аз китобҳои муқаддас сарчашма мегирад. Барои муқоисаи вариантҳои ривоятҳои таҳлилушуда муаллиф аз равиши таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ ва муқоисаи матнҳои шиғоҳӣ истифода намудааст. Аз аҳбори ривоятҳо бармеояд, ки гӯяндагони осори шиғоҳӣ ба шахсият ва қарбонии корномаҳои Сулаймон эътиқод ва эҳтироми зиёд доштаанд.

Калидвожаҳо: ривоят, устура, Сулаймон, тасаввур, бовар, пайғамбар, ровӣ, алоқамандӣ, қарина, осори шиғоҳӣ ва хаттӣ.

ПОДВИГИ ПРОРОКА СОЛОМОНА В ВООБРАЖЕНИИ НАРОДА

В статье рассказывается о приключениях, жизни и подвигах пророка Соломона на основе устных преданий и их сопоставление с историческими данными. Автор попытался использовать научные, литературные и фольклорные источники для уточнения важных вопросов жизни и подвигов пророка Соломона. Можно сделать вывод, что народные сказители широко осведомлены об истории Соломона, и большая часть их сведений берет свое начало из священных книг. Для сопоставления вариантов анализируемых нарративов автор использовал подход сравнительно-исторического анализа и сравнения устных текстов. Из источников легенд видно, что носители устных произведений с большой верой и уважением относились к личности, умениям и подвигам Соломона.

Ключевые слова: предание, миф, Соломон, воображение, вера, пророк, рассказчик, связь, древние, устные и письменные произведения.

PROPHET SOLOMON IN THE IMAGINATION OF THE PEOPLE

This article deals with history, life and achievements of the prophet Solomon from the point of view of oral traditions and their comparison with historical data. The author tried to use scientific, literary and folklore sources to clarify important issues of everyday life and achievements of the prophet Solomon. It can be concluded that folk narrators are widely aware of the history of Solomon, and most of their information originates from sacred books.

To compare the variants of the analyzed narratives, the author used the approach of comparative historical analysis and comparison of oral texts. It can be seen from the sources of the legends that the bearers of oral works had great faith and respect for the personality, skills and achievements of Suleiman.

Key words: tradition, myth, Solomon, imagination, faith, prophet, narrator, connection, ancient, oral and written works.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фаридун Исмоилов - ходими илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишони:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. тел.: (+992) 93 402 62 44.

Сведения об авторе: Фаридун Исмоилов - научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ; **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: (+992) 93 402 62 44.

About the author: Faridun Ismoilov, Senior Researcher in the Institute of Language and Literature named after Rudaki, of the Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe City, 21 Rudaki Street,. Phone: (+992) 93 402 62 44.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва таҳқиқоти илмӣ дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳаммияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2 см, аз чап 3 см ва рост – 1 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи кор, вазифа, нишони ҷойи зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошанд, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола – 1 саҳифа;
- ахбор – 8 саҳифа, натиҷаи он – 0,5 саҳифа;
- тақриз – 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ – 4 саҳифа.

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон навишта шавад ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда шавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни, С. Куллийт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.

2. Пугачев, В.П., Соловьев, И.Ю. Введение в политологию: учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ, С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои ҷоп ба таври хатӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана.

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 12 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое 3 см и правое – 1 см. Размер абзацного отступа – 1,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия – 4 страницы;
- хроника научной жизни – 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Татжикгосиздат., 1958. – Т. 1. – 555 с.

4. Пугачев, В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»; **Тел.:** (+992 37) 221-22-40.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru; sharifzodal@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудакӣ, 21, Институт языка и литературы им. Рудакӣ Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность»; **Тел.:** (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru; sharifzodal@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мҷ.

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature"; Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; **E-mail:** iza_rudaki@mail.ru; sharifzodal@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мҷ

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER
RUDAKI

№ 2.
2022

Established in 2010
published quarterly

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor

Askar HAKIM

Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Abdumannonov ABDURAHMON,

Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary

Lutfullo SHARIFZODA

Editorial team:

F. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)

M. Mulloahmad (Corres. mem. of the NAST)

Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)

Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)

Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)

Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)

P. Jamshed (d.ph.s., professor)

T. Mardoni (d.ph.s.)

Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)

Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)

Muhammadiyev Shamsiddin (c.ph.s.)

Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)

Malikzod Anzurat (c.ph.s.)

Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-11-70;

Ҳаи веб-сайт: <https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik» 77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МЧ- 97

International iditorial colleague: Francis Richard (France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh (India), Alexander Heizer (Germany), Sadri Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2022

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.

Ба матбаа супорида шуд 24.02.2023
Барои нашр имзо шуд 09.03.2023
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 13,1. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 100 нусха. Супориши №28.

МН «Дониш»

Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.